

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૦૧૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મુંદરી

વિષય સ ૧૧૪ : ૩૨૪ : ૨૩૬-૪

ચું દ કી

૩૩ ગુર્જર સભ્ય-ગીતા ૩૩

રૂપાલ

અવેરચંદ મેઘાણી

મુદ્રણ દલ સ્થાન

પાકું પુકું મેઘાણી

મુદ્રણસ્થાન
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય
રાણપુર

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
સર્વકોપી
સર્વકોપી

૧૯૨૮ : એપ્રિલ
પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦

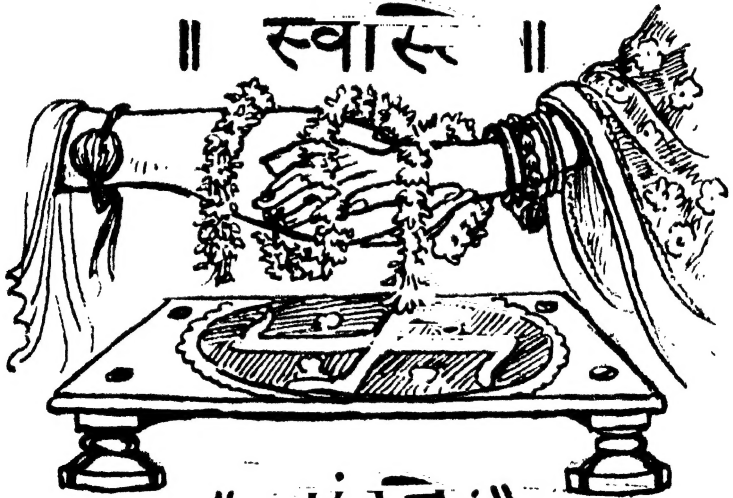
મુદ્રક અને પ્રકાશક
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

लग्न-भेट

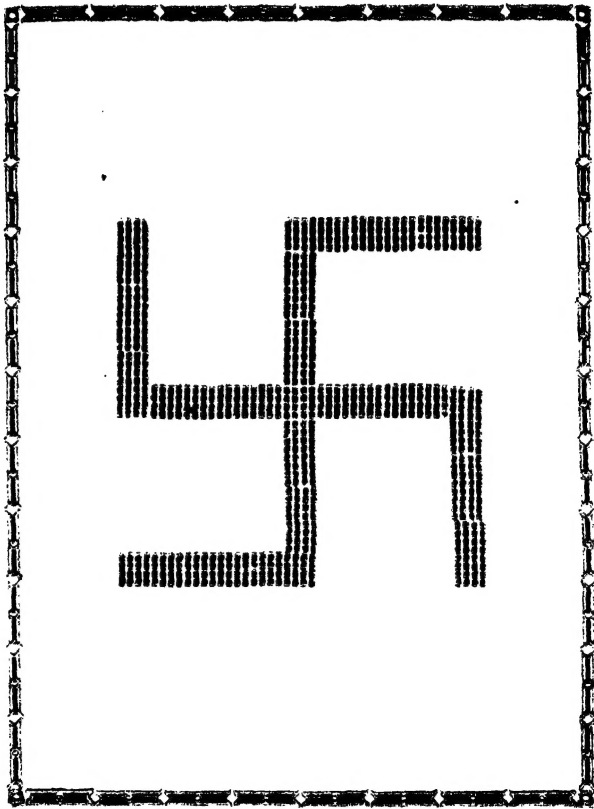
अङ्कन.....ने

तरुक्षी

॥ स्वास्ति ॥

॥ ॥ तिः ॥

આ પુસ્તકનું 'ચુંદડી' એવું પ્રથમ નામ
પાડનાર અને 'ચુંદડી'માં પોતાના અંતરના
નિર્મળા રંગો પૂરનાર અખંડ ચુંદડિયાળી સ્વ.
ખેન વસંતના નિધ્યાપ, સૌમ્ય અને નિર્દોષ

આત્માને

વીરની વીરપસલી

નિવેદન

સવા બે વર્ષ ઉપર, રૂઢીચાળી શત ભાગ ખીનના નિવેદનમાં અપાયેલું વચન આજે પાળી શકાય છે તે બદલ પ્રભુના ગુણ ગાઈ છું. લોક-ગીતોમાં ધણું અડિયાતું સ્થાન શકતો કમ-ગીતોનો પ્રદેશ ખની શક્યું તેટલા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં, અસલી તાળ શબ્દને વફાદાર રહીને આંહી રજુ કરી શકાયો છે. અમાથી ભાવનાઓ ઉકેલવાતું કામ મેં મારી પોતાની જવાબદારી ઉપર કરેલું છે. જેઓને મારી દરમીયાનગીરી ન ગમે, તેમણે સુખેથી કેવળ પાઠ-સંગ્રહ જ વાંચી કાઢવો. ગીતોમાં તો મેં મારો એક અક્ષર પણ નથી ઉમેર્યો.

આ સંગ્રહમાં મને ધણી મોટી સહાય રા. બહેન જ્યાદુમારી તથા સ્વ. બહેન વસંતકુમારી દાગીની મળી છે. તેમાંનાં એક બહેનનો તો મારે અંત-શિક્ષકમાં જ આભાર માનવો પડશે એવું નહોતું ધાર્યું. તે સિવાય મેં અન્ય નાતસંબંધોની પણ છૂટથી સહાય લીધી છે. તે સહુનો હું ત્રણી છું.

શંદલનાં, સીમન્તનાં વગેરે ગીતો બાકી રહ્યાં છે તે ખીન સંગ્રહની યોજનામાં આપી શકાશે.

પદ્ય સંગ્રહમાં હવે છેલ્લો વારો બજનોનો અને ચારણી છંદોનો આવે છે. બંનેની વ્યવસ્થિત યોજના ચાલુ છે. બજનોનો તો મહાસાગર જ પૂરવો રહ્યો છે. એ લોક-ધન તો અજોડ જ છે. અને આંજલ કવિ સર વૈ. સ્કોટે સંગ્રહેલ "The Border Minstrelsy" ની માફક આપણે પણ સૌરાષ્ટ્રનાં સીમાન્ત-સંગ્રહો વિષે રચાયેલા અનેક ચારણી ગીત છંદો પ્રગટ કરી સૌરઠી ઇતિહાસના કાંઈ ભાગી ઇતિહાસકારના હાથમાં સાચા ઇતિહાસની થોડીક નવી સામગ્રી ધરી દઈશું એવી મારી શ્રદ્ધા છે.

મારા એ કાર્યમાં હું સહુ સૌરાષ્ટ્રપ્રેમીઓનો સહકાર યાચું છું.

સા. સા. મં. }
 વેત્ત શુદ્ધ ૧ : ૧૯૮૪

અંખાલક

સાંકળિયું

ચુંદડીના રંગો [પ્રવેશક]

૫૪
૧-૨૩

ગણેશ કુંદાળા

૨૫

૧ : સ્વયંવર વિભાગ.

૧	ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં	ચાક વધાવવાનું	૧
૨	કેની કોરે હોલા વાણુ	પ્રભાતીયું	૨
૩	છ રે ઇટો ચણુ		૪
૪	હૂથે તે ભરી રે તલાવડી	માયરાનું	૫
૫	મારા ખેતરને શેઠે	નન જતી વેળા	૬
૬	એક તે શબ દ્વારકામાં રમતાં	પ્રભાતીયું	૭
૭	કન્થા દાદાજીને ખોખે બેઠાં	સાંજમાં	૮
૮	કુંવારી ચડી રે કમાડ	માળા નાખતી વખતે	૧૦
૯	લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ	કુલેકા સમયે	૧૧
૧૦	{ ગળાયા ગોળ વહેંચાય રે મેં તો વાર્યા રે.....ભાઈ લાડકડા		૧૨

૨ : શણગાર વિભાગ.

૧૧	ધડીએ ધડીએ લાડણુ વહુ કઃબળ મોકલે	માંડવા વખતે	૧૩
૧૨	લગન બાન્નેકડી ને મોતીકે જડીયાં	માળા નાખતી વખતે	૧૪
૧૩	લીલાં છાણુની ગાર કરાવો રે	મગ ભેળતી વખતે	૧૫
૧૪	પાછલી પછીતે ચાંપલીયો શો મોર્યો		૧૬
૧૫	છાબ ફરી કુલકે માલણુ આવે રે		૧૮
૧૬	ધોડી અગન ગગન પત્ર માંડ	સાંજનું ગીત	૧૯
૧૭	માંડવડે રે કાંઈ ઢાળોને બાબેઠી	માંડવા સમયે	૨૦
૧૮	લીલી પીળા પાંખને ભમરલો રે	"	૨૨
૧૯	કુંઝર કોરીને નીસર્યો ભમરો	"	૨૩
૨૦	પીળો પીળો રે વાનો મેં સૂણ્યો	પીઠી સમયે	૨૭
૨૧	પીઠી ચોખે રે પીતરાણી	"	૨૮
૨૨	નાહો નાહોને કીચા ભાઈ રે	નાવણુ સમયે	૨૯
૨૩	હાથો ચોરો ચંદન ચોવટો	પસ ભરાવતી વેળા	૩૦
૨૪	સૂરજ હોયો રે કેવડીઆની ફણસે	પ્રભાતીયું	૩૧

૨૫	આલા લીલુડા વાંસ વઢાંચો રે	પ્રભાતીયું	૩૨
૨૬	સીંદૂરી વરણીના રે સૂરજ ઉગિયા	પ્રભાતીયું	૩૩
*૨૪	મારે તે આંગણુ આંખનો	પ્રભાતીયું	૩૪
*૨૫	માલણુ વીણે ભવંતરીનાં ફુલરે	વરઘોડા વખતે	૩૫
*૨૬	ઉઠોને ભોળી વીછળોને ગોળી	પ્રભાતીયું	૩૬
૨૭	રોયણુ વીચાણી રે	પ્રભાતીયું	૩૭

૩: દર્શન વિભાગ

૨૮	ગાગર ઉપર ખેડો લીલો હાંસ રે	માળા નાખતી વેળા	૪૨
૨૯	ઝલ રે મગીયાનો ઝલ રે સીવડાનો	પસ વેળા	૪૩
૩૦	કુંવર ઘોડે ચડયા ને જગ જોવા મળ્યું	કુલેકા સમયે	૪૩
૩૧	કેસરીઆ ચડો વરઘોડે	વરઘોડે ચડતાં	૪૪
૩૨	ધૂળ પડે રંગ મોલમાં રે	નન જતી વેળા	૪૫
૩૩	કંકડાં કટયાં રે મોંઘા મૂલનાં	"	૪૫
૩૪	પાગલડે પગ દઇ ચડો રે વરરાભ	નન ઉધલતાં	૪૭
૩૫	હાલંતી મહાલંતી નીસરી	ચોંખતી વખતે	૪૮
૩૬	મેઘવરણા વાધા વરરાભ	નનમાં	૫૦
૩૭	મોર તારી સોનાની ચાંચ	નનમાં	૫૧
૩૮	ક્રીયા ગામ ગડયાં રે નિરાન	વરઘોડાનાં	૫૩
૩૯	આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ	તોરણે આવતાં	૫૪
૪૦	નવેનગરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી	સામંયા સમયે	૫૫
૪૧	હંચા હંચા રે દાદે ગઢ રે ચાણુઝ્યા	માળા નાખતાં	૫૬
૪૨	હંચા હંચા મોલ મારે ધર રે	માળા નાખતાં	૫૮
૪૩	કુલડે કાચો મારો માંડવો	સામંયા સમયે	૫૯
૪૪	કન્યા ચડયાં રે દાદાજીની મેડીયે	"	૬૦
૪૫	આંખલિયો સખી શીળો	માંડવા વખતે	૬૨

૪: મિલન વિભાગ

૪૬	સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યાં	ચોંખતી વેળા	૬૫
૪૭	બાર પધારો સોરંગ સુંદરી	ચોંખતી વેળા	૬૬
૪૮	અમદાવાદી ચુંદડી વાપરી રે	પસ ભરાવતાં	૬૭
૪૯	થાળી ઠમકીને વરવહુના હાથ મળ્યા	ચોરી સમયે	૬૮
૫૦	પેલું તે મંગળ વરતીયું	હસ્ત મેળાપ	૬૯

* આ સંખ્યા મૂલથી ખેવડાઇ ગઇ છે.

૫૧	લાડો લાડી જમે રે કંસાર	કંસારે જમતી વેળા	૭૦
૫૨	કાંણે કાંણે કાંકણીઆળી ચૂડી રે	બન પાછી વળતાં	૭૨
૫૩	સૂડલા કોયલડીને વિનવે રે		૭૩
૫૪	ચોરીમાં ચરકલડી રે બોલે	ચોરી વખતે	૭૪
૫૫	આછેરું કંકડું ઘોળ્યે રે લાડી	"	૭૫
૫૬	મેં તો હુંગર કોરીને ધર ક્યારીં રે	પરણી ઉતર્યા બાદ	૭૬
૫૭	દાદાને આંગણુ આંબલો	કન્યાને વળાવતાં	૭૬
૫૮	લ્યોને લાડી કચોળડાં	"	૭૭
૫૯	પરશાળેથી કેસર હુટે	"	૭૮
૬૦	આ દશ આ દશ પીપજો	"	૭૮
૬૧	દોલીડા ધડૂક્યા લાડી	"	૮૦
૬૨	વાળી વાળી દાદા પૂછે વાત	"	૮૦
૬૩	એક આળ્યો' તો પરદેશી યોપટા	"	૮૧
૬૪	મેં તો હરખેથી અંપડીયો રોપાવીયો	"	૮૧

૫: જીવન

૬૫	હાં હાં રે હમલી !	ઉકરડી ઉઠાડતી વખત	૮૫
૬૬	હું તો સૂતી રે મારા રંગ રે મોલમાં	પ્રભાતીયું	૮૫
૬૭	ગોખે તે બેઠી રાગી રાજવણુ બોલે	કુલેકામાં	૮૮
૬૮	પાલવ છોડને		૯૦
૬૯	શ્રી પરભાતને યો'ર	પ્રભાતીયું	૯૧
૭૦	શ્રી રામ ! ઘોળું નગર ઘોળું ઘોળકું	બુહ-શાંતિ કરવાનું	૯૩
૭૧	કાળી શી કોયલ રાખદે સોહામણી	ચાક વધાવવા જતાં	૯૪
૭૨	ત્રાંમાકુંડી તે નગર સોહામણી	"	૯૫

૬: પૂરવણી

૭૩	રાજ પેલડા પોરની નીંદરડી	પાપડ વણતાં	૯૬
૭૪	લીલુડો વાંસ ઢળૂકડે ઢળિયો	પ્રભાતીયું	૯૬
૭૫	કાંઈ બંધુવરણી કોયલ રે	પીડી ચોળતાં	૧૦૦
૭૬	સાવ રે સોનાનો મારો દીવડો	મામેરું	૧૦૧
૭૭	મારી આંખડલી ભીંભય રે	"	૧૦૨
૭૮	વીરા ! ચાંદલિયો હોયો ને	"	૧૦૩
૭૯	વણુઝારો આળ્યો ને વણુઝારી લાળ્યો	પ્રભાતીયું	૧૦૩
૮૦	બૂનેગઢથી તંબોળાડો વાપર્યો	ચાક વધાવા જતાં	૧૦૫

૮૧	ગુજરાતથી માલણુ આની રે		૧૦૫
૮૨	માલણુ ગુથી લાવ ગુણિયલ ગજરે।	કુલેકા વખતે	૧૦૬
૮૩	લાડડા ! લાડડી છાના કામળ મોકલે	લગ્ન લખતાં	૧૦૮
૮૪	તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢોલા	બન જતી વખતે	૧૦૯
૮૫	મોલ પધારો રાજ	બન વળતાં	૧૦૯
૮૬	વર તો ખડુ રે હેંશીયો	વરસાડા વખતે	૧૧૦
૮૭	મારા નખના પરવાળા જેની ચુંદરી	”	૧૧૦
૮૮	આજ મારે ભરિયાં સરેવર છલિયાં	બન વળતાં	૧૧૧
૮૯	લીલુડા વાંસળી વાંસળી	”	૧૧૨
૯૦	વરલાડડા રે તારે કાળે	”	૧૧૩
૯૧	સો સો રૂપૈયા લઇને હલ્લાર		૧૧૩
૯૨	લાડડી ટોડલા જેવડી રે		૧૧૪
૯૩	ક્રીયા ભાઇની વાડીમાં		૧૧૫
૯૪	લાડડી તારા દેરામાં		૧૧૫
૯૫	સાંકલડી શેરી રે દીવડીયા		૧૧૬

સુધારો

જ્યાં જ્યાં 'મીલન' લાય
ત્યાં ત્યાં 'મિલન' કરવું.

ચુંદડીના રંગો

દિન-રાત્રિની મીલન-સખી

દિવસ મટીને રાત્રિ આવે છે, રાત્રિ વીતીને દિવસ ઉગે છે. રોગે રોગનો, રોજ અબ્બે વખતનો એ ફેરફાર છે. જ્યાં ત્યાં યજ્ઞ, ને યજ્ઞ ત્યાં જ્યાં કરનાર કોઈ ભૂમીકમ્પ જોડલો-બહકે તેથી જે વિશેષ મોટો એ ફેરફાર છે. દટ્ટણુ પટ્ટણુની દાડણુતા આ દિવસ-રાતના પરિવર્તન પાસે શી વિસ્તા-તમાં છે ! અને પરસ્પરનાં કટ્ટાં વિરોધી : એકની પ્રકૃતિ પ્રકાશમય, તપનશીલ અને ચૈતન્યદાયી : અન્યની પ્રકૃતિ ધન અંધકારમય, શીતવાહી, ને નિદ્રેતનતામાં સૂવાડનારી : છતાં બંનેનું સવાર સાંજ બદલાવું કેવું સ્વાભાવિક લાગે છે ! બે શત્રુઓ પરસ્પરની ગરબ વાટતા હોવાને બદલે બે પ્રેમીઓ પરસ્પરનું ગાદ-પ્રગાઠ મીલન સાધતાં હોવાનું શું એ ઉત્સવ-દશ્ય નથી બની જતું ? એકનાં જવાબા ડરતાં કિરણોને સ્થળે બીજના શીતલતા વર્ષતા તારલા તદ્દન સ્વાભાવિક જ કાં લાગે ? એકના સર્વદર્શી અજવાળાને બદલે અન્યનો સર્વગોપન અંધારપછેટો પણ કેટલો બધો સ્વાભાવિક ને સુસંગત લાગે છે !

આઝું પ્રવંડ પરિવર્તન, ને છતાં એનો લગારે આંચકો ન મળે. આવો બલવાન પ્રયાયાત, છતાં તેનો જરીકે અવાજ ન સંભળાય. આવો વિરાટ પલટો, છતાં જગતનાં કરોડો જીવો જરા જે ચોંક્યા વિના એને આધીન બને છે. એમાં સુખની લહેરો અનુભવે છે. એમાં વિશ્રામ અને સ્ફૂર્તિ પામે છે. એ શા માટે ? એટલા માટે કે એ પરિવર્તનનો આંચકો ન લાગવા દેનારી મૃદુલ એક કાલ-તન્યા ત્યાં વચ્ચે આવીને પોતાનાં કોમલ અંગો આડાં ધરે છે. એનું નામ ઉષા-સંધ્યા. કલહવેલાં માવતર વચ્ચે હલી રહેનારી કોં ડાહી દીકરી સરખી એ બહુરંગી ઉષા-સંધ્યા દિવસ રાત્રિના વિગ્રહને પોતાની ચુંદડી આડે સંતાડી રાખે છે. ધીરે ધીરે, ધીરે-ધીરે-ધીરે બળે દિવસની પાંખો સકેલાઈને રાત્રિ રૂપી માળામાં છુપાય છે. ધીરે ધીરે, ધીરે-ધીરે-ધીરે બળે બાલક માતાની મીડી ગાદમાં લપાય છે. ધીરે-ધીરે-ધીરે બળે પ્રિયતમ પ્રિયાના ભુજપારામાં સમાય છે.

ધારેથી બાણે એક પીગળીને અન્યમાં ઓતપ્રોત થાય છે. એ બાણે યુદ્ધ નથી, મીલન છે; પરિવર્તન નથી, ઐકાત્મ્ય છે; જ્ય પરાજય નથી, અન્યોન્ય આધીનતા છે; મૃત્યુ નથી, પ્રાણમાં પ્રાણનું નિમગ્નન છે; આંચકો નથી, આલીંગન છે. અને એ અસ્વાભાવિકને સ્વાભાવિક ખનાવનાર, એ અસંગતની સંગતિ યોજનાર, એ દારણને કરણામય કરી મૂકનાર કેવલ અર્ધ પા કલાકની ઉપા-સંધ્યા જ છે. દિવસ રાત્રિ, ઉભયના રંગોને ધારણ કરીને એ મીલન-સખી આભને આરે ઉભી રહે છે. એણે અખબે પુનરાવર્તન પછી પણ ઉદય-સંધ્યાની રમ્યતાને નૂની પુરાણી થઇ જવા દીધી નથી. નિત્ય નિત્ય નૂતનત્વ અને નિગૂઢત્વની કોઇ નવરંગી ચુંદડી ઓઠીને ચોતાના ઝલકતા પાલવ ઉરાડની એ ઉપા-સંધ્યા રોળેરોળની અબાણી બની આભ-ધરતીને અમીરસ પાયા જ કરે છે. થાક એને લાગ્યો જ નથી. અખબ વર્ષે પણ થાક એને લાગવાનો નથી. થોડી વાર આપણે એ ચુંદડીનું ધ્યાન ધરીએ. એ ચુંદડીના રંગો આંખો વાટે ભરી ભરી પીએ. પછી એ ચુંદડીના સોડાગ ફેરતી કોઇ ખીજ ચુંદડી પૃથ્વી પર ક્યાંયે હોય તો તેને સોધી કાઢીએ.

માનવાત્માની મીલન-સખી

એકલ દશા ને યુગલ દશા : માનવ-જીવનની એ પણ બન્ને વિરોધી દશાઓ : દિવસ અને રાત્રિ જેવી : વિચાર કરીએ તો ભયંકર વિમલ-તત્પર એ વિરોધીઓ જેવી જણાય. બન્ને દશાના સ્વભાવ ને સ્વરૂપ કેટલાં બધાં નૂજવાં ! બન્નેના મેળને અવકાશ જ ક્યાં છે ? આજનો એકલ-વિહારી, ઉન્મત્ત કે કટોર પ્રતધારી કુમાર આવતી કાલે પરગૂડની કોઇ અબાણી કુમારી સાથે પરગી જઇ જુગલવિહારી બને એ શું પ્રકૃતિના ભુવનમાં પ્રચંડ આંચકો નથી ? જેમ કુદરતમાં તેમ જીવનમાં પણ આંહી દટણુ તો ખીજે પટણુ, આંહી જળ તો ખીજે થળ, આંહી માયા તો ખીજે મિટ્ટી બનાવી મૂકનાર એ ઘટના નથી ? યોગમાંથી ઉપભોગમાં લસરાવતું એ મહાન વાવાઝોડું છે. અનેક આત્માઓની ચાહના ત્યજવીને એક જ માનવી પર આપું અંતઃકરણ ઢોળાવનાર એ એક વિકટ દશાન્તર છે. નયું લજ એ એક એવું નેખમકારક પરિવર્તન છે. એ નવા મીલને ધણા ધણા નૂના ગાઠતર સ્નેહ સંબંધોને રદ કરાવ્યાં છે. એણે સંયમ ભૂલાવી લાલસાના દોર છૂટા મેલાવ્યા છે. એણે સમતા છોડાવી મદોન્મત્તતા જન્માવેલ છે. એ પરિવર્તને ધણું નૂનું ભાંગીને નવું સરખવેલું છે. એ એને સ્વભાવ છે. છતાં એને દિવસ-રાત્રિના પલટા સમાન કોમલ, નિઃશબ્દ ને મધુર બનાવનાર કોઇ ઉપા-સંધ્યા ક્યાં હશે ? હશે તો કેવી હશે ? કેવી હોવી

એધએ ? લોકોએ કેવી એની કલ્પના કરી છે ? એ ચુંદડીના ભાતીગજ પાલવડા પોતાની ફેરમે ઢાળતા ક્યાં ક્યાં ને કેવી રીતે ફરતી ગયા છે !

કેટકેટલી આળ પાંખાળને અંતે બે પાંખીનાં પ્રાણમાં પ્રેમ પ્રગટે છે ! કેટકેટલી કુશંકાઓ અને ભીંતિઓ ટળી ગયા પછી જ બે ઢોર પણ પરસ્પર હેવાયાં બને છે ! માનવી તો એ સહુથી વધુ ગુચ્ચવણીથી ભરેલો જીવ : એને તો મિત્ર બનતા પહેલાં પણ કેટલી અશ્રદ્ધા, ચિંતા ને ધાસ્તીમાંથી વટવું પડે છે ! એથી, એ સહુથી વધુ વિકટ મનસંયોગ તો નર અને નારીનાં બે પ્રાણપાંખીડાના સમજવા. અને એ જીવનાં બેડાણોને કાળે નિરનિરાળા સમાજે, નોખનોખા જીવમાં નિરનિરાળી યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ ચોળેલી દિસે છે. આજે બહુ કે યુગ બેસે છે સંવનનનો. આજે સ્નેહ-સાહિત્યનું વાચન અને ચોખાજીવની સ્નેહ-સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ યુવક યુવતીનાં અંતરમાં ખેલડ-દશાની ક્ષુધા જન્માવે છે, અને મોહવરા આંખો જેટલો કાંઈક વિવેક વાપરવા આપે તેટલો વાપરીને પોતાના પસંદ કરેલા પાત્ર સાથે સંવનનની રીતિએ મનમેળ ઉપભવવા દેવાના આજે ઇલાબે નક્કી થયા છે, ધીરે ધીરે કે ત્વરિત ગતિએ, વિવેકની પાળો વચ્ચે સમતાથી વહેતી સરિતાની માફક અથવા તો ઉર્મિના પ્રબલ મારપછાડા રોકનારી કોઈ કિનારીઓ વિનાને વિકલ પથે એક જીવન બીજા જીવનમાં ઠલવાઈ જાય છે. પ્રેમના પત્રો, કવિતાની રચનાઓ, પરસ્પર પાકવવામાં આવતી ભેટો, પ્રતિબંધ રહિત મેળાપો, સહનિવાસો, સગાં વડાલાં ને સ્નેહીજનો તરફની સોગાદો, ચંદ્રજીની (honey moon)ના એલડી-વિહારો, વગેરે વગેરે રંગો ને ભાતોથી ભભકે છે આજની જીવન-ચુંદડી. એ રંગો કાચા છે કે પાકા, એ ભાત રહેશે કે રેળાઈ જશે, એનો નિર્ણય હજી થયો નથી.

સમતોલતા

પરંતુ એવી કોઈ જીવન-ચુંદડી જૂના કાળમાં હતી કે નહિ ? આજ કાલ અશિક્ષિત અને પછાત વર્ગમાં ખપતા સમુદાયને એવી કોઈ ચુંદડીનું સ્મરણ છે કે નહિ ? એનાં માનવ-મીલનો શું કેવલ ક્લાવિહીન, પ્રાણ-વિહીન, રંગવિહીન મીલનો હતાં ? કે કોઈ કસુંબલ ચુંદડીની સુવાસો ત્યાં પણ મહેકતી હતી કદિ ? એણું કંઈક હતું. ને અવરોધ રૂપે હજી જીવે છે. એ જીવે છે પ્રાચીન લોકલગ્ન-વિધિ રૂપે; લોકોનાં લગ્ન-ગીતોના સમગ્ર એક ઝુમખા રૂપે.

લોકસમુદાયે પોતાની સંતતિની કૌમાર અને વિવાહિત દશાની વચ્ચે આખી એક લગ્ન-રીતિ અને લગ્નકાવ્યનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરીને પોતાને સૂઝયું તેણું સર્વદેશીય ભાવના-મીલન સાધવાનો ચત્ન કર્યો હતો. કહ-

અને પ્રેમી અને કડક બ્રહ્મચારી દરાનો પાલનહાર લોક-ચુવક અથવા ચુવતી, ધીરે ધીરે-દિવસ રળનીના મીલન જેટલાં જ ધીરે ધીરે, દંપતિ-જીવનની સામી પરિસ્થિતિમાં નિઃશબ્દે, વિણ આઘાતે, વિના કમ્પે સરી જતાં, અને અવસ્થાઓનું માધુર્ય મીલાવી મીલાવીને પીવા લાગતાં. કંઈ નહિ તો એવી મીલાવટને આરાય આ ઝીણવટભરી રસપ્રણાલીની પાછળ ઉભેલી હતો. જે સામસામાં છાખડાં વચ્ચે સમતુલાની દોરી બાંધવાનો એ પ્રયત્ન હતો. ઉપભોગની સામે વિશુદ્ધિને, યુગલ-જીવનની સામે કુટુંબ-સંસારને, શૃંગારની સામે કચ્છતાને, ગાંભીર્યની સાથે પરિહાસને અને વિલાસની સાથે માંગલ્યને ભારોભાર બનાવી બેઠવાની કોઈ ભુક્તિ રૂપે પ્રબળે આ પ્રણાલી યોજી હશે એવું માનવા મન લલચાય છે. જીવન-ચુંદડીના એવા સમરંગી શણગાર લોક-સાહિત્યમાં આજની ધરી સુધી સચવાયા છે, તે અતાવવાનો પ્રયાસ આજે આપણે આ પુસ્તકમાં કરીશું.

લગ્નની વિકટતા

કોઈ પણ સમાજના સંસ્કારનું માપ કાઢવું હોય તો એની નીપજવેલી લગ્ન-ક્રિયાની ને એના રચેલા લગ્ન-સાહિત્યની સામે દષ્ટિ કરી લેવી : જીવનની વાટ ભૂલાવે તેવું ગભીર વનરાવન આ લગ્ન છે. ત્યાં માનવીની સન્મૂખ વિકાસ ઉભેલ છે; સંયમ ત્યાં શોભે સાંભરે? ત્યાં સુરા ભજકે છે-કુદોની ધીરી મીઠી સુવાસ ત્યાં કોને ગમે? ચાવન મદોન્મત બની ઘેનમાં ઘેરાતી આખે ઉભેલું હોય-ત્યાં નરમાશ અને નયનોની નિર્મલતા શો રહી શકે? વિવાહ અને વિષયભોગ વચ્ચે ક્યાં ત્રાઝું અંતર છે? પ્રત્યેક સમાજ પોતાના તમામ ઉત્સવો કરતાં આ લગ્નોત્સવને અવસરે વધુ ઉધાડો પડી બચ છે. એને સદ્ગતિમાં સદ્ગતિ તે વેળા નસ્ત બનવું, ખડેકવું, તોફાને ચડવું, રંગાવા રસીલા થવું, બાન ભૂલવું ગમે છે. પાંચે ઇંદ્રિયો તે કાળે મ્હાં ફાડીને 'લાવો! લાવો!' ની ચીસો પાડે છે. મોહિની ને મંગલતા વચ્ચે મેળ રાખવા ત્યાં દુષ્કર થઈ પડે છે. સંતોષ અને સંયમ વચ્ચે ત્યાં સંગતતા રાખવી મુશ્કેલ નથી શું? શાસ્ત્રોનું બલ ત્યાં સદાકાલ ચાલવું નથી. શાસ્ત્રોનો ચોક્કીદારની પેટે કડક આજ્ઞા જ ફરમાવી શકે છે. મહાત્માઓના સદ્ગુણ ત્યાં સંભળાતા નથી, એની રસ-હીનતા ને કઠિનતા કોઈને પચતી નથી. શાસ્ત્રો ને મહાત્માઓ સ્પર્શી શકે તે કરતાં ધણી વધુ વિશાલ આંતર-સૃષ્ટિ એ સમયે હિલોળે ચડી બચ છે. ધર્મવચનોથી વાર્યા ન રહે તેવા વિકટ બાવોનો ત્યાં ખળભળાટ મચે છે.

એકીકરણની ભુક્તિ

માટે જ ત્યાં લોક-સમુદાયે નવીન જ ભુક્તિ નીપજવી કાઢી. એ

કદાકદીની છવન-દંશામાં નૂળવા નૂળવા તમામ માનવ-ધર્મોનો મધુર મેળાપ યોજવા આપણા કોઇ રસિક પૂર્વજેએ આપણી લગ્ન-સંસ્થા ને લગ્ન-કવિતાની કુલવાડી કમાડી દીધી. એ કુલવાડીની વચ્ચે કર્તવ્યભાનનાં દેવાલય ચલ્યાં. કુલોને રમે ચૂંટીએ તે કાળે મંગલતા રૂપી માલણની ચોકી મેલી. કાચ્યદેવીએ પંપાળી પંપાળી પોતાના કોમલ કરરપરોં નલ્લે કે પરણુનાર ખેલડીનો વિશુદ્ધ રસ-સમાગમ યોજવા યત્ન કર્યો. એ લગ્નમાં ઉતાવળ નહોતી, પરણીને પરબારાં સર્વ સ્વજનોથી દૂર કોઇ ચોર વા બંડખોરની માફક એકલ વિલાસ માણવા નહાસી જવાની એ વિધિમાં જગ્યા નહોતી. ધીરે ધીરે એ કુમાર કુમારીનાં અંતઃકરણોને એક દુનિયામાંથી અન્ય દુનિયામાં ઉપાડી જવાની એ રનેહ-નોકા રચાયલી હતી. ત્યાં ખાનખાનના સમા-રબો સામે વર-કન્યાના ઉપવાસ પણ છે; વસ્ત્રાભૂષણના ઠાક માઠ સામે પ્રવેત પાનેતરના વહકલ શા સાધુવેશ પણ છે; ત્યાં તેલચીંચન, સુગંધી પીડીનાં મદન, અને ચુખકારી સ્નાન છે, તો આદિત્ય-રાંદલ સરીખાં તેજસ્વી અને પરિશુદ્ધ દેવયુગલની સાક્ષી પણ હાજર ઉમેડી કલ્પાઇ છે; ત્યાં માનવ-મેદનીની હાજરી છે, તો તે સધળી મેદનીની વચ્ચે જ વર-વધુના પ્રથમ પ્રેમલ હસ્ત-મેળાપ પણ છે; એક ખાનુ સમાજની લાજ મરબદ છે તો ખીછ ખાનુ ઉથેચાળા વાટે પરરપર દેહ-વિવળીના ચાલતા મધુર સંચાર પણ છે. દ્વંદ્વેભરી થાળીમાં બન્ને હાથ કોડીની રમતો રમી રહ્યા હોય તો તે સામે ગાત્રીજ દેવની પાપ-ઠારની ન્યોત પણ બળતી રખાયલી હોય છે; સહુના દેખતાં વર-વધુનું પહેલી જ વારનું સહભોજન પણ ત્યાં જ છે. તો સામે અગ્નિદેવની ચોકી પણ ત્યાં જ ઉભી હોય છે. પતિની સાથે ચાહ્યા જવાના ઉડલાસની સાથેસાથ જ પિતામાતાથી નૂદા પડવાના મર્મવેધક પ્રસંગો પણ ત્યાં જ ખડા છે. પુરોહિતના ધર્મ-મંગલ મંત્રો-વચારની બેડાબેડ જ સગાં જડાલાંના મીઠા પરિહાસ ત્યાં ચાલે છે; શરીર-વેભવની વચ્ચે ધર્મના મંગલ ધંટારવ ત્યાં સતત બળતા સંભળાય છે. વિવાહિત છવનના વિહાર-સરોવરમાંથી પાળી ત્રાલક મારીને બહાર ન વળ્યાં ન્ય તે મારે ચોપાત્ર કર્તવ્યની પાળ બંધાઇ ન્ય છે.

લગ્નગીતોની સર્વદેશીયતા

એમાંથી જ કવિતા ઉડી છે. ને કવિતા લગ્નમાંથી ન બને તો પાણી ખીજે ક્યાંથી બને? સર્વ કાચ્યોનું મહાકાવ્ય તે લગ્ન : સર્વ રસનું સાચું ખરણુ ને છવનના સર્વ રૂધિરની ધારી નસ તે આ લગ્ન : એમાંથી કવિતા બળી. થાણુ એ તો સરિતા જેવી બળી. કોઇ એકાદ બગીચાના નાના નળ જેવી એ નહોતી : એકાદ કોઇ ભાગેલ ગણેલ કે પ્રેમની ચોપટીયા વાળી ગોખેલ

મુમલને સંતોખવા અથવા દેખાડો કરવા માટેની એ 'રસ' શબ્દના અતિ-રેકે ઉભરાતી કવિતા નહોતી; એ તો ન્હાનાં મોઠાં ને ઉંચા નીચાં તમામ ખેતરોમાં રેલી જનારી સર્વસ્પર્શી કાવ્ય-સરિતા રૂપે જ રેલી હતી. એ કવિતાએ તો રાધથી લઈ રંક સુધી તમામ વરકન્યાને એક જ સરખી રીતે લાગુ પડી મનધાર્યા મનોભાવ જગાવે તેવાં શબ્દચિત્રો આલેખ્યાં. એ કવિતામાં તો માત પિતા, ભાઈ બહેન, સાળા બનેલી, વગેરે સર્વ કુટુંબીઓને સ્થાન મળ્યું.

એ એની એક પ્રકારની સર્વદેશીયતા : બીજી સર્વદેશીયતા ને એના ભાવ મિશ્રણની-કહો કે ભાવોના એકીકરણની. એટલેટલી કૃલમરબદમાં મૂકાયેલા એ સમાજ જીવનની વચ્ચે થઈને પણ સંવનનનો કેવો એક જ ધારો અખંડિત સૂર ચાલ્યો આવે છે! છટાં છવાયાં, નૂદી નૂદી વિધિઓ વખતે ગવાતાં એ ગીતો મોટે ભાગે તો ખુદ વિધિની કાંઈ અર્થવાહકતા ઉઘાડી કરવાને બદલે બાજુ કે છાનાંમાનાં વર-વધુના જ પ્રેમાલાપની અથવા સંદેશાની, સાંત્વનની અથવા સમુલ્લાસની વાગી ઉચ્ચારે છે. બાજુ કે કવિતા પોતે કોઈ પ્રેમસખીને પાક ભજવતી, કુખી કુખી, અન્ય પ્રસંગોની ઓથે રહીને વરવધુના મનમેળના પ્રયાસો આદરે છે.

આખી કથા

એ પ્રેમસખી થનારી કવિતાનું સ્વરૂપ કેવું છે? એના આખા પ્રયાસની વિલક્ષણતા શી છે? આ પુસ્તકમાં એનું સ્વરૂપ કંઈક આની રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. છટાં છવાયાં, પ્રાસંગિક વા અપ્રાસંગિક, માવામાં આવતાં એ પોગાસો સો જેટલાં ગીતોમાં બાજુ કોઈ ગુપ્ત સંકલના બહેતી માલુમ પડે છે. બાજુ કે કોઈ બે વર-કન્યાનાં ભાવના-લક્ષની સળંગ એક વાર્તા વર્ણવાતી દેખાય છે. એ યુવાન સ્ત્રીપુરૂષ જીવનમાં પ્રથમ વાર

દૂધે તે ભરી રે તલાવડી, મોતીડે બાંધી પાળ
ઈસવર ધોવે ધોતીયાં, પારવતી પાણીડાં જાય

એ સ્થિતિમાં કોઈ જળાશયને તીરે મળ્યાં, પરસ્પર મન ઠર્યાં અને

પળવા તે ધોજે ઈસવર ધોતીયાં, છંટારો મારાં ચીર
અમ ઘેર દાદોજી રીસાળવા, દેશે માતા મોરી ગાળ

એવા લગાર ફફડાટ પછી

નહિ તારો દાદોજી રીસાળવા, નહિ દેશે માતા તારી ગાળ.
આપણુ બેઉ જણુ પરણુશું, વશાખ મહિના માંચ.

એવા પરરપર પરણવાના ફાલ દેવાયા. ત્યાંથી માંડી, કન્યાએ જળેભરી
આંખડીએ ચિંતાવર પિતા પાસે

એક ઉચ્ચે તે વર નો જોજો રે દાદા
ઉચ્ચે તે નત્ય નેવાં ભાંગશે !

.....

એક કહ્ય ચે પાતળીયો ને મુખ રે શામળીયો
તે મારી સૈયરે વખાણીયો

એવા પોતાની પસંદગીના મધ્યમ કોટિના પુરૂષ સાથે પરણવાની આ-
કાંક્ષા જતાવી, પુરૂષે પણ ધર જઈ

લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ
એ રે પાળે રે મોતી નીપજે

મોતી તે લાંધ્યું ...લાઈ વર હાથ
ઘેરે રે આવીને જગડો માંડિયો

દાદા મોરા મૂજને પરણાવ
મૂજને પરણ્યાની દાદા હોંશ ને

એવી રદ્ય લીધી : જન્નેને પિતામાતાએ અનુમતિ દીધી. વેવીશાળ
થયાં, ગળીયા ગાળ બહેંચાયા, લજ માટે

ઘડીએ ઘડીએ લાડણુ વહુ કાગળ મોકલે
રાયવર વેલેરો આવ
સુંદર વર વેલેરો આવ
તારાં ઘડીયાં લગન રાયવર વહી જશે !

એમ કન્યાએ પોતે જ પોતાના સુંદર વરને બહેલા બહેલા ઝટ આવવા
માટે ઘડીએ ઘડીએ કાગળો મોકલ્યા. વરે પણ વિનોદ કરીને સામા

હું તો કચરાની ચોરીએ નહિ પરણું
ઘડીએક બહેલા પરણીશ
બ ઘડીએક મોડો પરણીશ
હમણાં હમણાં ત્રાંખાની ચોરી નીપજે

અથવા તે

એતર વૈશાખના તડકા રે પડશે
 ઘોરાં બળદના પગ રે તળવાશે
 ગોરા ભનૈયા રજે ભરાશે
 ગોરી ભનડીએ શામળી થાશે
 ભાઈ રે ...ભાઈનાં કુલડાં કરમાશે

એવા ઉર્મિભર્યા ઉત્તરો પાઠવ્યા. પંદર દિવસ પરોડે મીઠાં મંગલ પ્રભા-
 તીયાં સાંભળતો, કાગાનીંદરમાં સુમિષ્ટ સ્વપ્નાં જોતો, હેમવરણી પીડીનાં મદન
 લેતો, મેઘવરણા વાધા પહેરી કેસરભીનાં છાંટણાં વડે શોભતો, ઘોડીને
 આગડે પત્ર દધ કન્યાને નોતરે જ્યા નીકળતો પુરુષ

કીચે ગામ ગડ્યાં રે નિશાન
 કીચા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ
 તંબુ તાણીયા રે

એવા ડેરા તંબુ નાખીને સાસરવાસી ગામને પાદર મુકામ કરે છે.
 લેલર માંડવેથી 'ચોળ ચુંદરી'માં સન્ન થયેલી વધુ જોઈ રહી છે કે

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ
 પૂનમ કેરો ચંદ
 દીવા કેરી જ્યોત
 વીવા' કેરી વરધ
 કે વર આવ્યે અંજવાળાં રે

એવાં અંજવાળાં પાથરતો વર આવે છે. એટલેથી સંતોષ ન પામતાં

ઉંચા ઉંચા મોલ ભારે ઘર રે વીવાતા
 એથી ઉંચેરા ગઢના કાંગરા રે
 કાંગરે ચઢીને બેની ...ખા જોશે
 કેટલેક આવે વરરાજ્યા રે

કાંગરે ચઢીને નિહાળે છે: દાદાજીની મેડીએ, કાકાની મેડીએ, નિકટ ને
 નિકટ આવતી આવતી નિહાળે છે: અન્ય સગાં સંસારી આંખે વરરાજ્યા,
 વર રૂપલા, વર લાડકા, વર હોંસીલા, વગેરે કહી વખાણે છે, માણુ પોતે તો

“ અમે જોયા ચતૂર સુભણુ
 છત્રીસ વાળાં વાગીયાં ”

એમ વરની ચાતુરી પર જ નજર કેરવે છે. વરરાત્રી પણ

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી પેહુ પોંખણુ

એ રામસીતાના મનોભાવથી રંગાતો પોંખાવા આવે છે. અને

ઢોલ ઢમક્યાં ને વરવહુના હાથ મળ્યા
જાણે ઈસવર પારવતીના સાથ મળ્યા

જગત્પિતા ને જમદગ્નીની જોડકીનું સ્મરણ કરાવતો એ હસ્ત મિત્રાપઃ
આવતી કાલે માવતરથી વિખૂટાં પડવાનું છે એ વાતના અફસોસમાં પુત્રીની

અમે રે લીલા વનની ચરકલડી
ઉડી જાશું પરદેશ જો

આજ રે દાદાજીના દેશમાં
કાલે જાશું પરદેશ જો

એક તે પાન દાદા તોડીયું
દાદા નો દેજો ગાળ જો

એવી આશિયાળી, દયામળી મનોદશા: પિતા પાસે પહેરામણી માગતી
પુત્રીનું

સંપત હોય તો દેજો દાદા મોરા
હાથ જોડી ઉભા રેજો !

હાથ જોડી ઉભા રેજો દાદા મોરા
જીભડીયે જરા લેજો !

એવું રૂદ્ધભીનું વર્ણન : પૂંઘટની અંદર છાના વિલાપ કરતી પ્રિયાને

આછેરું કંઠકું ઘોળ્યે રે લાડી
આછેરી પીળ્ય કઠાણું !

તારા બાપનાં જૂંપડા મેઢ્ય રે લાડી
દાદાજીના મોલ દેખાડું !

એવાં સ્વામી તરફથી અપાતાં પ્રયોજનો : અથવા એથી પણ અધિક

મેં તો કુંગર કોરીને ઘર કર્યાં રે
 મેં તો કાચનાં જડિયાં કમાડ રે હો લાડડી !
 હજી રે સમજ મારી કોયલડી.

એવાં, આ વિવાહ પરત્વેનાં પોતાનાં વસમાં વીતકોનો ચિતાર દેતાં
 મર્મગામી આશ્વાસન : તે પછી વિદાય થતી પુત્રીને સ્વજનો તરફથી

હેલી વળામણુ મારા દાદાજી, દીકરી ડાયલાં થાજે !
 હેડે તે જડશું સોના સાંકળાં, મનડાં વાળીને રેજે !
 સસરાનો સરડક ધુમટો, સાસુને પાચે તે પડજે !
 જેઠ દેખી ઝીણું બોલજે, જેઠાણી વાદ ન વદજે !
 નાનો દેરીડો લાડકો, એનાં હસ્યાં રે ખમજે !
 નાની નણુંદ જાશે સાસરે, એનાં માથડાં ગૂંથજે !
 માથાં ગૂંથીને લેજે મીઠડાં, બેનને સાસરે વળાવજે !

એવી ક્ષણાર્દ્ર શીખામણો : એવી શીખામણો પામીને વધુ પતિને
 ઘર પહોંચી. પીયરના વિરહની વેદના રામી ગઇ. દંપતિ-જીવનના પ્રથમ
 પૂર્ણોદયની પહેલી રાત્રિયે

હા હાં રે હમલી, લીલી ડાંડોનો જમરખ દીવડો

એવો જમરખ દીવડો લઇને નવવધુ રમજીવતાં મેડીએ ચડ્યાં. પ્રથમ
 પૂછાય છે કે

વગર તેડયાં ગોરી શીદ આવ્યાં !

છત્ર છત્ર શૃંગાર-નીતરતો ઉત્તર મળે છે : નિર્મલ શૃંગારની લહરીઓ
 વાય છે :

પાતળિયા પગ ચાંપવા આવ્યાં !

આછી પછેડી ઓઠવા આવ્યાં !

પ્રિયતમના પ્રેમની એવી આછી પછેડી ઓઠી લઇ, સુખનિદ્રામાં
 પોટેલી કુલવધુએ ગહન મીઠાં સ્વપનાં દીઠાં, સ્વામીએ એ સમસ્યાભર્યાં
 સ્વપનાંના સુંદર અર્થો ખેસાડ્યા : કુલવધુએ પોતાના એવા ચતુર સુખણુ
 સ્વામીની શરણાગતિ પુકારી :

હું તો મારગડાની ભુલી રાજ ખંદલા !

મને મારગડો દેખાડો રાજ ખંદલા !

એક વાર એ મારગડો-એ કર્તવ્યનો પંથ ભૂલાયો પણ
અતાવવામાં આગ્યો :

**શ્રી પરભાતને યો'ર દેવકીએ દાતાણુ માગીયાં
માગ્યાં વાર એ વાર રૂખમણીએ શબ્દ ન સાંભળ્યો**

મોહવશ મનોદશામાં અન્યમનસ્ક બનેલી વહુવારએ એ માગણી ન
સાંભળી. ચિત્ત કેવળ ઉપભોગની લહેરમાં ડોલતું હરો ! કર્તવ્ય ચૂકાયું. ને
સ્વામીદેવે એ 'મારગડાની ભૂલી' સ્ત્રીને માર્ગ દેખાડ્યો :

**મારા નાનેરા બળભદ્ર વીર, ગંગાને કઠિ ઘર કરો !
ત્યાં કાંઈ રાખોને રૂખમણી નાર, માતા-વચન શીદ લોપીયું**

એ નિહૂર કર્તવ્ય કરતાં પણ પોતાની અનન્ય પ્રીતિનું કર્યાદ્ર વચનઃ
ગોરી તમે મારા હૈયાનો હાર, માતા-વચન કેમ લોપીયું !

રાખીશ રાખીશ માસ છ માસ, છઠે માસે તે તેડાં મોકલું

એમ સહદુઃખી બનીને સખ દેવાની, સીતાપતિનું સ્મરણ કરાવતી.
કર્તવ્ય-ભાવના પ્રગટ થાય છે. અને આખરે લગ્ન-જીવનનું શ્રેષ્ઠ ફળ
પોતાના ઉદરમાં ધારણ કરીને પીયર પળની પત્નીનું છેલ્લું દશ્ય : બહુ
માવતરની કુંવની કોયલ આવી :

**કાળી શી કોયલ શબ્દે સોહામણી
આવે રે કોયલ આપણા દેશમાં**

એની સોહામણી કોયલને સખીઓએ સન્નિયાયુક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો :

**કેમ કરી કોયલ એ વન વાસ્યાં ?
કેમ કરી સૂડો રાણો રીઝવ્યો !**

ઉત્તર પણ મોઘમ જ મળ્યો :

**આંબા આંબલિયે એ વન વાસ્યાં ?
ઢોંકલે સૂડો રાણો રીઝવ્યો !**

પછી સ્પષ્ટ પૂછાયું :

**કેમ કરી બેની બા એ ઘર વાસ્યાં ?
કેમ કરી નાહોલિયો રીઝવ્યો !**

અને લજ્જ-જીવનની લોક-કલ્પેલી મનોરથસિદ્ધિ દાખવતો જવાબ નીકળ્યો કે

દીકરા દીકરીએ એ ઘર વાસ્ત્યાં
નેણુલે નાહોલિયો રીઝવ્યો

સંતતિ-જનન અને નયનનીતસ્તી પ્રીતિ : એ બે જીવન-સાક્ષ્યનાં
અંગો : અથવા

ઓરડા ઓસરિયે એ ઘર વાસ્ત્યાં
છાડુંડે નાહોલિયો રીઝવ્યો !

પરણેતર તો જનનને કાળે : જગત્પિતા સમીપની એ લોક-કલ્પેલી અમૂલ્ય બેટ : સુજનના મહિમાનું એ સાર્યકપણું : લજ્જના આરાયની એ અસલ મનાયલી પૂર્ણાહૂતિ : આને બલે એ ભાવના આદર્શબ્રહ્મ થઇ હોય.

એક જ યુગલની જીવન-યાત્રાનું બહુ વૃત્તાન્ત કહેતી કહેતી કવિતા આટલી આટલી ભૂમિકાએ ઓળંગાવતી આપણને આંહી સુધી લઇ આવે છે. લજ્જ-ગીતોની એ સંકલના-બદ્ધ યોજના આ યુસ્તકમાં સંપાદકની પોતાની જ જવાબદારી પર ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. લોકધોરણે નક્કી થયેલ સ્નેહ-લજ્જનો સળંગ ઇતિહાસ એમાં પ્રતિબિંબિત થયેલો બેઠ શકારો.

લોકગીતની વાસ્તવિકતા

આણું ભાવના-લજ્જ લોક-જીવનમાં ક્યાં યે કદિ યે પ્રવર્તતું હતું ખરું ? કે કેવળ કાવ્યમાં જ એનાં ભક્તકર્ત્યા ચિત્રો ખડાં કરી, લોક સમૂદાય પોતાના ઉદ્દેશ અસતોષકર્ત્યા જીવનમાં એક ભતની ઉણપ હતી તેને પૂરી લેતો ? લોક-જીવનમાં શું હતું કે શું નહોતું તે પ્રશ્ન આપણે સમાજ-શાસ્ત્ર અને સમાજ-ઇતિહાસના અભ્યાસીને માટે જ રાખી મૂકીએ. અમૂક યુગના પ્રબલજીવનને ઇતિહાસ ઉકેલવા માટે તે સમયે સુખ્યકું સાહિત્ય સાક્ષી રૂપે વપરાય છે તેટલું આપણે બાણીએ છીએ. એ સાહિત્યને સામાજિક જીવનનું પ્રતિબિંબ લેખવાનો સૌરસ્તો લાંબા સમયથી ચાલ્યો આવે છે. અને આપણે એટલું ઉમેરી પણ શકીએ કે અન્ય સાહિત્ય તો સમાજનું ચિત્ર ઝીલે વા ન યે ઝીલે, -ચિત્ર ઝીલવાની મુખ્ય દૃષ્ટિ એ સાહિત્યના સર્જકની હોતી નથી-એ પોતાની એકલાની, અથવા અમુક ટુંકા સમૂદાયની જ જીવન-કથા વા કલ્પના હોઇ શકે, પરંતુ લોક-સાહિત્ય તો એના સ્વભાવે ને લક્ષણે કરીને સર્વે દેશોમાં સમાજ-જીવનના જ સૂરો કાઢતું-એનાં જ ચિત્રો ખેંચતું મનાયું છે. કોઇ બહુ

કલ્પના શક્તિ નહિ, કોઈ મિથ્યા કાવ્યપુંજમાંથી આનંદ લઈ લેવાની એકાદી રસવૃત્તિ જ નહિ, પણ સમાજ-જીવનની ઉર્મિજનક વાસ્તવિકતા જ આ લોકસાહિત્યની પ્રથમ પ્રેરક હોય છે. એટલે જેમ સાસુ-વહુ કે સ્ત્રી-પુરૂષની કર્ણભાગ્યનક કલહ-ઘટનાઓ આલેખતાં ગીતો પરથી આપણે તે યુગના ગૃહ-કલેશનાં અનુભવો પર દોડયા જઈએ છીએ, તેમ ન્યાયને ખાતર આપણે આ 'લગ્ન-ગીતો' જેવા સંસ્કારી સાહિત્યની પાછળ પણ કોઈક એવી રમ્ય વાસ્તવિકતા ઉભી હોવાનું કમ્બુલ રાખવું ઘટે છે. એ ન્યાયત્વા આપણને એવી માન્યતા પર દોરે છે કે લોકદષ્ટિમાં કોઈ સાચેસાચ અનેલા ભાવના-લગ્નની જ આ ગીતોમાં તસ્વીર પાડવામાં આવી છે, ને એ સાહિત્ય કેવળ કોઈ કલ્પનાવિહારી કવિનું નીપજવેલું અવાસ્તવિક ચિત્રપટ નથી.

સ્નેહલક્ષ્મીની સંભાવના

પરંતુ તે તો આપણે સમાજ-ઇતિહાસના પ્રદેશને સોંપીએ. ધડીભર માની લઈએ કે લોક-જીવનમાં આવા ઉન્નત ખનાવો ખનવા અસંભવિત જ છે! વર-કન્યાની સ્વતંત્ર પસંદગીની તે વાત જ ત્યાં શી હોઈ શકે? લાકડે માકડું જેડી દેનારાં માખાપો તે વળી પોતાનાં સંતાનોની સ્વયંવર-પ્રથામાં પોતાની સંમતિ જ શી રીતે નોંધાવે? કન્યા પોતાના ખાપને સલાહ આપે, પોતાના સ્વામીને પરણવા આવવાની કકોત્રી લખે, એ તે શું સંભવની વાતો છે? સ્નેહલક્ષ્મીના છેલ્લામાં છેલા શોધાયલા નવાયુગના આદર્શો તો પશ્ચિમમાંથી આવેલા છે. અથવા એ લક્ષ્મીના તો કવિ ન્હાનાલાલને ખાતે જન્મ થવી જોઈએ, તેને બદલે તમે શું આ યશ એ અધકારમય મધ્યયુગનાં અડખૂત માનવીઓને અર્પણ કરતાં શરમાતા નથી? અ ટાય-લાંમાંથી આવી સત્ય ઘટનાઓ ઉકેલવા જતાં શું તમે તમારી નરી પુરાણપ્રિય ઘેલછાનું જ પ્રદર્શન કરતા નથી? વગેરે વગેરે મેણાંના હુમલા લાવનારાઓની સામે વાદમાં ન ઉતરતાં એ પ્રશ્ન એના ખાસ અભ્યાસીઓને સોંપીએ.

સાચો સંકેત

છતાં એક વાત તો ઉભી જ રહે છે: પ્રશ્ન ઉઠે છે કે તો પછી શા હેતુથી આવાં સ્નેહલક્ષ્મીનાં પ્રગલ આદોલનો જગાવનારાં ગીતો સ્વયંમાં આભ્યાં? સ્વ્યા પછી પણ એને એક સાહિત્ય-ભેટ તરીકે, કોઈ થોડા ધણા રસિકજનોના રસ-ડોલનને કાળે અલાયદાં રાખી મૂકવાને બદલે પ્રત્યેક વર્ષે કે છ માસે, રાયથી રંક સુધી પ્રત્યેક કુટુંબના લક્ષ વખતે, ગાઈ શકે તેવી પ્રત્યેક સ્ત્રીના કંઠે, બરાબર કોઈ હેતુપૂર્વકની યોજના હોય એવે સ્વરૂપે શા માટે આ આખા ગીત-સાહિત્યને પ્રવાહી બનાવી વહેલું મેલી દેવામાં આભ્યાં? શા માટે એ પરમાણુઓને આવી ચીરંજીવ પાંખો આપી ન્હાનાં

મોટાં પ્રત્યેક બહેનોને અંતરેથી એના પડઘા જગાધિવાની પ્રથા પડી ? એ પ્રથા પાછળ કોઈ ગંભીર સંકેત તો હશે ખરો ને ? હોવો જ નેહએ : કાં તો

૧. ગીતોમાં મૂકાયલી ભાવના એજ લગ્નને આદર્શ હોય. તેથી એ લગ્નકાળે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ ચાહે તેવી ચાલતી હોય, છતાં ગવાય તો આદર્શોની જ ગાથા : એટલે કે તે સમુદાય આવા મર્યાદામય સ્નેહ-લગ્નને આદર્શ રૂપે પૂજતો આરાધક હતો. અથવા તો

૨. માનસશાસ્ત્રની કોઈ મજબુત વ્યવહારદષ્ટિ આ ગીતોની સાચવણ પાછળ ઉભી હતી: કેવી રીતે ? એ રીતે કે પરણનાર સ્ત્રી પુરૂષને, પરણતાં પરણતાં એ પંદર વીસ દિવસો દરમિયાન, સ્નેહલગ્નની, સંવનનની, કરણા-દંતાની, દુઢુંબ-જાણુની, વાત્સલ્યની-એવી એવી જેટલી બની રાકે તેટલી ભૂમિકામાંથી માનસિક રીતે પસાર કરાવી જવાં નેહએ. કે જેને પરિણામે વાસ્તવિક રીતે તો પોતાની સંમતિ વિના કેવળ વડીલોના નિર્ણયને આધીન બનીને જ નેડાતાં છતાં, એ યુગલ એ પંદર વીસ દિવસની ગીત-સૃષ્ટિમાંથી મીઠા શ્વાસોચ્છવાસ લઇને મનોરાજ્યની અંદર તો એ ગીતોની જ ઉન્મુક્ત ઉર્મિએનો અનુભવ કરી કાઢે, અને પરસ્પર મોહિત બનીને જ મુક્ત મને પરણતાં હોય તેઓ આંતરિક મીઠો ઉમળકો માણી શકે. પરિણામે શું ફાયદો મળે ? મનના સંકોચ, અન્યોન્ય અન્નલુપણાના ઉચાટ, સામસામા અલુગમાના સંશયો, પારકાના નિર્ણયનું દબાણ, ઇત્યાદિ ખોભ અંતઃકરણ પરથી સરી પડે. કાવ્યદેવી જાણે કોઈ જીવંત પ્રેમસંખીને પાક બજવતી પરસ્પર બે અન્નપયાં હૂંચાનો મેળાપ કરાવે, નેત્રોમાં અમૃત આંજે, હૃદયમાં મોહિની છાંટે, શેમિશમમાં પ્રીતિનો આવેશ પ્રગળાવે, ને છતાં મરબદ, મંગલતા, વિશુદ્ધિ, દેવસાક્ષી, ધર્મ વગેરે ન ચૂકવા દે; દિવસ રાત્રિનું નિઃશબ્દ સુંદર સંમીલન નીપજવે. એવો કંઈક હેતુ હશે ?

કરમાતી વાઠી

એમ શા માટે ન હોય ? અને ઘણા સમય સુધી એ ફળીભૂત પણ થયો હશે. લોકસાહિત્યનાં અન્ય બધા છોડવા કરતાં આ લગ્ન-ગીત રૂપી આસોપાલવનાં મૂળ ઉંડાં ઉંડાં, સહુથી ઉંડાં રોપાયાં હશે. નહિ તો જાજ સુધી પણ એ વૃક્ષ પોતાનાં ડાળ-પાંદડાં સમેત આજના યુગની ખારી અનેલી ભૂમિમાં ખડું રહેલું આપણે ન જોવા પામત.

બેરાક આજે એ વૃક્ષને નવો ફાલ આવતો બંધ થયો છે. નવી ટરાશે કુટતી નથી. રાતી ફૂંજી ફૂંપજો બેસતી નથી. એ આંખે તાબ મ્હોર નીકળતા નથી. અને જૂનાં જે ડાળ પાંદડાં છે તે પણ કરમાઇને સૂકાવા લાગ્યાં છે. એની લીલુડી મીઠપ જતી રતી છે. આજે તો કેવળ રૂઢીની ઝડ પેસવાને

કારણે એ ન્હાં ગીતો દિવસ રાત આરડી આરડીને કોકિલકંઠી સ્ત્રીઓ પોતાનાં ગળાંને સોઝા ચડાવે છે. ન્હાં લગ્નની બધી રીતિઓ ને વિધિઓ જેમ જટિલ જણાય છે, ન્હાં દુમડાંના દગલા ને અલંકારોના થયેરા જેમ ઘોભરૂપ બની ગયાં છે, ન્હાં સ્નેહ-મમતા જેમ આજે શિક્ષાચાર અને દલમાં પરિણમ્યાં છે, તેમ આ ગીતોની એક વાર મંદ મધુર મહેકતી ફલવાડી પણ આજે ઉજ્જડ વેરાનની અવસ્થાએ ઉતરી ગઈ છે. ગાનારાં એક જ સામટાં ગળાં ભરડીને ગાય છે, એક ગાય ને અન્ય સહુ ઝીંઘે તે પદ્ધતિમાંથી મળતી વિશ્રાંતિ અને એમાં સ્વયંભૂ ઉર્લૂવતિ ઉર્મિને આ લગ્નગીતો ગાવાની પ્રથામાં અવકાશ નથી. એના અર્થો સમજવાની તો શું પણ સ્પષ્ટપણે શુદ્ધ અશુદ્ધ શબ્દ-રચના તપાસવાની પણ કોઈને ખેવના નથી. પુરૂષો તો પ્રકૃતિથી જ સ્ત્રીઓના સાહિત્ય તરફ ખેદરકાર રહ્યા, એટલે તેઓ ભાગ્યે જ એ ગીતોના મર્મ તપાસવા થંબ્યા છે. પુરૂષોને મન કેવળ એક જ ભ્રમણા પેસી ગઈ છે કે આ વેવલી સ્ત્રીઓ ભેગી મળી કેવળ બડી પાપડનાં ટાયલાં બેડકણાં, અથવા તો મસ્કરીનાં ખેમરબદ ફટાણાં જ ગાય છે !

કેટલાં

નિમળાં મીઠાં નીરની એક નદી અનેક ગામોને પાદરથી ચાલી ભય છે. પણ બધાં ગામનાં ગામલોકો એક્સમાન રસવૃત્તિનાં નથી હોતાં. કોઈએ એ પ્રવાહને કાંઠે આંખાવાડિયાં ને ફલવાડીઓ ઉઝાર્યાં, તો કોઈએ એના પટની અંદર ચીભડાંના વાડા ઉગાડી પાણીને રૂંધી રાખ્યું. કોઈએ રૂંધાળા ઘાટ આરા ચણાવી એની પાળે દેવાલયો બાંધ્યાં, તો કોઈ માછીમારોના ગામડાએ પાણી ગંધવી માર્યું. કોઈએ પ્રભાતની પૂજનાં પુષ્પો અથવા ધીના દીવા એ પ્રવાહમાં તરતાં મેલ્યાં, તો કોઈએ પોતાની બંદકીની ગટરો જ એમાં ઠલવી દીધી.

લોક ગીતોની-લોક સાહિત્યની પણ આવી એક સરિતા જ વહે છે. લોક કાવ્યો રચવાનું કે લોકવાર્તા યોજવાનું સંસ્કાર-ઝરણું અસલથી ન્હાં ન્હાં યુગો વાટે ન્હી ન્હી જનતાનાં જીવન સોસરવું યદને ચાલ્યું ભય છે. કોઈ એકાદ વ્યક્તિ, એકાદ સમુદાય, કે એકાદ સમજનાં રચેલાં એ ગીત વાતો નથી. કાવ્ય રચનાની તાકાત અને વૃત્તિ અલબત્ત સહુ સમુદાયોમાં હતી. કાવ્યોર્મિને ભજૂત કરનારા અવસરો પણ સહુને માટે ચાલ્યા આવતા. પછી તો એ અવસર મળતાં જ સમુદાયની જેવી અભિવૃદ્ધિ હતી તેવી કાવ્યરચના એણે નીપભવી કાઢીને પરંપરાની ગીત-સરિતામાં બહેતી મૂકી દીધી. એટલે રસવૃત્તિ હીન થતી ગઈ હશે તેમ તેમ

પરિહાસ પણ ઉતરતો ગયો હતો. એમાંથી પ્રથમ જરા બુદ્ધિશાળી કે માર્મિક વિનોદગીતો જનમ્યાં હતી. પછી વળી વધુ સ્થુળ, એાછા માર્મિક ને કૃત્રિમય હાસ્યરસ પેદા થયો હતો. અને પછી છેક જ અધમતામાં અને અશ્લિલતામાં એ પરિણમ્યો હતો. પરિહાસ, નર્મ રસ, માર્મિકતા, વિનોદપ્રિયતા, એ બધાં તો બેશક જનસ્વભાવનાં જ અંગ છે. સાહિત્યમાં એ પ્રકૃતિનો મહાન ફાળો છે. એ વગર સાહિત્ય એકપક્ષી અને અને ફીકકું જ થઈ પડે છે. અને લોક-પ્રકૃતિનું નિખાલસ પ્રતિબિંબ હોવાથી એ પરિહાસ ગીતોમાં ઉતર્યા વગર રહી જ ન શકે. એટલે. પ્રથમ તો એમાં અત્યંત નિર્દોષ નિર્માળ નર્મરસ જ ઝલક્યો હતો. દાખલા તરિકે,

પેલી પીડી ચડશે રે જીયાવરને
ઉતરતી ચડશે રે એાલી છોડીને

અથવા અનેની કે વેવાઇનો વિનોદ કરવાની આપણી કુરતી વૃત્તિ પ્રમાણે

વન્થે રે મારે બેનડ બાઇની વેલ્યું
કે માફા જળકે મશરૂ તણ્યા.
વાંસે રે મારે ભટ્ટજી પૂરખીયા
કે કમર બાંધીને ખાસડ ખડખડે

એ મુજબ, લગ્ન પર આવેલ ઠરેનના પતિનું કીખળ કરવાની સહજ વૃત્તિ જરા વધુ ઘાટા રંગો પૂરીને એક ચિત્ર જન્માવે છે:-

આલા લીલૂડ વાંસ વઢાવો રે.
તેની નાનો શી ટોપલી જૂંથાવો રે
ટોપલી આયો બેનીબા વર હાથ રે
ગોલો વેચી સાટીને ઘેર આવ્યો રે
એરડે ઉભાં બેનીબા લેખાં લે છે રે
તમારા દાદાને ઘેર હતા વીવા રે
અરધી રાતનાં દળણ્યાં દળાવ્યાં રે
પાછલી રાતનાં પાણીડાં ભરાવ્યાં રે
સૂરજ ઉગ્યે દાતણીયાં નખાવ્યાં રે
પોરે દા ચડ્યો ને છોડડા પખળાવ્યાં રે
અમને આવડલી વાર ત્યાં લાગી રે!

આટલે સુધી તો વિનોદ નિર્દોષ છે. પ્રકૃતિગત છે. છવનમાં એ જ વસ્તુ બૂદે બૂદે સ્વરૂપે સર્વત્ર દર્શાન દે છે. પરંતુ તેથી આચળ; આલતાં એ દુર્ગંધ મારતો પ્રદેશ આવે છે, તે ફટાણાનો પ્રદેશ. એમાં કુસંસ્કર છે, મર્મ નથી:

તારી તે માની લાડી
તારાં લૂણલાં ઉતારે છે કોણુ રે
ઉડણુ ભાંડણુ ભૂંકતી
જાણી શેઠાની શિયાળ રે

અથવા એથી વધુ કુચિમય

લાડી લાડો જમે રે કંસાર, લાડીની માડી ટળવળે રે
દીકરી મને આંગળી ચટાડ, કંસાર કેવો મળ્યો લાગે રે
માડી પું તો પરણી છે કે નહિ, કંસાર નવ સારારે રે

આવી હીન રૂચિનું મોભં સર્વત્ર આલ્યું હરો. સૂરતી ગીતોમાં પણ

વેવાણુ ઉતરની પું હેડી રે, તારા પેટે પડી છે બેટી રે
તારા ચૂલા પછાડી ગારે રે, તને દીકરી જણ્યાનો વારે રે
પું તો દીકરી જણી જણી થાકી રે, આંખાની કેરી પેટે પાકી રે

એટલું જ ખસ નથી. કન્યાની વિદાય જેવા મર્મવેધક પ્રસંગે એ આણું ફટાણું ગવાય તો તો એ બહુ ધાતકી કહેવાય :

તારાં ઢીંગલાં પોતીયાં લેને લાડી ચાલ હવે વેહેલી
મારૂં સાજન ખોટી થાય રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી
તારો ભાઈ બહીયારો રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી
તારી બેન એણુ રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી
તારી મામી માણુ રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી
તારી ઠાકી કોલણુ રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી

આવાં ફટાણાંન્યારે ગામડાંમાંલગ્ન વખતે માંડવાની નીચે જ સામસામાં રહીને બંને પક્ષની સ્ત્રીઓ ગાય છે, ત્યારે એ સામસામી ગાળાગાળી અને વહેવાડનું જ સ્વરૂપ ધરે છે. અનેક કુરૂદી માંહેલી એ એક કુરૂદી છે. એ ક્યારે પેસી ગઈ તે શોધવું રહેલ નથી. રસ સાહિત્યમાં એને સ્થાન નથી. સંપ્રદ તરીકે જે પુસ્તક તૈયાર થતું હોય, તેમાં તો સર્વદેશીયતાની

દષ્ટિએ આવાં ફટાણાં પણ સંધરી લેવાં જ નેહયે. પરંતુ 'ચુંદડી' સંમૂહ નથી, કેવળ સુપુષ્પોનો સંચય છે. તેથી ફટાણાંને બાતલ રાખવામાં આવ્યાં છે. અને લગ્ન-ગીત એટલે ફટાણાં, એ માન્યતા અજ્ઞાન પર જ ચલાયલી છે. એ જામણા દૂર થવી ઘટે છે.

લગ્નગીતોનું સંગીત

વનવાસી પશુ પક્ષીઓના અને વનસ્પતિના દેહ ઉપર જેમ રગોની વિલક્ષણ ભુલભુલામણી છે, કયો રંગ પ્રત્રાનપણે છે એટલું જ જેમ એ વિષયમાં બોલી શકાય છે, તેમ આ લગ્નગીતોમાં પણ નૃજનના રગોની કોઇ સ્વયંભૂ મિલાવટ છે. તેમાં પ્રધાન સૂરો સારંગના છે. અને સૂરોના શાસ્ત્રવેદના સમન્વે છે કે સારંગ એટલે ઉખાનો સૂર : એ ગરમી પ્રગટાવે છે, હુંફ આપે છે, ચેતનાનું પ્રેરણુ કરે છે. સારંગ રાગની આ શાસ્ત્રભાષી પ્રકૃતિ : સાચી વાત : લગ્નગીતોમાં એ રાગનું પ્રધાન પદ સાર્થક છે. જીવનની ગૂમ્મતમ ઉખા બન્ને પરણનારાં સુવાન-સુવતીના પ્રાણમાં જન્મન કરવી એ મુખ્ય ઉદ્દેશ જેમ ગીતના શબ્દોનાં છે, તેમ રાગનો પણ હોવો જ નેહયે. અને સારંગ તો બન્ને બતની આંતરિક ઉખા જગાડે છે : આનંદની ને શોકની. બહુકારો કહે છે કે મારવાડીઓનાં મૃત્યુ પરના વિલાપોમાં પણ સારંગના જ સૂરો ભરેલા છે. એનો અર્થ એ કે સારંગ કાંઇ છકેલો, માતેલો રાગ નથી. એ તો ગભીર ભાવોથી ભરેલી ઉખાનો આપનાર છે. એ ઈર્ષ શોકના મિશ્ર આવેશ સૃજનાર સારંગનું લગ્નગીતોમાં અત્યંત ઉચિત સ્થાન છે. એ ઉર્મિઓને ઠહેકાવતો નથી, તેમ બૂઝાવી પણ દેતો નથી. એ તો ધીરી ધીરી, કચ્છાભરી, ગમીરતાભરી ઉખા સંચિ છે. સોરડી લોક-જીવનમાં શાસ્ત્રીય સંગીત-પદ્ધતિને પ્રચાર કયાંયે હતો એવું દેખાતું નથી. તેમ આ ગીતો કોઇ ગવૈયાએ આપેલા સૂરો પરથી જ રચાયાં હોવાની કશી સાબીતી નથી. એટલે ગીતો ને ગીતોના રાગો પણ જે સ્વયંભૂ જ જનમ્યા હોય તો તો સારંગનો આચિર્ભાવ કેવળ સ્ફુરણાગત જ હોવો નેહયે. લોકના ગળામાંથી નહિ પણ પ્રાણમાંથી જ સારંગ આપોઆપ બહાર નીકળ્યો હશે. એ વાત પણ સ્વયંસ્ફુરિત સંગીતના આખા વિષય પર કોઇ સંગીતકારને આકર્ષી જનારી થઇ પડને! લોક-સંગીતની ઈંડી કંદરાઓમાં ઉતરી શકેલા કોઇ ભાઇ ગોવીંદરાવ જેવા જ્ઞાની પુરૂષની સહાયથી એ વિષયનું પણ એકાદ પુસ્તક લખાવાની ધડી આવી પહોંચી છે.

આવાની શૈલી

સૂરો એક જ સરખા છે. ગીતો પણ લગભગ ધડી ખરી કોમો માટે

સર્વસામાન્ય જ છે. ખેતક કામ કામ પરત્વે કાંઈક પાકાન્તરો થતા હશે. કામોની ખાસ પ્રકૃતિ પણ કંઈક નિરાશીઓ મૂકતી હશે : દાખલા તરીકે :

લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ
આ હે એ રે પાળે રે મોતી નીપળે !
મોતી તે લાઘુ ...ભાઈ વર હાથ
આ હે ઘેરે રે આવીને જગડો માંડિયો.

એ ગીતમાં કોઈ મોતી વીણનાર-એટલે કે વૈશ્ય પ્રકૃતિના પુરૂષની છબી આવી. એટલે એ વાણિજ્યપ્રધાન કામમાં ગવાતી પદ્ધતિઓ દિસે છે. હવે એજ ગીતનું પાકાન્તર :

લીલુડી ઘોડી પાંતળિયો અસવાર
આ હે ઘોડે રતનનો વીરને ચાખખો.
ઘોડી તે પાંધી આંખલિયાની ડાળ
આ હે ચાખખડો વળગાડયો આંખા ડાળખી.

તે પછી તો અને ગીતોમાં

દાદા તે મોરા મૂળને પરણ્યાવ
આ હે મૂળને પરણ્યાની દાદા હોંરા ઘણી

એજ પદ્ધતિઓ આવે છે. આપણે ભેદ સમજી શકીએ છીએ. બીજામાં રાજપૂતોનો ભાવ પ્રદીપ્ત થાય છે.

એજ રીતે જે જે ગીતોમાં ધાર્મિકતા, પવિત્રતા, દેવોનું આવાહન, વગેરે આવે તે ગીતોની પ્રથમ ઉત્પત્તિ બ્રાહ્મણ જેવી જાતિમાં જ થયેલી માની શકાય. વધુ પ્રમાણમાં એ ગીતો ત્યાં જ ગવાય. વૈશ્ય જાતિઓને હીરા, મોતી, સોના રૂપા, વગેરેના ભાવો વધુ સ્પર્શે. અને ક્ષત્રિયોને ?

તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢોલા ?
તરવાર હોટયમાં ખિરાળે રે વાલીડા વીરને.
એવો રે હોય તો પરણ્યો રે ઢોલા !
નીકર બીજી પરણ્યાણું રે વાલીડા વીરને !

તજ સરીખી તીખી રે ઢોલા !
 તજ તે સુખમાં ગિરાજે રે વાલીડા ચીરને !
 એવી રે હોય તો પરજીએ રે ઢોલા !
 નીકર બીજી પરજીવું રે વાલીડા ચીરને !

આ રજપૂત ગીત : એ પોતાની કન્યામાં તલવારની તેજસ્વિતા, વઠની તજ સરખી તીખારા, વગેરેની અપેક્ષા રાખે છે. અથવા રાજપૂતીની બીજી પાસુ કેટલીક છાપો પડેલી જુઓ :

માલજી બૂંથે જાવંતરીનાં ફુલ રે
 માળીડો બૂંથે વીંજણો રે

x   x   **

ઠાકેર પોઠયા પીતળીયે પહંગ રે
 વહુ ...ખા ઢોળે વીંજણો રે

અથવા

કીયે ગામ ગડયાં રે નિશાન
 કીયા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ !
 તંજુ તાણીયા રે

આ બધી રાજપૂત-ભાવોની સરજીઓ વહે છે. જેમ શબ્દોમાં એ અલિંગત સંસ્કારો, તેમજ સ્વરોમાં; એટલે કે ગાવાની શૈલીમાં. આઠાણ વૈશ્યની સ્ત્રી અને ગાતાં સાંભળો, તે સાદા સીધા, કંઈ ખાસ ઉર્મિ ન જગાડનારા સૂરો કાને પડશે. કલ્પણો ગાતી હોય, ત્યારે એમના બ્યવસાયની, રીતભાતોની, ને સંસ્કારોની સ્થૂલતા, કાંઈક મારવાડી માણાંને સ્મરાવે તેવા ત્વરિત આરોહ અવરોહમાં, અને સાંકડા પહોળા ઉચ્ચારોની ધમધમની ઉતાવળમાં પ્રગટ થાય છે. પરંતુ હવે સંભારો : કોઈ વેલડામાં એટલી પાંચ કાડીઆણીઓને અથવા ખવાસણોને ગાતી સંભારો : ધીરે ધીરે સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાથી શરૂ થતા, બહુ અનંત કાળ સુધી પૂરા નહિ જ થાય તેવાં અખંડિત આદોલનોની ધારા સ્વીને ચાલુ રહેતા, અને કરી થે ત્વરા ન હોય તેવી ખામોશથી, સંધ્યાના આરા તરફ વળતાં સૂર્ય-કિરણોની માફક ધીરે ધીરે મધુર સમાપ્તિમાં ત્રિલીન થતા એ સૂરોને સંભારો :

તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢોલા !
 તરવાર હોટયમાં ગિરાજે રે વાલીડા ચીરને.

અથવા પેલા, ચાર પાંચ ગાઠના સીમાડાને હલોહલ ભરી દેતા પ્રસાંત,
નગરમાન, ઓજસભર્યા,

મોર ભળે ઉગમણે દેશ
મોર ભળે આથમણે દેશ
વળતો ભળે ફે વેવાયુને માંડવડે હો રાજ !

એ સ્વરોને યાદ કરો. અથવા પરણવા આવનાર ક્ષત્રિયનું મદભર્યું,
મલપતું સ્વાગત-ગીત

મોર ભળે પધારો રાજ !
મોર ભળે પધારો રાજ !

તમે સોનાની શરણાયે મોર ભળે પધારો રાજ !

એના સ્વરોને યાદ કરો: અથવા ગામને પાદરથી નીકળતી રણપૂત-બન્ધ
સાથે એકલી વાગતી શરણાઈના પ્રેમખિત સૂરો સંભારો : સમબંધ જરો
કે રાજપૂતી સ્વરોમાં કયા સંસ્કાર નીતરે છે. અંતઃકરણની સ્વસ્થતા, વીર
ખતિનું પ્રરાન્ત ઝારવ, નગરમાન વ્યક્તિત્વ, અને વિરાળ સીમાપ્રદેશ
પર રાજ કરવાની અભિલાષા : એ સંસ્કારોમાંથી આણું સ્વસ્થતાભર્યું
સંખીત જન્મે છે.

આ બધા સંસ્કારોનું એકીકરણ લગ્ન-ગીતોમાં થઈ ચૂક્યું હતું.
સાંસ્કૃતિક ગીતોમાં બહુમાં નથી રહ્યાં. સહુએ પેલપેલાની વિશિષ્ટતા સાચીને
પણ એ બધી માત્ર-સક્રમિને સહીયારી કરી કાઢી છે: વાડા કે પથો તેમાં
રહ્યા નથી: ગીતો વાટે સોંસરવા નીકળ્યાં જ્યુ એટલે સમબંધો કે એ
ગિરજા કેવી મધુર અનેલક છે. લોકસાહિત્યમાં જે Democracy-લોક-
સામંજસ તરલ છે તે આ છે: આવે કંઈક રૂપે દેખાયા કરે છે:

લગ્ન-ગીતોના સંચલક

હુસાહવાયા જે સંચલકો આજ સુપ્રીમાં થયા છે તેનાં નામ ઠામ :

- ૧. મંગલિક ગીતો
સંચાલક : ઇ. સ. ૧૯૨૨માં પ્રગટ થયું
બહેન જશકોર કુંવરજી
આણું દેણ-ભાવનગર

૨. મંગલ ગીતાવળી (પ્રશ્નોરા જ્ઞાતિની)

- સં. દેવશંકર વૈ. ભટ્ટ-ભાવનગર. ૧૯૧૭
૩. લગ્નાદિ પ્રસંગનાં
કાઠીઆવાડી ગીતો
પ્રયોજક ૧૯૨૦
હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ
મીરાળી.
૪. પ્રશ્નોરામાં ગવાતાં ગીતો
સં. સૌ. લાલચક્ષ્મી દ્વા. ભટ્ટ. ૧૯૨૫
ભાવનગર.
૫. લગ્ન ગીતાવળી (સૂરત)
સંયોજક-બહેન સરલા મગનલાલ દીવાનજી ૧૯૨૫
સૂરત.
૬. નાગરી ગીતાવળી
સં. અ. સૌ. રૂક્મણી શામળજી ૧૯૨૬
ભાવનગર.

પોતપોતાના સમૂદાયોમાં ગવાતાં ગીતોને જેને સ્વરૂપે સૂઝ્યાં અથવા સાંપડી રાજ્યાં તેને સ્વરૂપે પણ સંઘરી લેવામાં આ બધા સંગ્રહોએ ઠીક જ ક્યું ગણાય. અલગતાં જ્ઞાતિઓમાં ગાવા માટે સરવતા પડે તે જ આશય આ સંગ્રહો પાછળ ઉભો હતો. તેમ છતાં તે તમામની અંદર અગોચરપણે પણ આ ગીતાનું સાંદર્ય-ભાન હોવું જોઈએ. આમાં સહુથી વધુ વ્યવસ્થિત અને શુદ્ધ સંગ્રહ સૌ. લાલચક્ષ્મી ભટ્ટનો માધુમ પડયો છે. એના પ્રવેશક લખનાર બંધુને પણ એ ગીતોમાં લોકગીતાનું દર્શન લાગેલ દિસે છે. મારા સંગ્રહમાં મેં એમાંથી સારી પેઠે તારવણી કરી છે. નાગર ગીતો કેટલેક અંશે પ્રશ્નોરા ગીતને મજાતાં આવે છે, પરંતુ નાગરી ગીતોમાં પંક્તિઓ અત્યંત લાંબી, ભાષા ઘણી અઠપટ્ટી અને પ્રવાહ પણ રૂંધાયેલો લાગ્યો છે. એ ગીતો ગાવાની સૈલી પણ રસ-વિહીન અને જટિલ છે. પંક્તિઓ વિચિત્ર રીતે ગોડવામાં આવે છે અને એ શબ્દરચના તથા એ તાલની જટિલતા શી રીતે સ્મૃતિમાં રહેતી હતી તે સમજવું કઠિન થઈ પડે છે. બહુ એ ગીતો ગવાતાં નથી, પણ ગીતોનો વધ થતો લાગે છે.

બીજા સંગ્રહોમાં રહી ત્રયેલી અશુદ્ધિઓ તેમજ ત્રૂટિઓ તે તે સંગ્રહક બહેન બંધુઓ નવી આવૃત્તિઓમાં સુધારી લેશે તથા કૃતાબ્જાને સદંતર રદ જ કરશે એવી આશા રાખું છું. એમાંના નં. ૨ અને નં. ૫ના સંગ્રહોમાં જે કેટલીક હીન પંક્તિઓ કાઢી કાઢીને નવાં સંસ્કારમય ગીતો રચી દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે, તે પરથી સ્પષ્ટ દિસે છે કે લોક-ગીતોની નવી રચના કરવાનો યત્ન દુબ્ધર નથી. કૃતાબ્જાંની રાગની સારી પંક્તિઓનો અથવા એના સુંદર ઢાળ તાલનો એ રીતે આપણે સદુપયોગ કરી રાગીએ છીએ.

ભવિષ્યતું કાચું

હવે પછી આ લગ્ન પ્રથા અને લગ્ન-સાહિત્યનો તલસ્પર્શ આટલું કામ માગી લે છે :

૧. રાજપૂત, કાઠી, ચારણ, આહિર, વગેરે જાતિનાં ગીતોનો ખારીક અભ્યાસ કરી તેનાં વિશિષ્ટ પાઠાન્તરો તારવવાં. પ્રથાની વિશિષ્ટતાઓ પણ વર્ણવવી.

૨. મારવાડી, દક્ષિણી, પારસી, મુસલમાની વગેરે ઇતર હિન્દવાસીઓની જૂની લોકલગ્નની સંસ્કૃતિ તથા સાહિત્યની દિશા તપાસવી.

૩. પરદેશીઓમાં લગ્ન-પ્રણાલી તથા લગ્ન-સાહિત્ય પરત્વેનું લોકતત્ત્વ તપાસવું.

આવા મનોરથની સિદ્ધિમાંથી 'ચુંદડી' ભાગ બીજો પ્રબલ પાસે ધરી શકાય તેવી આશા સાથે વિરમું છું.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર }
ચૈત્ર શુદ્ધ એકમ : ૧૯૮૪ }

સંપાદક

ગણેશ કુંદાળા

પરથમ ગણેશઃ ખેસારો રે

મારા ગણેશ કુંદાળા !

ગણેશ કુંદાળા ને મોટી કુંદાળા

ગણેશને વર દાન દેખે રે

મારા ગણેશ કુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા ઘોડલા શણગારો

ઘોડલે પીતળિયાં પલાણુ રે

મારા ગણેશ કુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા હાથીડા શણગારો

હાથીડે લાલ અંખાડી રે

મારા ગણેશ કુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા જાનૈયા શણગારો

જાનડીયું લાલ ગુલાલ રે

મારા ગણેશ કુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડી વેલડી શણગારો

ધોરીડે બખ્ખે રાશું રે

મારા ગણેશ કુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા ધોરીડા શણગારો

વેલડીયે દસ દસ આંટા રે

મારા ગણેશ કુંદાળા !

વાવલીયા વાયા ને મેહૂલા ધડુકયા
રણુ રે વગડામાં રથ થંભ્યા રે
મારા ગણેશ હુંદાળા !

તૂટયા તળાવા ને તૂટી પીંજણીયું
ઘોરીડે તૂટી ઝેવડ રાશું રે
મારા ગણેશ હુંદાળા !

ઉઠો ગણેશ ને ઉઠો પરમેશ
તમ આંચે રંગ રેશે રે
મારા ગણેશ હુંદાળા !

અમે રે હુંદાળા ને અમે રે કાંદાળા
અમ આંચે તમે લાળે રે
મારા ગણેશ હુંદાળા !

અમારે જોશે સવા મણુનો રે લાડુ
અમ આંચે વેવાઈ ભડકે રે
મારા ગણેશ હુંદાળા !

વીવા અધરણી ને જગન જનોઈ
પરથમ ગણેશ ઝેસારું રે
મારા ગણેશ હુંદાળા !

-१-

:: स्वयंवर ::

સફૂથી પહેલું લગ્નનું મહિમા—ગીત લખ્યે: સરજનહારની સૃષ્ટિમાં
મહિમા દાખવતી શક્તિઓનાં યશ વણવતું આ ગીત છે. આલ મેહુલા
વરસાવી પોતાની સહચરી ધરતીનાં અગ્રો પદાગ્રે, અને પતિદેવની
એ પ્રેમધારાઓ ઝીલી ધન ધાન્ય વનરપતિને પ્રસવ દેતી ધરણી કું કું ગર્ભ-
ભારની વેદના ઝીલે: ઘાવા પૃથિવ્યોની સ્નેહ-બેડીવાળું એ શાસ્ત્રોમાં
મવાયેહું સ્તવન આંહી લોકવાણીમાં સરલ નિર્મળ બનીને નીતયું:

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક ધરતી બીજે આલ વધાવો રે આવીયો. ૧

આલે મેહુલા વરસાવીયા,
ધરતીએ ઝીલ્યા છે ભાર વધાવો રે આવીયો. ૨

એ તો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનાર ભય શક્તિ-યુગલ: હવે સૃષ્ટિનાં
ચોષક અને સાહસ-પ્રેરક બે બલ ગણવાય છે:

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક ઘોડી બીજી ગાય વધાવો રે આવીયો. ૩

ગાયનો જાયો રે હળે જુલ્યો,
ઘોડીનો દેશ પરદેશ વધાવો રે આવીયો. ૪

એ સર્જન, ચોષણ, દેશ પરદેશનાં સાહસ, બમેરની વચ્ચે માનવ-
શક્તિ કોણે પેદા કરી? જગત્પિતાએ માનવીમાં સૌદર્ભ સૌચવા, અને ક્યાં
ક્યાં સૌદર્ભ સૌચવા કાને મોકલ્યાં?

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક સાસુ ખીજ માત વધાવો રે આવીયો. ૫

માતાએ જનમજ આપીયો,
સાસુએ આપ્યો ભરથાર વધાવો રે આવીયો. ૬

કન્યા ને ભરથાર, બન્નેને અવતરાવનાર વિધાતા કૃતાર્થ થયો. પણ પૂરી સફળતા હતી બાકી છે. કન્યાને સાચી દુલ-વધુ બનાવવા માટે બે સંસ્કારોની જરૂર : પ્રીતિભર્યા પિતાનાં લાલન પાલન, અને ગૌરવભર્યા સસરાની કુલમરજદ :

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક સસરો ખીજે બાપ વધાવો રે આવીયો. ૭

બાપે તે લાડ લડાવીયા,
સસરાએ આપી લાજ વધાવો રે આવીયો. ૮

એકું સુજન-મહિમાનું સ્તોત્ર : લક્ષ્મી પછવાડે ઉભેલી આમ-ધરતીની મંગલ જનન-લાવના, અને પૃથ્વીને પોષવા તથા ધૂમવાનો નિયંતાને નિરધાર : વર-કન્યાના જીવન-મિલનની એથમાં આવા રૂડા સંકેતો ભર્યા છે. માનવ દંપતિનું સ્થાન આમ-ધરતીની બેડાબેડ મૂકાયેલું દિસે છે.

એટલું જ બસ નથી. શું કહત માનવી જ પરણે છે ? ના, પરણવું તો રહુ હથર-પાર્વતીને પણ. કેઇ અગમ નિગમના આવાસમાં એ પર-માત્મ-મિલડી પણ પરણેતર ઉજવે છે : અગડ' બગડ' અને શોર બકારની રીતે ઉતાવળે ઉકેલી લેવાની એ આપત્તિ નથી, પણ પાકા રંગનાં એ બન્ને

પ્રેમીઓનાં તે મંગળ મુહૂર્તનાં વચ્ચે રુંગવાને માટે જ સૂરજ બાણના તેને-
મય ઉદયને ટાણે આકાશનાં ખેતર ખેડાવવાનો અને કસુંખીના ખીજ વાક-
વાનો સુંદર સાદ પડે છે. તે વિના પ્રભુની પાધડીનો અને પ્રભુપ્રિયાની
ચુંદડીનો ખરેખર કસુંખી રંગ ક્યાંથી ચડે ? તે વિના સાચો રસવૈભવ શી
રીતે હોય ? (હરણાં તે સૂર્યની રાણી રન્નાદેનાં વાહન છે.)

૭

કેની કેર ઉગેલા ભાણુ

કેની કેર હરણાં હળ ખેડે !

ઉગમણુ ઉગેલા ભાણુ

આથમણાં હરણાં હળ ખેડે

હરણાં છોડી રે મેદ્ય,

ખળદ જોડયે રે કલ્લોલીયા

ખળદે ખેવડ રાશ

ખેડુને માથે મોળીયાં

ખેડી સઘળી રે શીમ

વાવી લાલ કસુંખડી

રંગો ઇશવરની મોહ્ય

રંગો પારવતીની ચુંદડી

રંગી ઇશવરની મોહ્ય

રંગી પારવતીની ચુંદડી

આંધા ઇશવર મોહ્ય

આંધા પારવતીજ ચુંદડી

વસ્તુતાં વર-વધુના હૈયામાં હજી એ જીવ સંભાળીને આ સંસારનાં નિરનિરાળાં સાંઘ્ય-તત્વોની માદ દેવરાવે છે. આ માનવી-જીવનના શાલુગારમાં એના મનને વિહાર કરાવે છે. એ શાલુગારે સંસારી છે, બદકે ધરખારી છે. એ બધી રસ-સામગ્રી ભવિષ્યની બુદ્ધનારીને પોતાના નવા ધનારા ધર પ્રતિ ખેંચાણા કરે છે :

જ રે ઇંટો ચણે ને ધર નીપજે
નીપજે રે રૂડો મેડીનો મહેલ વધાવો મેં સૂણ્યો

જ રે ઓરડાનું માંડણ* દીવડો
દીવડાનું રે માંડણ રૂડી જ્યોત વધાવો મેં સૂણ્યો

જ રે પરસાળનું માંડણ રૂડું પારણું
પારણાનું રે માંડણ રૂડો પુત્ર વધાવો મેં સૂણ્યો

જ રે મેડીનું માંડણ ઢાલીયો
ઢાલીયાનું રે માંડણ રૂડો કંથ વધાવો મેં સૂણ્યો

જ રે પુરૂષનું માંડણ પાઘડી
પાઘડીનું રે માંડણ રૂડું કુલ વધાવો મેં સૂણ્યો

જ રે અસ્રીનું માંડણ રૂડી કાંચળી
કાંચળીનું રે માંડણ રૂડો હાર વધાવો મેં સૂણ્યો

હું તેા વારી રે ....ભાઈની વાડીને
વાડીમાં નીપજે રૂડો કંકુનો છોડ વધાવો મેં સૂણ્યો

જ રે કંકુ ઘોળે ને રસ નીપજે
ચાંદલા કરશે મારી બાલુડી જીવેન વધાવો મેં સૂણ્યો

* માંડણ=મડન : શાલુગાર

બહુ મિત્રી જડયાં હોય એવી ઝગમગતી, કોઈ દૂધ શા મીઠાં નીરજી સરેલરની પાળે-કોઈ પણ મુદર જળાશયને તીરે-યુવાન યુવતીજી પહેલું મિલન થતું કહ્યામ છે. ઇશ્વર અને પાર્વતીને જ પરિશુદ્ધ ભાવ અખં-ડિત રાખીને આંહી એ વર-કન્યાના આચરણની સરસ મર્મોદા બધાય છે. મન્યાંઃ ઓચીતિઃ વિનોદ યયોઃ વૈશાખ માસની સમકાલે મનુષ્યાં તો પરણવાના કાલ પણ દેવાયા.

દૂધે તે ભરી રે તળાવડી મૂતીડે ખાંધી પાળ,
ઇસવર ધોવે ધોતીયાં પારવતી પાણીની હાર.

હળવા તે ધોલો ઇસવર ધોતીયાં છંટાશે મારાં ચીર,
અમ ઘેર દાદોજી રીસાળવા માતા મારી દેશે ગાળ.

નહિ તારો દાદોજી રીસાળવા નહિ દે રે માતા તારી ગાળ,
આપણુ બેય મળી પરણુશું વૈશાખ મહિના મહિ.

ફરીવાર પાછા બહુ કુલવાડીને શેઠે મળવાનો અવસર જડયો. વરે કુલવાડીની ઉચી ડાળી નીચે નમાની, કન્યાએ કુલો વીણીને હલકતી છાબ ભરી, અને અવર માલણુ બનેને ગાટે મોડીયો ને છાગું ગુથી, બનેને કુલના સાજ શણગાર કરાવ્યા. મનથી તો એ પુરુષને કન્યા વરી ચૂકી. અંતરમાં પ્રેતિલા પણ લેવાઈ, કે પરણું તો એને જ પરણું: નહિ તેજ અખંડ-દૌમારનાં તપ આદર્શ !

મારા જેતરને શેઠડે	૪	રાય	કરમલડી	રે
ફાલી છે લચકાં લોળ		”	”	”
વાળો ....ભાઈ ડાળખી		”	”	”
વીણુ ....વહુ કુલડાં		”	”	”
વીણી ચુંટીને ગોરીએ છાળ ભરી		”	”	”
તેનો ગુથે માલણ મોડીયો		”	”	”
મોડીયો ....વહુને માથડે		”	”	”
તેનો ગુથે માલણ છોગલો		”	”	”
છોગલો ....ભાઈને મોડીએ		”	”	”
છોગલો દેખીને રાણી રવ ચડ્યાં		”	”	”
પરણું ....ભાઈના મોલીને		”	”	”
નીકર ઉણી તપ ધરું		”	”	”

૬.

અતરનેા સંકલ્પ હવે તો પ્રગટ થયો. રાજે રાજ રાતીમાતી ધધને રમનારી હસમુખી દીકરીના અંગ ઉપર આજે દાદાએ દુર્બલતા દીઠી, આંખિમાં આંસુ દીઠાં. પૂછપરછ ઘઈ. કન્યાએ ઉદાસીનું કારણ કહ્યું. હજી સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરીને નથી કહેતી કે પોતે કયો સ્વામી નક્કી કરી લીધો છે. એટલું મોઢમ જ કહે છે કે વરની પસંદગી કરવામાં એા પિતા ! આઠલી વાતો ભૂલરો મા. બંધી વાતે મધ્યમ કોટિનો જ પુરૂષ મારે માટે ગોતી. શેજે ! શા માટે ઉત્કૃષ્ટ નહિ ? કેમકે એ તો કદાચ મારાથી સતોષ ન જામે ! એને તો પોતાની ઉચ્ચતાનું મિથ્યાભિમાન રહે !

એକ તે રાજ દ୍ୱାରକାમાં ରમતાં,
 ଘେନିଲା ଘାଟେ તે ଢୁଙ୍କିନେ ଗୋଲାବୀୟା;

କାં କାં ରେ ଘେଡ଼ି ତମାରି ଦେହ ଉତ୍ତୁଣୀ !
 ଆંખୁଡ଼ଳୀ ରେ ଉଠେ ଲରୀ !

ନଥି ନଥି ରେ ଘାଟା ମାରି ଦେହ ଉତ୍ତୁଣୀ,
 *ନଥି ରେ ଆંખୁଡ଼ଳୀ ଉଠେ ଲରୀ.

એକ ଓଢ଼ିଆ ତେ ବର ନୋ ଲେଶୋ ରେ ଘାଟା,
 ଓଢ଼ିଆ ତେ ନତ୍ୟ ନେବା ଲାଙ୍ଗଶେ !

એକ ନୀଢ଼ିଆ ତେ ବର ନୋ ଲେଶୋ ରେ ଘାଟା,
 ନୀଢ଼ିଆ ତେ ନତ୍ୟ ଠେଲେ ଆବଶେ !

એକ ଘାଞ୍ଜୋ ତେ ବର ନୋ ଲେଶୋ ରେ ଘାଟା,
 ଘାଞ୍ଜୋ ତେ ଆପ ବଞ୍ଚାଣୁଶେ !

એକ କାଞ୍ଜୋ ତେ ବର ନୋ ଲେଶୋ ରେ ଘାଟା,
 କାଞ୍ଜୋ ତେ କଟଂଘ ଶଲ୍ଲବଶେ !

એକ କଞ୍ଜ୍ୟ ରେ ପାତଣୀୟୋ ନେ ମୁଖ ରେ ଶାମଣୀୟୋ
 ତେ ମାରି ସୈଧରେ ବଞ୍ଚାଣୁୟୋ.

એକ ପାଣ୍ଠୀ ଲରତୀ ତେ ପାଣ୍ଠୀଧାରୀଈ ବଞ୍ଚାଣୁୟୋ,
 ଲଢ଼ୋ ରେ ବଞ୍ଚାଣୁୟୋ ମାରି ଲାଣ୍ଠୀଈ !

ସଢ଼ିଧରେ ବଞ୍ଚାଣୁୟୋ, ଲାଣ୍ଠୀଈ ବଞ୍ଚାଣୁୟୋ, ପନୀଧାରୀଈ ପକ୍ଷେ କର୍ଯ୍ୟୋ, ପଞ୍ଜି
 ଈ ମୁକ୍ତୀଧାମାଂ ଶୀ ଭୋଗ୍ୟ ରଢ଼ି ? ଈ ଗ୍ରଣ୍ଠେନା ଲେଧି ରକ୍ଷିକ ତେମଞ୍ଜ ବିବେକୀ

હજી ખીલું કાળી હોજી સકે ? મર્મમાં હીકરીએ પિતાને સારી પેઠે પોતાનું
મનેલાવ સમજવી નહપયા કે હે પિતાજી ! મારી માહવરા આંખ તે
કદાચ ભૂલ પણ કરે, તેથી તો આ ખીલું આપજનો કને મેં મારી
પસંદગીની કસોટી કરાવી છે.

૭

એથી પણ બહી કવિવલરી વાણીમાં તે પ્રશ્નોરા જ્ઞાતિની કુમારિકાએ
સમજવું. એણે ગુણોનું ઝીણું વલન ન કર્યું. પણ જન્મતની ઉત્તમ
એકલીએ અણી ખતાવી: પતિ દેરા માયલો દેવ ને પોતે પૂતળી: પતિ વાહી
માયલો મોરલો ને પોતે ઢળકતી ઢલડી: પતિ આપાડીલો મેધ અને પોતે
અણકતી વિજળી: પતિ ચંપાકુલનો છાડ, ને પોતે ચંપા-પુષ્પની પાંખડી:

૮

કન્યા દાદાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે
દાદા ! વર બેબે કાંઈ દેરા માયલો દેવ રે
કન્યા દેરાસર પૂતળી રે

કન્યા કાકાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે
કાકા ! વર બેબે કાંઈ વાહી માયલો મોર રે
કન્યા ઢળકતી ઢલડી રે.

કન્યા મામાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે
મામા ! વર બેબે કાંઈ આપાડીલો મેધ રે
કન્યા અણકતી વિજળી રે.

કન્યા વીસણને જોઈ જોઈ એમ બણે ર
 વીરા ! વર જોઈ કાંઈ ચાંપલિયાનો છોડ ર
 કન્યા ચંપાસર પાંખડી ર.

દાદા ! દરશણુ લાગ્યો દેરા માયલો દેવ ર
 દરશામણુ લાગી પૂતળી ર !

કાકા ! જોલણુ લાગ્યો વાડી માયલો મૈર ર
 જોલામણુ લાગી ઢલડી ર !

મામા ! વરસણુ લાગ્યો આપાડીલો એઘ ર
 ઝખૂકણુ લાગી વિજળી ર !

વીરા ! સૌરમ લાગ્યો ચાંપલિયાનો છોડ ર
 સૌરલે લાગી પાંખડી ર !

૮

પણ બણે કે વડીલોએ પૂછાવ્યું : એા બહેન ! તમારું અંતર ક્યાં થે કરેલું છે ? તમે બહુવ્યા પ્રમાણેનો કોઈ વર ક્યાં થે દીટો છે ? અથવા એઘ રાખરો !

દીકરી પોતાનો કય પસંદ કરવાને મિષે ઓરડાને ખારણે ચડી જીવી જીવી નિહાળે છે. એણે તેા બગી મૂકયો હનો તે જ નેયો. એ 'વહેવારીયા' અર્થાત પ્રતીક્ષુ વરની વાતો ચલાવી : શામાં શામાં પ્રતીક્ષુ ? રમત-પ્રતીક્ષુ-Sportsman : અટપડી બનરમાંથી પણ ગ્રેડી વડે દડો કાઢી બચ ! બહુતરમાં પ્રતીક્ષુ-સુદર મરોડદાર અક્ષરો કાઠનારો : જમવામાં અટર-અટો ગાબરો કે અકસંતીયો નહિ : પ્રિયદર્શી-સરોવરમાં સ્નાન કરતાં જીમ

માયાની સુવાણી કાળી ચોટલી શોભી ઉઠેલી : અને લક્ષ્મીનાં લેખાં કર-
વામાં પ્રવીણ-વેપારી : એવો સુલક્ષણો સ્વામી અને પરણાવને !

કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે
દાદા મોરા એ વર પરણાવ, એ વર છે વેવારીયો રે

ધીડી મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે
રમતો'તો ખવળી ખબર, દડૂલે મારાં મન મોહ્યાં રે

કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે
વીરા મોરા એ વર જોજો, એ વર છે વેવારીયો રે

બેની મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે
લણુતો'તો ભટની નિશાળે, અક્ષરે મારાં મન મોહ્યાં રે

કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે
ઠાકા મોરા એ વર જોજો, એ વર છે વેવારીયો રે

ભત્રીજ મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે
જમતો'તો સોનાને થાળે, કોળીડે મારાં મન મોહ્યાં રે

● પ્રવેશ-ગીત :

● સોય રંગ રમે રે કુંવારાં, કન્યાજી તો એમ બણે રે
દાદાજી મુજ પરણાવો, ઇ વર છે વેવારીયો રે
● કહો દીકરી ક્યાંથી દીરો, શેણે તારાં મન મોહ્યાં રે
● રમતા'તા બંશરી ખબર, દડૂલે મારાં મન મોહ્યાં રે

● જમતા'તા શાક ને દાળ, ચતુરાઇએ મારાં મન મોહ્યાં રે

● ઝીલતા'તા સરોવરની પાળ, ચોટલે બાઇનાં મન મોહ્યાં રે

● બેઠા'તા મેડીને મોલ, લક્ષ્મીનાં લેખાં કરે રે

૯.

સરોવરની પાળેથી કાલ આપીને ઘરે ગયેલા કુમારે પણ પિતાની પાસે જઈ રહ લીધી કે પાળેથી જડેલા એ મનોહર મોતીની સાથે જ મારા સંબંધ બેડો ! અને એ સાચા મોતીના તો લાખ બે લાખ રૂપીઆ અર્થવા પણ વરના દાદા તૈયાર થઈ ગયા.

૭

#લાંબી તે લાંબી સરોવરીયાની પાળ
આ હે એ રે પાળે રે મોતી નીપળે.
મોતી તે લાગ્યું .....લાઈ વર હાથ,
આ હે ઘરે રે આવીને ઝઘડો માંડીયો.
દાદા તે મોરા મૂજને પરણાવ,
આ હે મૂજને પરણ્યાની દાદા હોંશ ઘણી.
ખરચું તે ખરચું લાખ બે લાખ,
આ હે મોલીને પરણાવું ઘણી હોંશથી.

• પ્રમોરા-ગીત

પરણું તો ક્રીયા દેવની કુંવરી
નહિતર રહું કુંવારડો રી

૧૦

ખનેનાં માવતરાએ પછી વાતોચીતો ચલાવી હશે. અને પોતાનાં બેઠા બાલકોની અંગત પસંદગી પર માળાપની મંદૂરીની મ્હોર અંકાઈ ગઈ હશે. સમપણ વખતે મોટો મોળ બહેચાયો હશે.

• પ્રમોરા-ગીતની પંક્તિઓ

ગળીયા ગોળ બહેંચાય રે
 દૂધમાં સાકર લેળાય રે
 આગળ હૂતા એ ભાઈ રે
 હવે થયા છે વેવાઈ રે
 આગળ રડવડતા શેરડીયે
 હવે વળગ્યા છે ખેલડીયે

અને વર-કન્યા બન્નેની મોહજ્ઞાનાં અન્યોઅન્ય સતોષતું વિનોદ-
 ગીત મવાયું હતું કે

૭

મેં તો વાર્યાં રે....ભાઈ લેરખડા
 તારા સસરાની શેરીએ રમવા ન જઈશ
 તારા કાનમાં કારેલાં દેખશે
 તારા સસરાને રહ લાગશે
 ઘર પૂછીને માગાં આવશે
 મેં તો વાર્યાં રે કંઈ બા લાડકડા
 તારા સસરાની શેરીએ રમવા ન જઈશ
 તારો જડાવ અંબોડો દેખશે
 તારી સાસુને રહ લાગશે
 ઘર પૂછીને માગાં આવશે

પરથી માંડીને વર-કન્યાની મમતાને કેવી કેવી તરહે પોપણુ મળ્યાં,
 તેનો આધાર દેતી કશી પણ ધટના ગીતોમાં ગવાયેલી નથી જડતી. બૂના
 સુમાબના જે રીત રીતોને આપણને હજી પણ યાદ આવે છે, તે પરથી
 આપણને બહુ યાદ છે કે એક બીજાં આવતરને ઘર કોઈ ઉત્સવ, અવ-
 સર અથવા પર નિમિત્તે વર-કન્યા રમવા જમવાનું નોતરું પામતાં.
 પ્રત્યક્ષ પ્રગટપણે મળવું અને ગોઠિ કરવી, એ તો કુલ મરબદની મનહ
 હતી. પરંતુ આર્થિકી દષ્ટાદષ્ટ તો મળતી; યુગી પ્રીતિ મળજીત જતી.

॥ शकुन्तल ॥

૧૧

એમ કરતાં લક્ષ્મી કડોલરી લખવાનો શુભ દિવસ આવી પહોંચ્યો. બાવડારની રીતિએ કન્યાના પિતાએ જ વેવાઇ પર સાહી સીધી કંકુમ-પત્રિકા લખી કાઢી હતી. પરંતુ ગીત તો એમ બાપે છે કે બહેને જુદા કન્યાએ જ પોતાના રાયવરને-પોતાના સુંદર વરને 'ધડીયે ધડીયે' કાગળે લખ્યા કે બહેલો આવ ! બહેલો આવ ! મેં અધીરીએ આપણાં ધડીયાં લગ લેવરાઆં છે. માટે વેલેરો આવ ! વેળા વહી જશે !

ધડીએ ધડીએ લાડણુ વહુ કાગળ મોકલે
 રાયવર વેલેરો આવ
 સુંદર વર વેલેરો આવ
 તારાં ધડીયાં લગન રાઈવર વહી જશે.

જવાબમાં પણ એવું જ કહ્યાયું કે પુરૂષ મોંઘે યામ છે. મરડામ છે. લાડ કરે છે !

હું તો પાતરાંને તોરણુ નહિ પરણું
 ધડીએક મોડો પરણીશ
 ખ ધડીએક વેલો પરણીશ
 આ ને ધડીએ નાળીએરી તોરણુ નીપળે-ધડીએ

હું તો લાકડાને બાલોઠ નહિ પરણું
 ધડીએક મોડો પરણીશ
 ખ ધડીએક વેલો પરણીશ
 આ ને ધડીએ રૂપાના બાલોઠ નીપળે-ધડીએ

હું તો કચરાની ચોરીએ નહિ પરણું
 ધડીએક મોડો પરણીશ
 ખ ધડીએક વેલો પરણીશ
 આ ને ધડીએ ત્રાંબાની ચોરી નીપળે-ધડીએ

૧૨

ફરીવાર સંદેશો ભય છે : 'વેગે જોલો આવ' એવા આગ્રહ કરે છે. પણ માનતંગી વરરાજને તો વળી નવનવા લાડ સૂઝે છે. ગોરા જનૈયા રજે ભરાય, ગૌરવરણી જનડીઓ શામળી પડી ભય, અને પોતાની માળાનાં કુસો કરમાય, એ વાતોના એને મીઠા ઉચાટ થાય છે !

લગન બાજેઠડી ને મોતીડે જડીયાં
કુવંડારી કન્યાએ કાગળ લખી રે મોકલીઆ
વેગે વેલો આવે ચોરાશીના જયા !
હું કેમ આવું દાસીની જાઈ !
આડા છે દરિયા ને પાણીડે ભરીયા !
તે વચ્ચે ંહાણુ છીપાવો વરરાજ !
બહાણુ જોસીને વેલા આવો વરરાજ !
ચૈતર વૈશાખના તડકા રે પડશે !
ઘોરી બળદના પગ રે તળવાશે !
ગોરા જનૈયા રજે ભરાશે !
ગોરી જનડીઓ શામળી થાશે !
ભાઈ રે ....ભાઈનાં કુલડાં કરમાશે !

૧૩.

કન્યાના જુહ-મંદિરમાં હવે તો માનવ-મિલનના અપૂર્વ મંજવ ઉત્સવની કેવી કેવી ઝીલુવટથી તૈયારી ચાલે છે ! પરની સાંકુસુડી અને શોભા આવા રમ્ય શબ્દે વર્ણવાય છે !

લીલાં છાણુની ગાર કરાવો રે
 ત્યાં કાંઈ કંકુના છાંટા દેવરાવો રે
 ત્યાં કાંઈ મોતીના ચોક પૂરાવો રે
 ત્યાં કાંઈ ધીના દીવા અજવાળો રે
 ત્યાં કાંઈ સોનાના ખાનેઠ ઢાળો રે
 ત્યાં કાંઈ નેશીડાને તેડાવો રે
 લાડકડાનાં લગન લખાવો રે

લગ્ન લખાયાં. અને કન્યાની માતાએ હોંશો હોંશો પીયરમાંથી પોતાનાં
 સાથ ભોળઈ તેડાવ્યાં :

મારે પગરણુ આવીયું પહેલું રે
 મેં તો સૈયર કેવરાવ્યું બહેલું રે
 મારે પગરણુ આવ્યું ધાઈ રે
 મેં તો તેડાવ્યા સાથ ભોળઈ રે
 મારા વીરો આવ્યા સીમે રે
 મારાં હૈડલાં ટાઢાં હીમે રે
 મારા વીરોજી આવ્યા ઝાંપે રે
 દુશમનીયાનાં હૈડાં ઝાંપે રે
 મારા વીરોજી આવ્યા શેરી રે
 વજડાવો ઢાલ ને ભેરી રે
 મારા વીરોજી આવ્યા ખડકી રે
 વાગી વાગી ઘોડલીયાંની પડધી રે
 મારા વીરોજી આવ્યા ડેલી રે
 હું તો નેવાને થઈ છું ઘેલી રે
 મારા વીરોજી આવ્યા ધાઈ રે
 મેં તો ચરૂ ભરી સેવ ઓસાઈ રે
 મેં તો ઢળક વાઢી ધી રેડાઈ રે

મેં તો જોખલે ખાંડ પિરસાઈ રે
 મેં તો જમાડયાં ભાઈ લોભઈ રે
 મારી નણુદી તે રાખે ભસાઈ રે

કન્યાની માતા પોતાના વીરાની ઉપર ઓછી ઓછી થઈ બચ, તે નણુદથી દીકું બતું નથી. ભરપૂર સરોદર-રનેડનાં સ્તવ-ગાન વચ્ચેથી નણુદના રાખને ખસૂરો તારખોલે છે. કવિ અત્યંત દ્યાર્દ્ર રીતે ટિખળ માણે છે!

નણુદલ આવડો રાખ ન કીજે રે
 માડું અંતરે એથી સીજે રે
 નણુદલ આવડું નણુયું ન બાઈ રે
 ન તેરાવત ભાઈ લોભઈ રે
 નણુદલ આવડું નણુયું ન પેલું રે
 ન કે'વરાવત મૈયર વેલું રે *

* આ પ્રકારના જ્ઞાતિયું લગ્ન-ગીત છે.

૧૪

પહેલ વહેલા જ પગરણને કારણે ઓછી ઓછી થઈ જતી હુપંધેથી કન્યાની માતા-અથવા વરની માતા અન્ન ક્યાં ક્યાં આત્મજનોને તેડાવીને આન પામે છે ! બલિ એ બધાં સ્વજનોનું એક ઘટાદાર ચંપા-વૃક્ષ બની બચ છે:

૬

પાછલી પછીતે ચાંપલીયો શો માર્યો
 થડ થોડો ને ડાળે અત ગણો રે.

પેલી ડાળે છાયા મારા ઓરડા રે,
ખીલ ડાળે રે છાઈ ઓસરી રે.

ત્રીલ ડાળે છાયા માણ્ય ચોક રે,
ચોથી ડાળે છાયો મારો માંડવો રે !

કોણસ આંચે કડું શણગાર રે,
કોણસ આંચે ખેસું ગોઠડી રે !

કોણસ આંચે માંડું જગીયા જાગ રે,
કોણસ આંચે રે મારાં ઘર વસે રે !

કોણસ આંચે ચોપાટો શી ડાલે રે,
કોણસ આંચે રે મારાં જોત્રજ હસે રે !

કોણસ આંચે તોરણ દ્હરે જાય રે,
કોણસ આંચે રે શેરી રણભણે રે !

કોણસ આંચે માંડવ દ્હરે જાય રે,
કોણસ આંચે મારાં દિલ હસે રે !

એના ખુલાસા પણ પોતે જ આપી રહી છે. સુસંબદ્ધ ખુલાસા:

સ્વામી આંચે કડું શણગાર રે,
વીરોળ આંચે રે કડું ગોઠડી રે.

દીકરો આંચે માંડું જગીયા જામ રે,
વહુવારૂ આંચે રે મારાં ઘર વસે રે.

નણહોઈ આંચે ચોપાટો શી ડાલે રે,
નણદી આંચે રે મારાં જોત્રજ હસે.

જમાઇ આંચે તોરણુ લહેરે જય રે,
હીકરી આંચે રે શેરી રણુજણે રે.

સાજન આંચે માંડવ લહેરે જય રે,
કુટુંબ આંચે મારાં દિલ હુસે રે*

૧૫

વર પક્ષને આંગણે શા શા ઉલ્લાસ વર્તી રહ્યા છે ! ત્યાં તો પ્રભાતે
પ્રભાતે પુષ્પો મહેકે છે : મંગલ-મુખી માલણુ આવે છે :

*છાબ ભરી કુલડે માલણુ આવે રે
ઘર રે પૂછે રે વીવા કયાં હવા રે

ઉચક્ષી ખડકી ને નવલાં કમાડ રે
ગોખે જાળીયાં મંદિર માળીયાં રે

એવા સુશોભિત ઉચા અને સુગંધીમય ઘરમાં આજે પરણનાર કુમા-
રને મુખ્ય જાખના તો પોતાની પરદેશણુ પહેનની છે :

આવશે બેનડ બેની બાઈ, બેસશે માંડવા હેઠ રે
વરરાજનાં નયણાં શણુગારશે રે

એટલે માતાએ કંકાતરી લખવાની કવચ ને શાહી સુક્કાં નવી બનાવ-
રાવી, નિર્મળા અક્ષરો લખાવ્યા :

લીલુડી લેખણ વાપરા, મશ મરવો ને માંહી કપૂર રે
 દોત મગાવો દેશાવરી, અક્ષર લખશે મોટા વહુના કંથ રે
 અક્ષર લખજો નિર્મળા, વાંચી જોશે ઝેની ખાનો કંથ રે
 વાંચીને વેલા પધારજો, આપણે ઘેર છે વરધ ને વીવા રે
 આવી શકો તો આવજો, નહિતર ઝેનીખાને મોકલજો રે
 નહિ રે આવો તો રૂસણાં, આપણાં સગપણનો શો રે સ્વાહં રે

૧૬

કોત્રી લઈને મોટા ભાઈ ઘોડીએ ચડ્યા : કેવી એ ઘોડીની ચાલ !

૭

ઘોડી અગન ગનન પગ માંડ, કે ચાલ ઉતાવળી રે
 ઘોડી અજલે ચાલે ને મજલે ડગ ભરે,
 ઘોડી જઈ ઉભી ગામને ચોક વીવા આવ્યા હૂકડા.

જડને ખેનીખાને જગાડયાં.

ઝેની ઉઠો ....ખા પાતળાં,
 ઝેનડ સોળ કરો શણુગાર વીવા આવ્યા હૂકડા.

પરંતુ ખેનને એકલાં એકલાં વિવાહના રંગ મ્હાલયા ન ગમે:

વીરા હું કેમ આવું એકલી,
 મારે ઇશ્વર સરખા ભરથાર વીવા આવ્યા હૂકડા.

બહુ સારું, બહેન !

તારા ઈશ્વરને ચડવા લોડલાં
મારી બેનડને માફની વેલ્ય વીવા આવ્યા ઢૂકડા.

૧૭

બહેનનાં તેડાં તેા ખીજ બે ત્રણ શૈલીએ વર્ણવાયાં છે. સૂક્ષ્મતા ને ડાહ્યતા નવો ઢાળ માતાના મુખમાંથી રેલાય છે. બાનેડી ઢલાવી, ચામેર કંકાવટી મેલાવી, બેશી મહારાજ પાસે પુત્રીને કંકાત્રી લખાવટી માતા અય છે :

છ

માંડવડે રે કાંઈ ઢાળોને બાનેડી
કે ફરતી મેલોને કંકાવટી

તેડાવો રે મારે બાણાપરના બેશી
કે આજ મારે લખવી છે કંકાત્રી

ખંધાવો રે મારે ....લાઇને છેડે
કે બય બેન ....બા ઘરે નોતરે

બેની રે તમે સૂતાં છો કે બગો
તમારે મૈયર પગરણ આહર્યાં

વીરા રે તમે કીયા શે'રથી આવ્યા
કે કીયે શે'ર તમારા બેસણ્યાં

બેની રે હું ....શે'રથી આવ્યો
 કે ....શે'ર અમારાં બેસણાં
 વીરા રે તમે કેરસ કેરા બેટા
 કે કંઈ બાઈ માતા ઉદર વચ્ચા
 બેની રે હું તો ....લાઈનો બેટો
 કે ....બાઈ માતા ઉદર વચ્ચે
 બેની રે મારી ગરથલીયાની ઘેટી
 કે આંત્રણે આવ્યો રે વીર નો ઝાળખ્યો
 વીરા રે મને છોડકે હરવાણી રે
 વાછડૂ વાળતાં વીર ન ઝાળખ્યો
 વીરા રે મેં તો ઘોડીયે ને ખારણે દીઠ
 કે રથ ઘોડલીએ વીર ન ઝાળખ્યો
 વીરા રે મેં તો અબલે ને ટોપીએ દીઠ
 કે પાઘડી પોશાકે વીર ન ઝાળખ્યો
 માર્ય રે મારા ....લાઈના ઘોડા
 કે પડછી વાગે ને ધરતી ધમધમે
 વાંસે રે મારે બેનડ બાના માફા
 કે ઈડાં અળકે રે સોના તણાં*

* પ્રમોદા-ગીત

વચ્ચે રે મારે બેનડ બાઈની વેલ્લું
 કે માફા અળકે મરાડ તણા

વાંસે રે મારે ભટ્ટજી પૂરખીયા
 કે કમર આંધીને ખાસડ ખડખડે !

છેલ્લી પંક્તિમાં બહેનના લાઈએ પોતાના બનેલીનું વિનોદાત્મક ચિત્ર
 દોરી દીખાવ્યું હતું.

૧૮

મામ માનવીની સાથે જ નહિ, પશુ પક્ષી અને જીવ જન્તુમાંથી જે જે રૂપાણાં, રસાણાં અને ચતુર પ્રાણીઓ જડે, તેની સાથે પણ સંદેશક મોકલવાની સ્કુરણાઓ થાય છે. ગુંબરવ કરતો, રંગબેરંગી અને કુલોનો લોગી ભભરો—તેને ય બહુ કં માતાએ રાતા ચૂડા વાળી સુદાગણ પુત્રી પર દૂત કરી મોકલ્યો :

૭

લીલી પીળી પાંખનો ભમરલો રે
ભમીયો દેશ પરદેશ (૨)
જાજે ભમરા નોતરે રે

પેલું તે નોતરું ....ગામ રે
જમાઈ ....ભાઈને ઘેર (૨)
રાતે ચૂડે બેની બા રે

બેની મોરી વરધે વધાવ (૨)
મૈયર પગરણ આઠર્યાં રે

હું કેમ આવું એકલી રે
મારે ઇસવર ભરથાર (૨)
ઇસવર ચાડણ ઘોડલાં રે

બાને માફાળી વેદ્ય (૨)
માફા આવે મલપતા રે

નેજા ઢળકતા મેદ્ય (૨)
ચંપાવરણી રજે ભરાય રે

૧૯

અથવા તો હજી એ એક વધુ ગીત ગવાય છે:

ડુંગર ફોરીને નીસર્યો ભમરો
બાજે રે ભમરા નોતરે

ગામ ન બાણું બેની નામ ન બાણું
ફીયાં બા રાયા ઘેર નોતરે

ગામ .... ને .... નામ છે
....બા રાયા ઘેર નોતરે

ઉઠાને બેની તમે પહેરો પટોળાં
તમારે મૈયર પરગણુ આદર્યાં

ઘોડવેલે બેસી બેની ....બા આવે
જોળે તે બાવન બેટડો

હાથમાં ઝારી ....વહુ ઉભાં રીયાં
....વહુ નાખે બાને બેસણાં

બેસો બેસોને મારી પરદેશણુ નણુદી
બેસીને વાત કરો ગોઠડી

બેસીશ બેસીશ રે મારા વીરાની નેડચે
બેસીને વાત કરીશ ગોઠડી

ઘરની ધણીઆણી તમે રાંધે ને ચીંધો
માડીની બાઇ જમવા બેસશે

ઘરની ઘણીઆણી તમે ચીર સાડી પે'રે
માડીની જાંઘ પટોળાં પે'રશે

ઘરની ઘણીઆણી તમે ઓરડામાં મા'લો
માડીની જાંઘ માંડવ મા'લશે

વીવલીયા ખુંદી બેની ઘેર પધારે
માડીનો જાંઘો તે વળામણે

દીઠાં દીઠાં રે બેની ....નાં ઝાડવાં
અમને તે દેજે બેની શીખડી

વાધજે વાધજે રે વીરા વડની વડવાઈઓ
પરવરજે પૂતર કેરે પારણે

માડીના જાંઘા તને દહઈ રે આશિષો
સાતે પુત્રે ચાલે મલપતો

વેવાણુની જાંઘ તુને દહઈ રે આશિષો
સાતે શોક્યે ચાલે મલપતી*

* પ્રાનોરા જ્ઞાતિનું ગીત સરખાવો

સોનાની સાંજ ને રૂપાનું મોર વાસ્ત્રા રે
ઉરે પાંખાળા સુડલા નોતરે

ગામ ન જાણું ને નામ ન જાણું રે
કેરસ બેર જાંઘ રે સુડલા નોતરે

હરો ગોરાં બેની જાંઘ કરો રાખુઆર રે
પેરો પટોળાં ઓટો ખુંદી રે

યાળ બર્થો કુલડે જીવ જીવે રાગ ખડે
જામમાં શેષે મીઠા પીઠામાં રે

મોખરે 'અગન ગગન પગ માંડતી' ને પડથી ગજવની વીરની ઘોડી : ને પાછળ મશરૂના માફા વાળી મલપતી આવતી બેનની વેલડી : બેનના બોળામાં બાવન-એટડો સૂતો છે : વીરના હાથમાં ઢગકતો નેબે છે, ને બેનની વેલડીના માફા ઉપર સોનાનાં ઇડાં અગકારા મારે છે. સંખ્યા સમયની અથવા તો પ્રભાતની પીળી અપાવરણી ધૂળ એ માફાને, અને એ મશરૂના નેબને ચોંટતી આવે છે. ધરની ધમધમે છે. એ રીતે બેનીબાની સવારી એ મંગળ ગીતોથી ગાજતા મહીવરના આંગણામાં આવી ઉભી રહી. ત્યાં તો મોઢા લાઇએની વડુએ ઝારીચાંથી નહાંદને જળ પાય છે. અને ચાકળા ઢાંગે છે. બબ્બે ભોભઇએ તો બાની તહેનાતમાં ઉભી થઇ રહી છે. વિનવે છે કે 'જિસો', પણ બહેનને તો વીરાની સાથે બેસીને વાતો કરવાની આવરતા છે. લાઇએ પણ બહેનને ઉત્સવની અંદર દમામસ્યા આસનો સોંપી દીધાં. બહેન તો બિચારી પરદેસણુ: મોંધે મહેમાન : એ કબોચણુનું દિલ રખેને લગારે કાચવાચ, એની ચિંતા રહે છે. અને વળી બહેન તો પરણતા વીરાના લલાટ પર સતારા ચોડી, કંકુની પીલ્ય કાઢી, રસીલા શણગાર કરશે. એનું ગળું તો માંડવો ગબવશે.

બહેનો આવી, અન્ય સગાં પણ આવી ઉતર્યાં. અને હવે પીડીને આદર થયો. વરરાબ જરા સ્વામવરણુ છે ખરા ને, એટલે એની ચામડીને ઉભસ ચડાવવા, એના ઝીણામાં ઝીણા મેલ પણ ઉતારી નાખવા, અને એના દેહને સુગંધિત બનાવવા એને આખે અંગે પીઠી ચોળવામાં આવે છે. માતાએ મગ બેળતી વખતે જ ગાયું કે

મગ રે મનોરા પીઠડી દણાવો

હળદર ગાંડીયો પીઠડી દણાવો

એ રીતે માતાએ મગની દાળ દણાવી, તેમાં હળદરનો લોટ મિલાની, પાકો રંગ ઉપડે એવા તેલની તૈયારી કરી:

આદિતની કરણે રે લજી નીંદરમાં પેઠો રે
વરરાબને લેલ સંખ્યારો, રન્નાદે જગવો રે
સળીયો સોનાનો ઘઠાવો, કે લોચનીયાં ભરે રે
આ રે અસાધ્યના ધાંચી લેલ પીલે મધરાતે રે

એ લાઠ ધાંચી ! અધરાતે કોઈનો ઝોલાયો ન પડે તે વખતે તું
આ પીઠીનાં તેલ પીલજે હો ! અને વળી

માંહી પીલે ડમરો ને માંહી પીલે મચકંદ
એહ તેલ વરરાબને શિર સોહિ રે

એવા સુવાસિત તેલમાં ચાર સુવાસણિએ આંખાનાં પાંદડાં બોળીને
તેલ વરના માથા પર સીંચ્યું. અને

અડહ દળાન્તી તે મગ દહ્યું, મગે તે હોશે પીઠી
પીઠી પીઠી કરશે રે પિત્રાઇ, હાથ પગ ધોશે રે લોબઠ
મુખડાં નિહાળે રે માની બઠ

મીઠડાં તે માતાજી લેશે
મુલડાં તે દાદાજી દેશે

એમ લોબઠએ વરને શરીરે સોનાવણી પીડીને લેપ મદન કરી
નવડાગ્યો, માની જણી વહેને મુખ નિહાળ્યું, માતાજીએ મીઠડાં લીધાં,
પિતાજી પીડીના મૂલ મૂલવ્યાં: વાટકે ઘોળીને પીઠી લાડકડાને ચોળી :

પીઠી પાવલાની પા શેર
પીઠી અરધાની અધ શેર
પીઠી રૂપૈયાની સેર
પીઠી આણી અમારે ઘેર
પીઠી વાટકડે ઘોળાય
પીઠી લાડકડાને ચોળાય

૨૦

અને માતાએ તો ખીડાં લઈને પીઠી ભર્યાં પુત્રને આશિષ દીધી :

પીળો પીળો રે વાનો મેં સુણ્યો,
પીળો હળદરનો છોડ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાબલ રે તમને પીઠાં ચોળીશ,
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે

હુરીજન હુરીજન રે હૈડે ડાખલા પાય
દોખીયડાં રે દાઝી મરે

રાતો રાતો રે વાનો મેં સૂણ્યો
રાતો કંકુનો છોડ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાબલ રે તમને ટીલડાં કરીશ
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —હુરીજન૦

લીલો લીલો ર વાનો મેં સુણ્યો
લીલી નાગરવેલ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાબલ રે તમારે મુખડે તંબુલ
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —હુરીજન૦

લીનો લીનો રે વાનો મેં સુણ્યો
લીની કાજળ રેખ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાબલ રે તમારાં નયણાં ભરીશ
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —હુરીજન૦

ਕਾਕੀਆਂ ਨੇ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮੰਗੀਆਂ ਗਾਠਾਂ ਗਾਠਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੀੜੀ ਬੋਠੀ,
 ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ 'ਸ਼ੁੱਠ' ਸ਼ਰੀਰ ਅਨਾਠ੍ਹਾ, ਲਾਲ ਤਿਲਕ ਕੱਠ੍ਹਾ, ਢੀਲੀ ਨਾਗਰਵੇਲਨਾਂ
 ਠਾਂਠੁਲ ਗੋਠਾਂ ਢੀਠਾਂ, ਨੇ ਕਾਠ੍ਹਾ ਥੱਕੀ ਨਠੀਆਂ ਆਠ੍ਹਾ : ਐਸੇ 'ਠਾਂ ਠਾਂ
 ਮੰਠਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਠੇ ਪੁਰਾਣੇ ਢੇਠ ਭਲਕੀ ਠੁਠੇ।

੨੯

ਐਸੇ ਵੱਠੀ ਕੋਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਨੇ ਠਾਂ ਆਠੀ ਠਾਂ ਠੇ ਕੇ ਵੇਠਾਠੇ ਠੇਰ
 ਠੀ ਕੁਠੀ ਪਠ੍ਹਾ 'ਠੀਠੀ' ਵਠਾਠੀ ਠਾਂ ਪੀੜੀ ਬੋਠੀ ਠੀਠੀ ! ਐਠੇ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ
 ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਵਿਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠਾਂ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ :

੩

ਪੀੜੀ ਬੋਠੀ ਪੀੜੀ ਬੋਠੀ ਪੀੜੀ ਬੋਠੀ
 ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ
 ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ !
 ਠੀਠੀ ਪੀੜੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ
 ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ
 ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ
 ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ
 ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ ਠੀਠੀ

૨૨

આવા ખટ મીઠા પરિહાસ વચ્ચે પીઠીનાં મદન પૂરાં થાય, ને પછી ખળ-ખળતે જળે કીચરીયાનાં અધોળનેા આદર થાય. ગવાયું છે કે બલ્લે આદિત્ય અને રન્નાદેવું યુગલ પોતે જ વીરાને સ્નાન કરાવવા ઉતરે છે. બલ્લે એને ગંગા ચમૂનાના નીરનું ન્હાવણ દેવાય છે :

નાહોને નાહોને કીચા ભાઇ રે
તમારા પાહોલા હેઠ ગંગા વસે
ત્યાં એસી કીચો ભાઇ નાહીયા રે

ત્યાં તો આદિત્ય રાંદલ આવશે રે
આદિત્ય હાથ કચોળડાં રે
રાણી રાંદલ તેલ સાંચરશે રે

નાહો નાહોને કીચા ભાઇ રે
તમારા પાહોલા હેઠ જમના વસે રે
ત્યાં એસી કીચો ભાઇ નાહીયા રે

ત્યાં તો કીચો ભાઈ કેઈ વહુ આવશે રે
કીચા ભાઈ હાથ કચોળડાં રે
રાણી કેઈ વહુ તેલ સાંચારશે રે

સૂર્ય-રન્નાદે સરીખી તમારી ચે. બેલકી બનેા, તમારાં અંગનાં ઓજસ પણ એ જ્યાં જ ઉપડો, એવી મંગલ ભાવના આ વિધિ વાટે મ્હેકી ઉઠે છે. દેહનાં સૌંદર્ય ખીલવવાની ક્રિયામાં પણ વિશુદ્ધિ અને દેવત્વના જ મંગલ નાદ સંભળાય છે. અને નિર્દોષ પરિહાસનેા એકાદ સૂર એ આખી વિધિના ગાંભીર્યમાં શ્વાળી ભાત પાડે છે.

૨૩

માથા પર તેલ સીંચી, પીઠીનાં મદન કરી, નવશાવી, ખાન્નેહે બેસારી,
નયનોમાં કાળજી આંજી, કપાળે ઠીકું કરી, પછી વરના પસ ભરાવાય છે.
બહુ વરનાં કુધ ને કુવાનું યુગલ અથવા ભાઈ-ભાભીનું બેઠું પરસ્પર
સંકેત કરે છે:

છ

ઉચો ચોરો ચંદન ચોવટો

રે નીચી ભમ્મરીયાળી ભાત

ગિરધરલાલ કેરી ખાંધણી રે

ત્યાં ચડી કયા ભાઈ સાગ્ન પોઢશે

રે કઈ વહુ ઢાળે છે વાય—ગિરધર લાલ૦

અંગૂઠો મરડી પિયુ જગાડિયા

રે પિયુ તમે સૂતા છે કે જાગ—ગિરધર લાલ૦

આપણે ઘેર ....ભાઈનો સોયરો

રે ઉઘડાવો સોનીડાનાં હાટ—ગિરધર લાલ૦

સોનીડા લાવે રૂડાં ઝૂમણાં

રે તે તો મારે ....ભાઈને કાજ—ગિરધર લાલ૦

વાંઝણો ઢાળતી એ પત્નીએ કોઈ વૈશાખ માસના લહેરીએ લેતા પરો-
ડિયે પોઢેલા પતિને જગાડયા : જગાડયા પણ કેવી રસમય રીતિએ ?
અંગૂઠો મરડીને, ધધલાવીને નહિ ! અને તે જ વખતે સોનીડાનાં હાટ
ઉઘડાવી ઝૂમણાં, દોસીડાનાં હાટ ઉઘડાવીને પામરી, સુતારનાં હાટ ઉઘડાવીને
ખાન્નેઠ, લુહારનાં હાટ ઉઘડાવીને દીવડો અને સુખડીયાનાં હાટ ઉઘડાવીને
સુખડી કઢાવ્યાં; પરણનારના ખોખામાં પસ ભરાવ્યા.

સામા પક્ષમાં કન્યાને પણ એવાં જ ગીતો ગાઇ ગાઇ, એવી જ
પીઠીના લેપ ને સુગંધી તેલનાં મદન કરી, આદિત્ય-રાંદલ અને ગગા
ચમૂનાનાં સ્પર્શો સાથે અધાગ કરાવી સગાં જ્ઞાલાંએ પસ ભરાવ્યાં.

૨૪

દરમિયાન શૈલેશૈલ અને ધરે પ્રભાતીયાને મંગલ સૂરે ગુંજતાં રહે છે. બહુ કે પ્રત્યેક પંક્તિએ મંગલ ભાવનાઓના મુખ દેવાઈ રહ્યા છે. ધરમાં બહુ શબ્દો વડે દેવ આરતીના ડંકા પડે છે. ઉગતા સૂર્યનાં, તેજનાં, રાંદલ-આદિત્યની પ્રેમલીલાનાં, અને લગ્ન-શ્વનના જે કાંઈ આદર્શો હોય તેન સ્તવનો વડે એક બાબુથી પ્રભાતને સ્વાગત દેવાય છે, ને ખીલ બાબુ સૂતા વરરાત્રની નિદ્રા ઉડાડાય છે:

૭

સૂરજ ઉગ્યો રે કેવડીયાની કૃણશે કે વાણુલાં ભલે વાયાં રે
સૂતા જાગો રે *વાસુદેવના નંદ કે વાણુલાં ભલે વાયાં રે

સૂતા જાગો રે *સુલદ્રા બેનીના વીર કે વાણુલાં
તમ જાગે રે જાગે સહુ દેવ કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે દાતણુ ને આરી કે વાણુલાં
બેસજે બેસજે રે તુલસીને ક્યારે કે વાણુલાં
મુખ લૂજે રે પામરીયું ને છેડે કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે શ્રીરામનાં નામ કે વાણુલાં

ને પછી કોઈ વિનોદ કરવા યોગ્ય સ્વજનને શી રીતે જમાડયા !

સૂરજ ઉગ્યો રે કેવડીયાની કૃણશે કે વાણુલાં
સૂતા જાગો રે +....બાઈના કંથ કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે કદકું ને કુંડું કે વાણુલાં
દાતણુ કરજે રે મલ્લાંની મસીદે કે વાણુલાં
મુખ લૂજે રે ધાબળીયું ને છેડે કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે અલ્લા ખલ્લાનું નામ કે વાણુલાં

* પછીથી વરના પિતા તથા બહેનનું નામ લઇને ગવાય છે.

+ વિનોદ કરવા લાયક જે પુરૂષ હોય તેની વહુનું નામ મૂકાય છે.

૨૫

એ વિનોદનું બહેન જરા બહુ અને છે. જમાધરાજને દાતણ લેવા મોકલ્યા કલ્પાય છે:

છ

આલા લીલૂડા વાંસ વઢાવો રે
તેની નાની શી ટોપલી ગુંથાવો રે
ટોપલી આપો ઝેનીબા-વર હાથ રે
ગોલો વેચી સાટીને ઘેર આવ્યો રે
ઓરડે ઉભાં ઝેનીબા લેખાં લે છે રે

ક્યાં ગયા હતા ? આપડો ખુલાસો કરે છે:

તમારા દાદાને ઘેર હતા વીવા રે
અરધી રાતનાં દળણાં દળાવ્યાં રે
પાછલી રાતનાં પાણીડાં ભરાવ્યાં રે
સૂરજ ઉગ્યો ને દાતણીયાં નખાવ્યાં રે
પોર દિ' ચડ્યો ને છોકરાં પખળાવ્યાં
અમને આવડલી વાર ત્યાં લાગી રે

૨૩

લગ્ન-બહાલવા આવેલી સ્ત્રીઓ આટલો પરિહાસ કર્યા વગર રહી શકતી નથી. પરંતુ એ દીખળ લાંબુ નથી ચાલતું. પ્રભાતનું સૌંદર્ય તેઓને-વધારે આકર્ષે છે. સૂર્યોદયનાં ભવ્ય દર્શનમાંથી કેવી વાત્યા મળે છે ! કેવી કલ્પના પ્રગટ થાય છે !

સીંદૂરી વરણીના રે સૂરજ છગીયા રે
 ચાંપલીયા વરણી કાંઈ ચાંદલીયે પ્રે વાસી રે
 વેલ્ય પરવાળડે મીરીયો રે
 વેલ્ય વેડાવો ને કળીયું ચૂંટાવો રે
 હાર ગુંથાવો ને રાણી રન્નાદેનો રે
 રાણી રન્નાદે તમે હાર સોવરાવો રે
 તમ પિયુડો લાલ છડે રમે રે
 લાલ છડે રમે પાસલા ઢાળે રે
 રતન કચોળડે દીવા બળે રે

સૂર્યાદય એટલે સીંદૂરવરણી તે ચંપાવરણી બંને પ્રભાના છ'ટકાવ : આકાશની કુલવણીમાં બંને કિરણોરૂપી વેલડીઓના કુલ-ખીલાવ : રતન-કચોળે ઝળહળતા બંને આદિત્ય-આવાસના દીવા : એ દીવાને અળવાળે બંને રન્નાદે રાણીને પિયુડો પાસા ઢાળી લાલ લાલ સોગડે રમે છે. ને સમરંગી પુષ્પો વીણીને પ્રિયતમા સંઘ એ સ્વામીના મળાનો હાર ગુલે છે : આવી આવી કલ્પનાઓ એ ગાનારે સ્ત્રીમંડળીની આંખોમાં રમી રહી હશે.

૨૪

પણીઓ પણ પોતાના મીઠા કિલકિલાટ વડે પોલી મનેલાઓને ભગાડવા આવે છે. લીલૂડા વનના પોપટરૂપે થર આંગણુની અંધારાથી પોણીને "ભગો! ભગો!" ના ટોકા મળ્યા. પરણતી બહેનના આરે વીર બૂદે બૂદે સ્થળે સૂતા હતા તેને એક પછી એક મધુર રીતે ભગાડવા અને પણ

વિવાહ પર આવેલા જમાઇ જાળને કાગા રાણાના કાંરા સંગીત વડે
હાડયાનો પરિહાસ યથા :—

૯

મારે તે આંગણુ આંબલૌ
આંબલિયાનાં ળોળેરાં પાન કે લીલૂડા વનનો પોપટો

તીયાં બેસી પોપટ રાણો વાસીયા
જગાડયા ચારે ય વીર કે લીલૂડા વનનો પોપટો

* મેડીયુ' માયલા મોટાલાઇ જાગીયા
વહુ રે વહુ મોટી વહુના કંથ કે લીલૂડા વનનો પોપટો

* * *

ચારે તે જાગીને શુ' કર્યું
રાજ્યો મારા માંડવડાનો રંગ કે લીલૂડા વનનો પોપટો

મારે તે આંગણુ લીંબડો
લીંબડીયાના પાંબેરાં પાન કે લીલૂડા વનનો કાગડો

તીયાં બેસી કાગો રાણો વાસીયા
જગાડયા ચારે જમાઇ કે લીલૂડા વનનો કાગડો

* પછી ચોરડા માયલા ભાઇ, ચોસરી માયલા ભાઇ, માંડવા માયલા
ભાઇ, એમ ત્રણે ભાઇઓને વિષે એની એ પંક્તિઓ ગવાય છે.

માલણ વીણે બવંતરીનાં કુલ રે
 માલીકા ગુથે વીંઝણે રે
 માલણ પૂછે માલીકાને વાત રે
 ક્યાં ભેટે બશે વીંઝણે રે
 આપણા શે'રમાં કીયો ભાઈ દેહાત રે
 ક્યાં ભેટે બશે વીંઝણે રે
 આપણા શે'રમાં ....ભાઈ દેહાત રે
 દેહાતે બશે વીંઝણે રે
 ઠાકોર પોઢયા પીતળીયે પલંગ રે
 વહુ ....બા ઢાળે વીંઝણે રે
 સૂતા બગો નણુદલખાના વીર રે
 માલણ ઉભી તપ ધરે રે
 માલણને આપો સોળે શણુગાર રે
 માલણ બશે મલપતી રે

મંગલ પ્રભાતનો એવો મહામૂલો વીંઝણે તો સાચે જ જે કોઈ મોટા
 દાતાર હોય, એને જ ભાગે બચ. ખીબ બધા ટળવળતા રહે. કુલની મહે-
 નતનાં મોટાં મૂલ્ય લઈને માલણ મલપતી ચાલ્યે ચાલી ગઈ. તુલસીને ક્યારે
 દાતણુ થયાં, પામરીએ મ્હોં છુછાયાં ને રામનાં નામ લેવામાં : પ્રભાતની
 મંગલ દશા એ રીતે પથરાઈ રહી.

૨૬

સૂર્યનો ઉદય થયો. અને બહુ ઉગમણી દિશામાં કોઈ મંગલમય
 દેવતાનાં કંકુવરણાં પખાં દેખાયાં. એ અંતરિક્ષમાં ચાલ્યાં આવ્યાં

દેવ-યુગલ કોણ છે ? એ તો છે લાશ અને લક્ષ્મી : શ્રીપતિ અને શ્રીદેવી :-
એ બંને શી વાતો કરે છે ? પરસ્પર મસ્તક કરે છે કે આપણે કોને ઘેરે
જશું ? ક્યા ઘરને આંગણે આપણે પગ મેલવા જેવી પુનિત ભૂમિ છે ?
ગીત ગાનારીઓ એ દેવ-બેલડીની વાતો પોતાના ગીતમાં ઉતારે છે :-

૪

ઉઠાને લોળી વીંછળોને ગોળી

મહીડાં વલોવો લેંસું તણા રે

મહીડાં વલોવશે મારી ....લાઇની માડી રે

પેરણુ પટોળી ઝોઠણુ ચુંદડી રે

*લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ભાઇ પરભાતે પાણી ગળે

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘરે જશું રે

જે ઘર સાસુ વહુ સુવાસણાં

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર બાપ દીકરો લેખાં કરે

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર પુતર કેરાં પારણાં

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર વરધ ઉતાવળી

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર સમી સાંજ દીવો બળે

• લાશ (લાઇ) શબ્દનો અર્થ સમન્તો નથી. કદાચ લક્ષ્મીનું જ
હુંમલેહું નામ હોય. તે પછી આંહી બે દેવીઓ સમન્વી.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર બશુ' રે
જે ઘેર સામી ભીંતે સાથીઆ

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર બશુ' રે
જે ઘેર પોપટ કેરાં પારણાં

જેને ઘેરે પ્રમાતમાં જ બહેલાં પાણી ગળાય, સમી સાંજના જ દીવા પ્રગટ થાય, ને પિતાપુત્ર સખી ઝપીને ચોપડા લખે, એવા ઉદ્યમશીલ ધરમાં જ લક્ષ્મીનાં વાસા સંભવે: જેના ધરમાં સાસુ વડુ બન્ને સૌભાગ્ય-વતીઓ હોય, પારણે પુત્ર રમતો હોય, ભીંતે સાથીઆનાં મંગલ ચિન્હો અંકાયાં હોય, ને પ્રભુનામ ભણતો રૂપાળો પોપટ પાંજરે બેસે હોય, એજ ધર સુખી હોઈ શકે. લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીપતિનાં એજ મનમાન્યાં મુકામ છે. આણું મંગલ શુદ્ધ-શ્યવન પ્રમાતને પહોર ગીતોમાં સરજને ગાનારીઓ સહુ કુટુંબીજનોને બગૃત કરે છે. અને પ્રમાદ ઉરાડી ઉદ્યમ પ્રેરે છે.

૨૭.

ફરી પાછી અન્ય એક પ્રભાતીયામાં કુદરતી દૃશ્યની નવી કલ્પના ઉદ્ભવે છે:

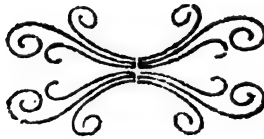
૪

રોયણ વીયાણી રે તારલા ઉગીયા

ચંદ્ર-રાણી શહિણીને પ્રસવ થયો ને તારલા રૂપી બચ્ચાં અવતર્યાં ?
કલ્પના તો એટલેથી જ થ'લી રહે છે, અને આણું ગીત વિનોદન્ય વાદિ-
કાએ વહેવા લાગે છે:

રાયણ વીચાણી રે તારલા કીચીયા
 જેમ મુખ સુણોરે ....ભાઈ દાતણ વિના
 દાતણીયા તેડાવોરે વર ઝેનીબા તણા
 દાતણીયાં લઈ આવે રે ....જમાઈ માંડવે
 દાતણીયાને આલો રે દોઢ બદામ રોકડી
 તેની રે ઘડાવો રે ઝેનીબાને ટોટડી
 ટોટડી પેરીને રે ઝેન માંડવ માલશે

એ રીતે વરરાબના બનેલીને દાતણ, મદન માટે તેડ, નહાવા માટે
 ખખાલ, મુખવાસ માટે તબોળ વગેરે લાવવાનું કહેવામાં આવે છે, અને
 એવા વિનોદની ઘાટી પાતળી દહેરમાં પ્રભાતની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થાય છે.

-3-

:: दर्शन ::

૨૮

પરણુવા જવા માટેનો ગંભીર દિવસ પાસે ને પાસે આવતો બય છે. તેમ તેમ વરરાજ બહે કે પોતાના જીવનના એ ચાલ્યા આવતા અગ્રગ્ય પદ્ધતિ વિષે કંઈક નિગૂઢ વેદનાની, ચિંતાની ને પ્રીતિની લાગણીઓ અનુભવતો હશે. દાંપત્યના રસની એને ગમ નહિ પડતી હોય. એનું અંતઃકરણ યડક યડક થાતું હશે. તેવા સમયમાં એને અંતરે હિમ્મત પૂરવી, સૌંદર્યનું સિંચન કરવું, મનોરમ કલ્પના માંહેથી એના મનને પસાર કરાવી મુગ્ધવણી છાડાવી દેવી, એ જરૂરનું હતું. જે સરલતાથી દિવસ પીગળી જઈ રાત્રિના પ્રદેશમાં ઉતરી પડે છે, વચ્ચે રહેલી જબરદસ્ત અસંગતતા જે રીતે પોતાને કળાવા દીધા સિવાય દિન-રજનીનું એાતપ્રોત મિલન સધાવી લે છે, તેવી જ કોઈ કોમલ પરિવર્તનની રીતે વડે આ ગીતો આપણા તરૂણ પતિરાજને ભુગવ જીવનની નવી અનણી દુનિયામાં, કંઈ જ આંચકો અવરજ્યા વિના ઉપાડી બય છે. હંસરાજનું એ સંબોધન કેવું મીઠું, ગલગલીયાં કરતું ને અર્થભર્યું છે! નીરક્ષીરનો વિવેકી વરરાજ શું સાંભળે છે:

૦

ગાગર ઉપર બેઠો લીલો હંસ રે
આ હંસ કેણે ઉડાડીયો રે !

કહો હંસ રાણા ક્યાં તમારા વાસ રે
આ ક્યાં તમારાં બેસણાં રે !

આંબા ડાળે હુવા અમારા વાસ રે
આ સરોવર પાળે બેસણાં રે !

કહો હંસ રાણા કેમ જાશો પરદેશ રે
આ કેમ કરી દરિયો ડાળશો રે !

પાંખે ઉડી જાશું રે પરદેશ રે
આ આંચે દરિયો ડાળશું રે !

ગાગર ઉપર બેઠા લીલો હંસ રે
આ હંસ કાણે ઉડાડીયો રે !

કહો *....ભાઈ ક્યાં તમારા વાસ રે
આ ક્યાં તમારાં બેસણું રે !

+....શહેરમાં હુવા અમારા વાસ રે
આ ભરી બજારે બેસણું રે !

કહો ....ભાઈ કેમ જાશો પરદેશ રે
આ કેમ કરી લાડડી લાવશો રે !

રૂપિયાની થેલીએ જાશું પરદેશ રે
આ ગરથે લાડડી લાવશું રે !

---

*વરનું નામ +વરના વતનનું નામ

એ લાડડીને લેવા જવા માટે રાણુગારની સંભવટો થવા લાગી. નવાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેરતાં મન કેવી રીતે મલકાઈ ઉઠે, અંગો કેવા મદ વડે મરડાવા લાગે, તેનો ઢૂંબાઈ ચિતાર બેધએ:

ઝલ રે મગીયાનો ઝલ રે સીવડાવો
 ઝલ રે સીવડાવો
 દોરંગી વેતરાવો.

કેડ મરડીને પે'રા રે ....ભાઈ
 પે'રા રે ....ભાઈ
 વીરાનાં મન મોશે.

વીરા ....ભાઈ આની કેર નેશે !
 ઝોલી કેર નેશે !
 લળી લળી મોઢા સામું નેશે !
 હસી હસી મોઢા સામું નેશે—ઝલ૦

૩૦

વરરાબ શાહુગારો સજીને કુલેકાં ફરવા માટે ઘોડે ચડ્યા : ઘોડેસવાર
 વીરો કેવો દિરયો ? ઝાહો, એને તો 'નેવા જગ મળ્યું' : જામ બધું
 નેવા માટે હલક્યું:

૭

કુંવર ઘોડે ચડ્યા ને નેવા જગ મળ્યું
 મારી શેરીમાં હાટ નો માય કુંવર ઘોડે ચડ્યા
 વીરા મેં રે દોશીડા તને વારીયો
 રૂડી પામરીયું સઈ આવ કુંવર ઘોડે ચડ્યા

જ રે ....ભાઈ તે ....ખ્હેનને વીનવે

મારા લાલ ગુલાલને કાળ કુંવર ઘોડે ચડ્યા

એ જ રીતે સોનીડાને વીનવ્યો-ખેરખડા લઈ આવ : માળીડાને વીનવ્યો-વીંઝણુલા લઈ આવ : આજ તો કશી યે ઉણુપ ન રહેવી બેઠ્યો-વીરોજ આજે પોતાના જીવનસર્વસ્વને બેવા ચડે છે.

૩૧.

કેસરીઆ વાધા પહેરીને નવર કુલેકે ચડે છે. એની ખ્હેન એને મીઠડાં લે છે. એની ભાગ્યવતી માતા માથે મોડીયો બાંધીને હાથમાં દીવડો લઈ ચાલી આવે છે. મામો મામેરું ભરીને આવે છે :

કેસરીઆ ચડો વરઘોડે

ચડો વરઘોડે ને લાલ અંખોડે-કેસરીઆ૦

મીઠડાં લઉં તારા માથાની મોડીયે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારો દાદોજી કુલેકામાં મા'લે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારી માતા મોડળ'ધી આવે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારો વીરો સાજનીયાં તેડાવે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારો મામો મામેરાં લઈ આવે-કેસરીઆ૦

૩૨

કુલેકાં ફરી રહેવાયાં છે. અને આજે તો બન વિદાય થવાનો, પરણવા જવાનો, પરસ્પરનાં દર્શને પળવાનો પુનિત દિવસ આવી પહોંચ્યો છે. આજે તો

ખૂબ પડે રંગ મોલમાં રે
 પડે રે નગારાંની ધ્રાંશ ભમર તારી જનમાં રે
 હાદા વિના કેમ ચાલશે રે
 હાદા .....લાઈ હોય, ભમર તારી જનમાં રે

એ રીતે રંગમહેલમાં ઢોલની ધૂબ પડી. નગારાં પર ધાવ પડ્યા. બન જોડાઇ. કુટુંબીઓ સાજન બનીને ચાલ્યાં. કુલડાંના ભોગી વર ભમર-રાજની જનમાં ગવાતું આ ગીત ઢોલ પર ડાંડી પડતી હોય તેવા સૂર ઠઠીને ગવાય છે. કાકા, મામા, વીરા, સહુનાં નામ લઇને નવી કડીઓ રચાય છે.

• પાઠાન્તર—

ભમર ઉડે રંગ મોલમાં રે

૩૩

ખમ્બોરી રસિકઓ તો એથી પણ અધિક ઉલ્લાસની જમાવટ કરે છે:

કંકુડાં ઉડ્યાં રે મોંઘા મૂલનાં, ઉડે ઉડે અધમણ શુભાલ
 કેસરીયાની જનમાં રે

દાદા વિના કેમ ચાલશે જે, દાદા કીયા દેવ છે સાથે
વીરા તારી જનમાં જે

ઢાલડીયા ઢળાવું તારા ચોકમાં જે, પડે જે નગારાંની ધ્રાંશ
વીરા તારી જનમાં જે

કાકા વિના કેમ ચાલશે જે, કાકા કીયો દેવ છે સાથે
હોંશીલાની જનમાં જે

નોખત ખેસારું તારા ચોકમાં જે, શરણાઈ સરવો છે સાથે
વીરા તારી જનમાં જે

મામા વિના કેમ ચાલશે જે, મામા કીયો દેવ છે સાથે
ઠાલરીયાની જનમાં જે

પૂતળીયું નચાવું તારે માંડવે જે, નાચે ભવાયાની જોડ
ભમર તારી જનમાં જે

વીરા વિના કેમ ચાલશે જે, વીરા કીયો ભાઈ છે સાથે
લેરખડાની જનમાં જે

વાળું વગડાવું તારા ચોકમાં જે, હાથી ડા રાજકુવાર
વીરા તારી જનમાં જે

કસરીઓ : હોંશીલો : ઠાલરીયો : ભમરીયો : લેરખડો : એવાં એવાં
વિરોધભ્રેાથી ઉચળકાભરી ખ્હેન પોતાના વિદાય થતા વીરને વધાવે છે.
ચાંદરકાંના બદલાતા જતા રંગીની માફક પ્રત્યેક શબ્દ વરસાબને નવે નવે
રંગ આલેખી રહેલ છે.

૩૪

પરંતુ એમ તો કુંવર શી રીતે ઘોડે ચડી શકે? હજી એના શિર પર કે કે પ્રભુ રહ્યાં છે. સંસારનાં એ સૂક્ષ્મ કર્મ ચૂકાવ્યા વગર માનવી જીવનની સફલતા કોઈ ન મેળવી શકે. એક પછી એક લોભદાર આવીને એનો છેડો ઝાલી રાખે છે :

પાગડલે રે પગ દઇ ચડો રે વરરાજા !
ગોત્રજ છેડો સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે ગોત્રજ છેડા અમારા
તમારા કર અમે આપશું

જેણે નાનાં થકી મોટા રે કીધાં
તેના તે કર કેમ ભૂલશું

પાગડલે પગ દઇ ચડો રે વરરાજા !
માતાજી છેડા સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે માતા છેડા અમારા
તમારા કર અમે આપશું

જેણે તે નવ માસ ભાર વેંડાર્યો
તેના તે શુભ કેમ ભૂલશું

પાગડલે પગ દઇ ચડો રે વરરાજા !
ફૈયર છેડો સાહી રહ્યાં

મેલો મેલો રે ફૈયર છેડો અમારા
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે નાને થકી નામ પમાડયાં
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું.

પાગલડે પગ દઈ ચડો રે વરરાજા
બેનડ છેડો સાહી રહ્યાં

મેલો મેલો રે બેનડ અમારા છેડા
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે નાના રે પણમાં લાડ લડાવ્યા
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું !

એ રીતે સહુ કુટુંબીજનોનાં જાણ સ્વીકારી, આભારબાને અંતરે પુત્ર
પરભુવા ચાલે, તે એને મદ ન ચડે, ખુમારી ન આવે, પારકી જણીના
મોહમાં અંબઇ જઇને અન્ય કુટુંબ-જાણો વિસરી ન બચ, એવા ઉચ્ચ
સંકેતમાંથી જ આ ગીત સ્ફુરેલું હતું.

૩૫

કેસરીયા કુંવરને પાદર સુધી વળાવવા માટે એક વિલક્ષણ દંખવાળું
માનવી દોડયું બચ છે. હાથમાં સળગતો હીવડો છે. આનંદે હલકતી,
ભાદરવાની લેંસ સરીખી, અને ઉતાવળે જેણું તેણું માણું આળી લેતાં
જેના વાળ પર મોટી ભૂં રહી ગઇ છે તે બિચારી ધેલી ધેલી જનેતા :
વરની એ માતા પરિહાસનું પાત્ર બને છે :

હાલંતી મહાલંતી નીસરી

જાણે ભાદરવાની લેંસ રે

ઓળી ઓળીને માથાં યુથીયાં
ટોકળો ટળવળ્યો જાય રે

માફામાં જોડેલી બહેન પોતાના વીરના માથા પરથી હુણુ ઉતારે છે :
એટલે કે બાઇને કોઇ પ્રિય બલા ન સતાવે, બાઇ ઉપર કોઇની ભારી નજર
ન પડે, તેથી મીડુ ઉતારે છે. એક ખીતળની ટ્યુડીમાં મીઠાના માંગડા
નાખી બહેન એ ટ્યુડી બાઇના શિર ઉપર ખભવે છે :

મારી તે માના ....બાઈ
તારાં હુણુલાં ઉતારે છે ચાર
સીતા કુંતા ને દ્રૌપદી
ચોથી હુરચંદની ધરનાર

*

*

*

* તે પછી કન્યાપક્ષને ઉદ્દેશીને જે અસભ્ય વિનોદ કરેલ છે એ
આપણે નથી સંધરવો, માટે જ આંહી ભૂદો આપીએ છીએ.

તારી તે માની લાડડી
તારાં હુણુલાં ઉતારે છે કોચુ રે
ઉડણુ ભુંડણુ ભૂંકતી
બણી શેદાની શિયાળ રે

૩૬

ઉપલતી-વિદાય થતી સાજન મંડળીની વચ્ચે વરરાજ શા શા રંએ
સોલે છે !

મેઘવરણા વાઘા વરરાજ
કેસર બીનાં વરને છાંટણાં

મેઘવરણા વાઘા ! લોકકવિને રંગ પારખવાની સાચી રસદષ્ટિ હતી. ધનક્રયામ રંગ ! રામ અને કૃષ્ણના દેહનો વર્ણ : તે પર કેસરનાં છાંટણાં : અને ખુલ્લાં અંગો તે બધાં પીડી થકી ઉધડેલાં, ચમકતાં, ને સુવાળાં સફેદ : પરણવા જતા એ વરને યાદ કરાવે છે કે તમને તો સાસરવાસી ગામને સીમાડેથી જ નિરનિરાળા રખેવાળો વધામણીની ભેટ સોગાદો માગી માગી સતાવશે, તે વખતે તમે શું કરશો ? એ ચોકીદારો વ્યાડા ફરશે તો 'લાખેણી લાડી' શી રીતે લાવશે ? માટે તમામને 'રૂડી રીત' દેળે-સરપાવ દેળે ! કેમકે તમે તો રાજ છો :

મેઘવરણા વાઘા વરરાજા
કેસર ભીનાં વરને છાંટણાં

સીમડીએ કેમ જાશે વરરાજા
સીમડીએ ગોવાળીડો રોકશે

ગોવાળીડાને રૂડી રીત જ દેળે
પછે મોટાનાં છોડૂ પરણશે
પછે લાખેણી લાડી લાવશે.

વાડીએ કેમ જાશે વરરાજા
વાડીએ માળીડો રોકશે

*

*

*

સીમાડાનો ગાયો ચારતો ગોવાળ : પાદરની કુલવાડીએ કુપ્રો ઉચેરતો માળા : બન્ને રાજ કરતું મહાજન : અને માંડવે મત્રોચ્ચાર બાણતો પુરોહિત : એ બધાં તો ગામનાં આજીવણો હતાં. સાંદર્ય, સમૃદ્ધિ, સુખંધ, સત્તા, અને શાન્ત વિગેરના સદા ભૂત પહેરગીરો હતા. એના લાગા તો સહર્ષ ચૂકવામાં આવતા. એ વરરાજાને-એટલે કે એ રાજરાજેન્દ્રને પણ આ આમ-જીવનના ચાર પાય ચમરમધીઓની ખંડગી ચૂકવવી જ પડતી.

જ્યેજ પ્રમાણે : ગાંપલે-ટોલીડો
શેરીએ-સાગો

બન્ને-મહાજન
માંડવે-ગાર

૩૭

પરંતુ એ ખંડણી મક્કતની ચૂકવવાની ન હોય. ચાર દહાડાનો એ ચૂકવતી વરરાબ છવનનો એક અપૂર્વ દિગ્વિજય કરવા ચાલ્યો છે, એટલે તેનાં સ્વાગત પણ સીમાડેથી જ શરૂ થવાં જોઈએ. વરરાબની પહેનેક, ચોપાસના સીમાડા ગળવતે ગળે, લખા મીડા, શરણાઈ સરીખા સારંગ-સૂરે, સાસર-ગામને સીમાડેથી જ સંદેશ મોકલવા માંડે છે, અને એ સંદેશ લઈ જનારો દૂત પણ દેવપણી મોરલો જ બને છે:

મોર તારી સોનાની ચાંચ
 મોર તારી રૂપાની પાંખ
 સોનાની ચાંચે રે મોરલો મોતી ચરવા બય.

મોર બળે ઉગમણે દેશ
 મોર બળે આથમણે દેશ
 વળતો બળે રે વેવાયુંમે માંડવડે હો રાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો છો કે બગ
 વેવાઈ મારા સૂતો છો કે બગ
 #....ભાઈ વરરાબે સીમડી ઘેરી માણુરાજ.

સીમડીએ કાંઈ ચમર ઢોળાવ
 સીમડીએ કાંઈ ચમર ઢોળાવ
 ચમરનો હોંસી વીરો મારો આંચો માણુરાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો બગ
 વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો બગ
 #....ભાઈ વરરાબે અંપલા ઘેર્યા માણુરાજ.

અંપલીયે કાંઇ છાંટણાં છંટાવ
 અંપલીયે કાંઇ પાણીડાં છંટાવ
 ઠંડકુંનો હાંસી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો જગ
 વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો જગ
 *....જાઈ વરરાજે શેરીયું ઘેરી માણુરાજ.

શેરીએ કાંઇ કુલડાં પથરાવ
 શેરડીએ કાંઇ કુલડાં પથરાવ
 મુગધીનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

*

તોરણે કાંઇ તંબોળ છંટાવ
 તોરણે કાંઇ તંબોળ છંટાવ
 તંબોળનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

*

માંડવડે કાંઇ લાડડી પથરાવ
 માંડવડે કાંઇ લાડડી પથરાવ
 લાડડીનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

*

ગોત્રીને કાંઇ રમતું મંડાવ
 ગોત્રીને કાંઇ રમતું મંડાવ
 રમતુંનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

૩૮

આવતી બનનાં ડંકા નિશાન ગડેડયાં. ગામને પાદર તંબુ તાણાવો
લાગ્યા:

૭

કીયા ગામ ગડયાં રે નિશાન
કીયા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ ! તંબુ તાણીયા રે
કીયા રાજ કેરી રે સીમ
કીયા ભાઈ વરરાજે મોરી રાજવણુ ! ઘોડાં ખેલવે રે
કીયા ભાઈએ જોડી રે બન,
કીયા રે વેવાઈનો મોરી રાજવણુ ! લેલર માંડવો રે
કીયા ભાઈ કેરો રે મોર
કઈ વહુ સુવાસણુ મોરી રાજવણુ ! ઢળકતી ઢેલડી રે
કઈ વેવાણુ પોંખશે રે મોર
કઈ વહુ સુવાસણુ મોરી રાજવણુ ! પોંખે જોડલાં રે

દસે દિશાના પડદામાં થરેરાટી દેતા એ સૂરો વચ્ચે રૂમજુમાટ કરતી
બન, ગામને પાદર વડલાને છાંયડે બરાબર દીવે વાટયો ચડી તે વખતે
આત્મીને જણી થઈ રહી. અને એ દીવોબળતી મેડીએથી કાણુ જોણુ ફેરવીયે
પ્રીતિભરી મીઠ માંડીને 'બાળા વરને જોઈ રહી' !

૭

મારા છુયાવરની મેડીયે દીવા બળે,
જોડ્યા વેવાઈને ઝાકઝમાળ બાળા વરને જોઈ રહી !

૩૯

કેને ભેઠ રહી ! કોણ આવે છે એ ? મારી આંખોમાં આ અજવાળાં
સાનાં હવાયાં ? એ સુભગા ! તારી જનન-પૂર્ણિમાનો ચંદ્રમા આવે છે :

૪

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ

પૂનમ કેરો ચંદ

દીવા કેરી જ્યોત

વીવા' કેરી વરધ

કે વર આંચે અંજવાળાં રે !

તું મોકલ વેવાઈ વાટકડો

તારે તોરણુ આવે છે લાડકડો—આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ સોપારી

તારે તોરણુ આવે છે વેપારી—આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ હાથીડા

એસી આવે વરરાજના સાથીડા—આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ પાલખડી

એસી આવે વરરાજની માલખમી—આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ વેલડીયું

એસી આવે વરરાજની ઘેનડીયું

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ

પૂનમ કેરો ચંદ

દીવા કેરી જ્યોત

વીવા' કેરી વરધ

કે વર આંચે અંજવાળાં રે !

બને માટે જ્યાં તપ કરતી હતી તેને આજે આજ્યો દેખી એકીટરો બેઠ રહી. એણે પણ પંદર દિવસ સુધી પ્રીતીભર્યા પ્રમાતીયાં સાંભળ્યાં છે. પીડીએ ચાળાની છે, માંગલિક તેલનાં મદન લીધાં છે, કાનાં ખગખગતાં મોથવાણી પાણીનાં અધોળ કર્યાં છે, અને એ ચંપકવરણા દેહ ઉપર કાકા, મામા, ને વીરાજ્યે પસ બરાવેલી ચુંદડી પહેરી લીધી છે : કેવી ભાતીગળ એ ચુંદડી !

૪

નવેનગરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે દાદા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,
વચમાં તે આળેખ્યા ઝીણા મોર રે વોરો રે દાદા ચુંદડી.

સંકેલું તો ધમકે રૂડી ધૂધરી,
ઉખેળું ત્યાં ટહુકે ઝીણા મોર રે વોરો રે દાદા ચુંદડી.

અમદાવાદી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે કાકા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,
વચમાં તે આળેખ્યા ઝીણા મોર રે વોરો રે કાકા ચુંદડી.

સંકેલું ત્યાં ધમકે રૂડી ધૂધરી,
ઉખેળું ત્યાં જગમોહનની ભાલ રે વોરો રે કાકા ચુંદડી.

સૂરત શેરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે મામા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,
વચમાં તે આળેખી ચોપટવેલ રે વોરો રે મામા ચુંદડી.

સંકેલું ત્યાં ઘમકે રૂડી ધૂધરી,
ઉખેળું ત્યાં પોપટ જોલે વેણુ રે વોરો રે મામા ચુંદડી.

ભૂનાગઢથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે વીરા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,
વચમાં રે ચોખલીયાળી લાત્ય રે વોરો રે રૂડી ચુંદડી.

સંકેલું ત્યાં ઘમકે વાગે ધૂધરી,
ઉખેળું ત્યાં ટૌકે ઝીણા મોર રે વોરો રે વીરા ચુંદડી.

૪૧

એવી ચુંદડીએ ઓપતી કન્યા વરને જોઇ રહી. સંધ્યાના ખીલતા રંગો વચ્ચે રંગાતા એ મુખ સામે કન્યા જોઇ રહી. જોને જોયે આંખડી-ઓની તરસ કદાપિ થે ન છોપે, તેને એકાટરો જોઇ રહી. પાદરની-લીલુડી વૃક્ષ-ઘટા નીચે ઉભેલા કેસરીયા વરને જોઇ રહી. અને એ જીનલા વરણા જીવન સાથીની મુખમુદ્રામાં એણે પોતાના દેવાધિદેવતું દર્શન કર્યું. પિતાના ઉંચા ઉંચા ગદને ગોખે ચડીને જોમ પોતે જોવે છે, તેમ પોતાના વડીલો પણ વરને નિહાળવા ચડયા છે. પરંતુ એ જોનારી આંખો ભૂંદેરી છે:

ઉંચા ઉંચા રે દાદે ગઢ રે ચણાળ્યા

ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલીયા

ગઢડે ચડીને બાઈને ઢાંઢાજીયે જોયું
કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !

વરને શામળો લાળીને પિતાને અફસોસ થયો. ત્યાં તો દીકરી બોલી ઉઠે:

એના ઓરતડા મ કરશે દાદા
દ્વારકામાં રણુછોડરાય શામળા

ઉંચા ઉંચા રે કાકે ગઢ રે ચણુબ્યા
ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલીયા

ગઢડે ચડીને બાઈને કાકેજીએ જોયું
કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !

એના ઓરતડા મ કરશે કાકા
કાશીમાં વિશ્વનાથ છે શામળા

પછી તો મામાએ પણ ગઢ ઉપર ચડીને નિહાળ્યું: એને થે ઓરતા
થયા : અરેરે ! લાણુજ ગોરી ને વર લીને વાને ! કન્યા કહે છે :

એના ઓરતડા મ કરશે મામા
નગરમાં નગેશ્વર ખેઠા શામળા

પોતાના વીરાને પણ બહેનીએ ધીરજ દીધી કે

“એના ઓરતડા મ કરશે વીરા
લક્ષ્મીજીના શ્રીકૃષ્ણ વર શામળા”

શામળો છા ને રહ્યો ! પોતાનો તો મનનો માન્યો છા ને ! દુધે બર્ષા
સરેશ્વરની માતીડેબાંધી પાળે પાણી ગઢ હતી તે દિવસે માતીયાં ધોતો,
પાણીના છાંટા ઉડાડીને વૈરાખ માસે પરણુવાવું વચ્ચત દેનારો,
બહેની નિરાળે લાગ્યો, લેખણુ લઈ લક્ષ્મીનાં લેખાં લખતો, દરૂલીયે
જેજે બેનીખાનાં મન મોહાવેલાં તે ખવળી ખવળનો ગેડીદડે રમનારો,

‘કડય રે પાતળીઓ ને મુખ રે શામળીયો’ મળ્યો, મળી કન્યાને તો એ
 પાતળા દેવાધિદેવ સરીખો-શ્રીકૃષ્ણ સરીખો જ કાં ન હાલે ? એ સ્વ-
 બનો ! તમે કાંઈ એના અકસોસ ન કરો !

૪૨

કન્યાના પિતાએ સામૈયાંની તૈયારી કરવા માંડી છે. છતાં કન્યા તો
 હજી એ મઠને કાંગરે ચડીને બેઠ જ રહી છે. સાજનીયા ઘોડેસવારોનાં
 ભૂથને લીધે ઘોડાના ડાબલા ગાજી રહ્યા છે :

૪

ઉંચા ઉંચા મોલ મારે ઘર રે વીવાતા
 એથી ઉંચેરા ગઠના કાંગરા રે

કાંગરે ચડીરે બેની.....બા બેશે.
 કેટલેક આવે વરરાજ્યા રે

પાંચશે પાળા રે દાદા છસે ચડીયાતા
 ઘોડાની ધુંમણ વરરાજ્યા રે

શાં શાં સામૈયાં દાદા વરના બનેયા
 શાં શાં સામૈયાં વરરાજ્યા રે

ઢોલ શરણાયુ દાદા વરના બનેયા
 નગારાંની બેડય વરરાજ્યા રે

શા શા ઉતારા દાદા વરના બનેયા
 શા શા ઉતારા વરરાજ્યા રે

ઝોરડા ઝોસરી રે દાદા વરના બનેયા
મેડીના મેલ વરરાજ્યા રે

ગોરડીયા ઘઉં દાદા બને ખૂટવાડ્યા
તોયે નો રીઝયા વરરાજ્યા રે

પાંચે પકવાન દાદા બને ખૂટવાડ્યા
તોયે ન રીઝયા વરરાજ્યા રે

* * * *

પાંચસે પૂરતે રે દાદે કન્યા રે આપી
ધબકે તે રીઝયા વરરાજ્યા રે

૪૩

સામેયું સામે બચ છે. બળતે દીવડે ગીતો ગવાય છે. એ ગીત વાટે
પણ બહુ કન્યા પોતે જ પિતાજીને વિનવે છે કે આ કુલડે છાયેલા મારા
માંડવા નાંચે જલદી જોશીડા તેડાવો: દોશીડા તેડાવો: સહુ કારીગરોને
તેડાવો: હમણાં એ લાડકડો, હોંશીડો ને લેરખડો વર આવી પહોંચશે,
કે કે ચીબેની રદ્ય લઈ ખેસશે:

૭

કુલડે છાયે મારો માંડવો
મોતીડે વધાવું તારી બાન હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યો

કન્યા દાદાજીને વિનવે
માંડવ જોશી તેડાવો હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યો

લાડકડો વર આવશે
 લેશે લગનીયાંની રઢય હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યા

એજ પ્રમાણે એ કુલભર્યા લાલ પછેડો ચોદીને વાટ ભેતી રાજવણે કાકાને, મામાને, અને વીરાને વિનવ્યા કે દોશીડો તેડાવો-હોશીલો વર વાધાની રઢય લેશે: સોનીડાને તેડાવો-લેરખડો વર વેઠ વીંટીઓની રઢય લેશે: માળીડાને તેડાવો-'ખડુ સજનો' વર ઓસરીયાની રઢય લેશે: એ બધી ચિંતા બહુ કે 'કુલ ભર્યા લાલ પછેડા' વાળીને પોતાને જ યધ રહી છે. અને એને ન થાય તો ખીભ કોને થાય ? લાલ પછેડાના ભોક્તા પતિરાજની રઢયો તે ખીભ કોને માહુમ હોય ?

૪૪.

ધરૂસતે ઢોલ નગરે, ચુંબતી રારણાઇયે, ગાજતી બંદૂકે, અને હમાજ બજતી મરાલે ભન ગામની ભરી બનરે ધીરે પગલે ચાલી આવે છે. અને 'અગન ગગન પગ માંડતી' ઘોડી પર શોભતા કેસરભીના કંથને નજીથી, વધુ ને વધુ નજીથી એકલવાચી કન્યા મેડીને ગાખે બેસીને મનમાં મનમાં બહુ વડીલોને કંઇક કહી રહી છે: એ કહી રહી છે કે તમે સહુથી મારી દહિ ન્યારી છે. તમે એનાં રૂપ, તેજ કે લાડ જુઓ છો, પણ હું તો ફક્ત એક જ વાત બોધ રહી છું:

૭

કન્યા ચડયાં રે દાદાજીની મેડીયે
 રાયવર આઠ્યા દાદાજીની શેરીયે
 દાદા તમે રે બેયા વર રાજયા
 દાદા અમે બેયાં ચતૂર સુબણ, છત્રીસ વાળ' વાગીયાં

કન્યા ચડયાં રે કાકાજીની મેડીયે
 રાયવર આઠ્યા કાકાજીની શેરીયે

કાકા તમે રે જોયા વર લાડકા
કાકા અમે જોયા ચતુર સુબલુ છત્રીસ વાળાં વાગીયાં

કન્યા ચડયાં રે મામાજીની મેડીયે
રાયવર આઠ્યા મામાજીની શેરીયે
મામા તમે રે જોયા વર રૂપલા
મામા અમે જોયા ચતુર સુબલુ છત્રીસ વાળાં વાગીયાં

કન્યા ચડયાં રે વીરાજીની મેડીયે
રાયવર આઠ્યા વીરાજીની ડેલીયે
વીરા તમે રે જોયા વર હોંસીલા
વીરા અમે જોયા ચતુર સુબલુ છત્રીસ વાળાં વાગીયાં

એની આંખેમાં તે માત્ર એક જ ગુણુ વરયો છે: માત્ર ચતુર સુબલુ-પાણુ. એની પસંદગી નથી રાજરિદ્ધિ પર ઉતરી કે નથી રૂપ ઉપર: વારે વારે, એક પછી એક ગીતમાં યે એ નિરનિરાળી રીતે ક્ષમા કરે છે કે હું તે એની ચાતુરી પર મોહી છું, અન્ય કરાા ઉપર નહિ. અને એ તે પતિરાજને જોતાં ધરાની જ નથી. શેરીએ શેરીએ જઇને, છુપી છુપી, ઉચી મેડીયેથી નિહાવે છે; દૂરથી, નજીકથી, આજુથી બાજુથી, દસે દિશાએથી -કોઇ ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રની આકૃતિનાં જેમ ભૂઠી ભૂઠી છટા અને અવનવા મરોડ જોયા કરે, તેમ જ આ ચિત્ર-વેલી કલાધરી એના સંગા-થીનું સર્ત્રાંગી સૌંદર્ય ધારી ધારીને નિરખી રહી છે.

૪૫

વરરાજ પણુ લાડડીનાં દર્શનની ઉમ ઉતકંઠા લઇને આવેલ છે : જેવી રાવણુહર્યાં સીતાજીને મળવાની રામચંદ્રની ઉતકંઠા હતી તેવી : શીતળ આંબાની છાંચડીમાં જોડે જોડે સ્વામી મળે છે

આંખલીયો સખી શીળો ને મોતીડે નિરમળો
પાંદડે પોથીનો રંગ ડાળખીએ દીવા બળે

તેના થડ્ય બેઠા સરીરામ, લંકા લંકા ઝંખી રીયા
કાંઈ અમને લંકા દેખાડો સીતાજીને મેળવો

કાણુ તારૂં સચું ને સાગવી
કાણુ તારો માડી બયો વીર સીતાજીને મેળવે

બળલદ્ર સચું ને સાગવી
લાખમણ મારો માડીબયો વીર સીતાજીને મેળવે

આંખલીયો સખી શીળો ને મોતીડે નરમળો
પાંદડે પોથીનો રંગ ડાળખીએ દીવા બળે

તેના થડે બેઠા ....નગર ઝંખી રીયા
કાંઈ અમને ....નગર દેખાડો, લાડણુ વહુને મેળવો

કાણુ તારૂં સચું ને સાગવી
કાણુ તારો માડીબયો વીર લાડણુ વહુને મેળવો

....મારૂં સચું ને સાગવી
....મારો માડીબયો વીર લાડણુ વહુને મેળવો

• પ્રશ્નોત્તર—ગીતની ઉમેરણી : ઢાળ બૂદો છે.

કાણુ તારાં નેણાં સમાયાં અબાડો કુલે ભર્યો
અમારે છે કાયલ બેન, બેનડ વસે વનમાં રે
એણુ મારાં નેણુ સમાયાં, અબાડો કુલે ભર્યો

-४-

॥ मिलन ॥

૪૬

શુભો પુરુષ કન્યાના પીયરને દ્વારે તોરણુ છળવા આવે છે, એ દ્વાર
સોપાસવનાં પાંદડાંનાં લીલાં તોરણુ જૂલે છે. પુરુષ “હું આવ્યો છું”
વાની રૂપે તોરણુનું પાંદડું તોડે છે. અને કન્યાની માતા એને યોગે
પણુ-સીચન કરે છે: યોગે છે શી શી વસ્તુઓ વડે ? રવાઇ, ત્રાક,
અને પીંડી વડે: જગતના જીવન-આધારની ચારે પવિત્ર વસ્તુઓ:
૧ । તારા જુદા સંસારમાં પણ એ ચારે સામગ્રીઓ-એ દૂધ ધી,
વસ્ત્રો, ખેતીવાડીનું ધાન્ય, તે તને સાંપડશે ! પરણનારને એની
૨ । સ્મરાવવા આંહી પણ સીતા રામનું જ સંબોધન થાય છે:

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી પહેલું યોગેણું !

યોગેણા રે વરની બ્રમર ફરકી
આંખડલી રતને જડી.

રવાઇએ એ વર યોગે પનોતાં
રવાઇએ ગવરી સોહામણાં.

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી ખીણું યોગેણું !

ધોંસરીયે એ વર યોગે પનોતાં
ધોંસરીયે ધોરી સોહામણા.

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી ત્રીણું યોગેણું !

તરાકે એ વર યોગે પનોતાં
તરાકે રેટીડા સોહામણા.

સીતાને તોરણુ રામ પ્રધાર્યા
લેને પનોતી ચોથું પોંખણું !

પીંડીયે એ વર પોંખો પનોતી
પીંડીયે હાથ સોહામણા.

પનોતી-એટલે પૂન્યવતી સાસુદેવે વિશ્વનાં એ ચાર સર્વોત્તમ પુણ્યો વડે વધાવીને આશિષો છાંડી. અને આડે પડદો રાખેલો તેની અંતરાલે આવીને કન્યાએ પોતાના મુખની તાંબુલની પીચકારી લગાવી. તાંબુલના રંગે પતિને બહુ કે સમસ્થા કરી કે હું તૈયાર છું. આ આત્માના રાગ વડે તારૂં સ્વાગત કરું છું.

૪૭

આંગણે ઉભો ઉભો અલખેલો બહુ એ સુરંગી સુંદરીને ખહાર આવવા સાદ પાડે છે. પરંતુ પોતાના લાડડાને શાણપણનું સ્મરણ કરાવતી કન્યા વડીલોની મર્યાદા લોપવાની મીઠી ના કહે છે :

૪

બારે પધારે સોરંગ સુંદરી !
આંગણે અલખેલો ઉભા રીયા.

હું કેમ આવું શાણા હો લાડડા !
અમને અમારો દાદો દેખશે.

તમારા દાદાને રીત જ દેશું,
પછી જે મોટાને માંડવ મહાલશું !

પછી રે ધીંગાની ઘેડી પરણ્યું
પછી રે કુંવારી કન્યા પરણ્યું !

* * *

૪૮

વરરાજ માંડવા નીચે આવ્યા. અંદર કન્યા તો અપોરથી તૈયાર થઇને બેઠી છે. હાથની બન્ને હથેળીમાં ને પગની બન્ને પાનીઓમાં કંકુનાં ચોખંડાં ખાનાં પાડીને એ પ્રત્યેક ખાનામાં અઠકેક ચાંદલો આલેખ્યો છે. પોથી અને મજાક બન્નેમાં રંગેલ બત્રીસે દાંત કમુખી ગ્રંથ પાડી રહ્યા છે. લલાટે એક લમણાથી બીજા લમણા સુધી કંકુની પીળ આલેખી છે. પંદર દિવસના પીડી-મદને ખીલી નીકળેલા એ સુગંધી દેહ ઉપર પ્રવેશ સુદર, કોઈ સંસાર તપોવનની બાલ-જોગણને અરથે તેલું સાફ પાનેતર પહેરાવવામાં આવ્યું-અને તેલસીચિલ મોકળી બુલતી માયાની લટો પર શી રૂપાળી એ ચુંદડી એપિ છે:

૭

અમદાવાદી ચુંદડ વાપરી રે
વાપરી ....ગામને ચોક
ઓઠાને બેનડ ચુંદડી રે
ચુંદડીને ચારે છેડે ઘૂઘરી રે
ચુંદડને વચે મોતીનો ચોક
લાડકડાં ....બેનને કાજ —ઓઠાને.

હસ્ત-મેળાપ વાટે પરસ્પર સ્નેહ-વિદ્યુતનો સંચાર થઇ રહ્યો. સમસામા કોણ દેવાયા, પરંતુ દેવતાની સાક્ષી નેાંધાયા વિના એ કાલ અપૂરા જ તો. માઠીનાં-અથવા ત્રાંબા પીતળનાં માટલાંને ચાર સ્થંભાકારે ગોઠવી ચોરી રચાવી છે. ત્યાં બન્ને બહાં ચાર મંગલ ફૂરા ફૂરે છે. અને રંગોની પસંદગી વિષે વરરાજની રસદષ્ટિ માપવા માટે બહુ કે કન્યા પ્રત્યેક મંગલ વર્તેલી વેળા પ્રશ્ન કરે છે. પતિ એને રમ્ય ઉત્તર આપે છે. રંગોની સમક વડે કલ્પના ભરપૂર બને છે :

*પેલું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામે દીયો શ્રીરામ
ધરમાં તે લીલું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

લીલા તે પોપટ પાંજરે, લીલી તે નાગરવેલ
લીલી તે ચોરી ચોગણી, લીલા ચોરીના થંભ !

ખીળું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામે દીયો શ્રીરામ
ધરમાં તે પીળું શું વખાણીએ, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

પીળાં તે પીતાંબર ઘોતીયાં, પીળી ચણુની દાળ,
પીળા તે વરરાજના વાંકડા, પીળી કન્યાની જાલ !

ત્રીળું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામે દીયો શ્રીરામ
ધરમાં તે રાતું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

રાતા તે રમલા રવે ચડયા, રાતી તે ચોળ મજીઠ
રાતાં તે વરરાજનાં મોળીયાં, રાતા કન્યાના હાંત !

ફેરા ફરતી વખતે આ પંક્તિએ “ફૂરે તે બરી તળાવડી—(ગીત ૪૫)
ના અનુસંધાનમાં ફેરવે સ્થળે ગવાય છે.

ચોથું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામે દીયો શ્રીરામ
ઘરમાં તે ઘોળું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

ઘોળા તે ધમળા વખાણીયે, ઘોળા તે ભાર કપાસ,
ઘોળાં તે ઘોળી ઘોવે ઘોતીયાં, ઘોળી ખગલાંની પાંખ !

*પાંચમું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામે દીયો શ્રીરામ,
ઘરમાં તે કાળું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

કાળા તે ગેમર હાથીડા, કાળી તે કાળજ રેખ
કાળાં તે કોયલડીનાં ખચળાં, કાળા મેઘ મલાર !

• મંગલ તો ચાર જ હોય છે !

૫૧

એ રીતે ચાર મંગલ ફેરા ફરાય છે. અગ્નિમાં જવતલ હોમાય
છે. કન્યાનાં પીયરીયાંને હાથે કન્યાદાન દેવાય છે. અને વરકન્યા એકજ
થાળીમાં ખેસી સામસામા કોળીયા બરાતી કંસાર જમે છે:

લાડો લાડી જમે રે કંસાર

*કંસાર કેવો ગળ્યો લાગે રે.

+નાખે માંહી ઘી કેરી ધાર
 સંસાર પાયો ફળ્યો લાગે રે
 લાડો લાડી જોડે એક ગાંઠ
 અગ્નિની શાખે આજથી રે
 રહેશું રાખી એક ભાણે હાથ
 માયા ને મરજાદથી રે !
 સુખે દુઃખે રે'શું રંગે રાજ
 એક જ અંગે નેહથી રે !
 નવાલો દે સામસામો હાથ
 જોડી ગાંઠ દેહથી રે !

• આંહીથી પણ જુનું ગીત પરિહાસમાં ઉતરી પડી, પ્રસંગનું ગાંધીયં હણી નાખે છે :

લાડો લાડી જમે રે કંસાર
 લાડીની માડી ટળવળે રે
 દીકરી મુને આંગળી ચટાડ
 કંસાર કેવો ગળ્યો લાગે રે
 માડી તું તો પરણી છા કે નહિ
 રે કંસાર કેમ વિસરે રે !

+ એથી એ પંક્તિઓને જદલે 'માંગણિક ગીતો' નામના સંગ્રહમાં નવી સંસ્કારમય પંક્તિઓ રચીને મૂકાયલી તે અને અપનાવી લીધી છે :

૫૨

ગાત્રીજની સન્મુખ દુધેભરી થાળીની અંદર દોપતિ કોઢીની રમત રમે છે. એ બધી વિધિઓ પોતેજ કાવ્યભરી, ભાવનાભરી, ને અર્થભરપૂર છે: પરંતુ કાણુ બહુ શા કારણે એનું વર્ણન આલેખનારાં ગીતો આ સાહિત્યમાં ન્હૂજ ન્હૂજ જ મળી આવે છે. રૂઝત બંને પરણનારાંનાં આ સહભોજન, સહકીડા-જે કહો તે-એનું એક જ સાદું, રમતીયાળ ચિત્ર મળે છે:

કાણુ કાણુ કાંકણીયાળી ચૂડી રે

લાડા પાસે લાડડી દિસે રૂડી રે

કહોને લાડી એવડાં તે તપ ક્યાં કીધાં રે

ગઢડામાં ગોપીનાથ પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

તેને તપે ....ભાઈ સસરો પામ્યાં રે

કહોને લાડી એવડાં તે તપ શાં કીધાં રે

મૂળીમાં માંડવરાય પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

તેને તપે ....ભાઈ સાસુ પામ્યાં રે

*

*

*

વાંકાનેરમાં જડેશ્વર પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

*

*

*

પાલીતાણે પારસનાથ પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

એવાં એવાં તપોના પૂજ્ય-સંચયને પરિણામે જ બહુ કે રૂડું સાસરું જડ્યું! લજ, એટલે બહુ કે તપોવન: એ મુજબ ન્હૂદાં ન્હૂદાં તમામ તીર્થધામો અને તીર્થદેવતાઓનાં નામો મૂકી આ ગીતની પંક્તિઓ પુનરાવર્તન પામતી બચે છે. તીર્થધામોની રૂડી ભૂગોળ બહુાય છે:

પંચ

અને કુની એ લગ્ન-રાત્રિ ? કેવા માંડવા ને કેવાં માયરાં ? કુની કન્યા ને કેવાં પરણેતર ? નજી એ મીઠાશની વત્તો તો પખીડાનાં માળામાં પણ પ્રવાતે ચાલી રહી છે: સૂડો રાણી વિસ્મય પામે છે કે 'એ કોયલ રાણી ! આવી રમ્ય આંખાડાળ કરતાં યે વધુ રમણીય શું મન્યું કે તમે ત્યાં રાત રોકાઈ ગયાં !'

સૂડલા કોયલડીને વિનવે રૂ

આવી રૂડી સરોવરની પાળ

આંખા કેરી ડાળ

મૂકીને કોયલ કયાં ગ્યાં'તાં રે !

શીળા રે ....ભાઈના માંડવા રે

તીયાં રૂડાં માંડવા નખાય

રૂડાં ગીત ગવાય

જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

શીળાં રે....ભાઈનાં માયરાં રે

તીયાં રૂડી કન્યા પરણાય

રૂડા ફેરા ફરાય

જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

શીળા રે ....ભાઈના માંડવા રે

ઘોડીલા ખાંધ્યા છે ખાર

હાથી મૂલે દરખાર

જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

૫૪

લગ્ન-રાત્રિના ઝાકમઝોળ ઉલ્લાસ વીતી જતાં હવે તો કન્યાને પોતાની આવતી કાલની વિદાયના ભણુકારા લાગવા માંડ્યા છે. ગીતોને આખો પ્રવાહ મીઠી કશ્ચતામાં ઢળે છે. પિતા પાસેથી વસ્ત્રાભૂષણની પહેરામણી માગતી પુત્રી ગમગીન સ્વરે ગાતી કલ્પાય છે:—

ચોરીમાં ચરકલડી રે ખોલે

દાદાજી અરથ ઉકેલો !

અમારા દાદાને હાથી ને ઘોડા

તે ખાને સાસરે દેજો !

સંપત હોય તો દેજો દાદા મોરા

હાથ જોડી ઉભા રે'જો !

હાથ જોડી ઉભા રે'જો દાદા મોરા

જીભડીએ જશ લેજો !

ચોરીમાં ચરકલડી રે ખોલે

દાદાજી અરથ ઉકેલો !

અમારા વીરાને નવલી રે ગાયો

તે ખાને સાસરે દેજો !

સંપત હોય તો દેજો વીરા મોરા

હાથ જોડી ઉભા રેજો !

હાથ જોડી ઉભા રેજો વીરા મોરા

જીભડીએ જશ લેજો !

[એજ પ્રમાણે “અમારી માતાને ઘેર નવલી વેલડીઓ” મૂકી ગીત આગળ ચાલે છે]

૫૫

આખરે જેના પડઘા બોલતા હતા તે વિદાયને દિવસ આવી પહેલે છે. અને કન્યાને એની ભૂની સ્નેહગાથા છાડી નવા સંબંધ બાંધવા શીખામણ આપનાર વરરાજ આ ગીતમાં બોલતો કહ્યાયો છે:

આછેરું કંકૂડું ઘોળ્યે રે લાડી
આછેરી પીળ્ય કઠાણું !

તારા બાપનાં ઝૂંપડાં મેલ્ય રે લાડી
*...ભાઈના મહેલ દેખાડું !

તારી માતાનો ઝોળલો મેલ્ય રે લાડી
....વહુ તે સાસુ દેખાડું !

તારા વીરાનો કેડલો મેલ્ય રે લાડી
....ભાઈ દેર દેખાડું !

તારી બેનીનો છેડલો મેલ્ય રે લાડી
....બા નણુદી દેખાડું !

એમ પીયર-સંસારનાં તમામ ભૂનાં સ્નેહ-પાનેને બદલે નવાં આમ-જનોની સૃષ્ટિનો મોહ લગાડવાના પ્રયત્નો ચાલવા લાગ્યા.

* કન્યાના સસરાનું નામ

૫૬

આછાં કંકુ ઘોળીને કન્યાએ કપાળ પર પીલ્ય તો કાઢી. બચકાં બાંધ્યાં. વેલણી દ્વારે આવીને હણી રહી. બળદ ભેતર્યાં. પણ કન્યાને ભૂદાઈની પણ

અત્યંત વસમી લાગે છે. આછા ધૂંધટમાં એ આંસુ પાડે છે. લગ્ન-છવનના તમામ હ્દાવાની મીઠાસા, માવતરના ખોળા મૂકવાની છેલ્લી ધડી આવતાં કડવી ઝેર બની બધ છે. અને પતિ બંધુ પુનઃ એક વાર વધુ સખળ-વધુ કશ્ચ અસર કરનારૂં ગીત ગાતો કલ્પાયો છે:

૭

મેં તો ડુંગર કોરીને ઘર કર્યાં રે
મેં તો કાચનાં જડિયાં કમાડ રે હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

મેં તો દાદા મારાને ફૂલવ્યા રે
તારા આછા ધૂંધટડાને કારણ હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

મેં તો કાકા મારાને કોચવ્યા રે
તારા નવલા ધૂંધટડાને કારણ હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

ઓ મારી કોયલ ! હવે તો સમજ ! મેં તારી સાથે પાણિઅહણુ કરવામાં કેટલી જહેમત લડાવી ! મેં તારા આછા ધૂંધટડાને કારણુ-મારા પિતાતું, મામાતું, કાકાતું, તમામ સ્વજનોના દિલ કોચવ્યાં. સહુની પસંદગી વિરૂદ્ધ હું તને પરણ્યો. ને હવે તું રડવા બેઠી છે !

૫૭

પિતાના દુઃખને ઘેર અંબીર શીખો વડલો ત્યજવાની વેળા આવી પહોંચી. અને પખીડી જેવી પુત્રી પિતાની કષ્ટા માગવા લાગી !

૮

દાદાને આંગણુ આંબલો, આંબો ઘેર ગંભીર ભે !
એક તે પાન મેં ચૂંટ્યું, દાદા તો ફેલે ગાળ ભે !

અમે રે લીલા વનની ચરકલ્લી, ઉડી જશું પરદેશ જો !
આજ રે દાદાજીના દેશમાં, કાલે જશું પરદેશ જો !

૫૮

પીયરીયાં વિનવે છે કે એા બહેન ! હવે અહીં પેટ ભરી ભરીને મન-ભાવતાં બોજન જમી લ્યો. પછી સાસરીયામાં તો તમારે વહુ તરીકે એકાં જૂઠાં ને બહેલાં મોડાં જમવાં પડશે, મિથાન્ન તો કોઈ વાર પરખે જ મળશે ! અને રમી જમીને ગરીબ ધરને સાસરે ચાલી જતી બહેન તો રડતાં રડતાં પણ સ્વજનોને આશિષો જ દે છે :

૭

લ્યોને રે લાડી કચોળડાં, જમોને વાર બે વાર રે
પછે રે જમશો રે સાસરે, જમશો ઉછીરટ વાર રે !

કૂર જમશો દીવાલડી, રોટલી આહિત વાર રે
એક જમશો રે બપોર કે ખીજલું માઝમ રાત રે !

ઘેડી રે ચાલ્યાં સાસરે રે, રોઈ રોઈ ભરીયાં તળાવ રે
ટાબશકે મુખ હોઈ ત્યાં, સરોવર ઘોચા છે પાય રે !

ઘેડી રે ચાલ્યાં છે સાસરે, દાદો વળાવાને બચ રે
ઘણું રે જીવો રે મારા દાદાજી, માતા સુવાસણી હોય રે !

ઘેડી રે ચાલ્યાં સાસરે, વીરો વળાવાને બચ રે
ઘણું રે જીવો રે મારા વીરાજી, ભાણી સુવાસણી હોય રે !

૫૬

અને ઓ પિતાજી ! હવે પાછા વળો. આવી આવીને તમે કંઈકે
સુધી આવી શકશો ? તમે તો મને બહુ દૂર પરણાવી છે !

૭

પરશાળેથી કેસર ઉડે,
ઘોડવેલું આવે રે ઉતાવળી.

ઘોડવેલે બેસી બેનીબા ચાલ્યાં
દાદા તે ....લાઈ વળામણે.

વળો વળો રે મારા સમરથ દાદા,
અમને ને દીધા તમે વેગળાં !

૬૦

વેલડી ચાલી : પૈ સીંચાયાં : એટલે કે વેલડીનાં પૈડાં નીચે શ્રીકૃષ્ણ
પીલવામાં આવ્યાં. અને સહુ સ્વબને બહેનને વળાવવા ચાલ્યાં :
પ્રત્યેકે પુત્રીને ક-જુભરી શીખામણે દીધી. પિતા પ્રબલ ઉર્મિને માર્યો
કેવીએધી જ પાછા વળ્યો. અને છેલ્લે સીમડી સુધી વળાવવા જવાની
હિમત તો કૃત વીરાની જ ચાલી.

૭

આ દશ આ દશ પીપળો, આ દશ દાદાનાં ખેતર !
રેલી વળામણ મારે દાનોજી - દીકરી સચલાં થાને !

હૈડે તે જડથું સોના સાંકળાં, મનડાં વાળીને રે'લો !
 સસરાનો સરડક ધુમટો, સાસુને પાયે તે પડલો !
 જેઠ દેખી ઝીણું બોલલો, જેઠાણી વાદ ન વદલો !
 નાનો દેરીડો લાડકો, એનાં હૃદયાં રે ખમલો !
 નાની નણુંદ બંશે સાસરે એનાં માથડાં ગૂંથલો !
 માથાં ગૂંથી સેંથા પૂરલો, બેનને સાસરે વળાવલો !

*
 . *

શેરી વળામણ મારી સૈયરૂં, બેની ડાયલાં થાલો !

*

ઝાંપલા વળામણ મારી માતાજી, બેની ડાયલાં થાલો !

*

સીમડી વળામણ મારો વીરોજી, બેની ડાયલાં થાલો !

*

---

* આ સ્થળોએ પણ એની એજ પંક્તિઓનું પુનરાવર્તન થાય છે.

જતો હોય એવા ઉલ્લાસથી કહેતે અને છે: અથવા તો વેદનાનો બહેલો
અંત લાવવા માગે છે. કન્યા વિનવે છે કે થોડીકવાર વેલ્ય થભાવો : મારા
પિતાને ફરી એક વાર મળી લઉં. ભાઈની રબ માગી લઉં: ના ! ના !

ઢાલીડાં ધડૂકયાં લાડી, ચાલો આપણે ઘેર રે !
 ઉભાં રો' તો માગું મારા દાદાજીની શીખ રે !
 હવે કેવી શીખ રે લાડી, હવે કેવા જોલ રે !
 પરણ્યાં એટલે ખ્યારાં લાડી, ચાલો આપણે ઘેર રે !
 ઉભા રો' તો માગું મારા વીરાજીની શીખ રે !

*

---

* પ્રત્યેક સ્વજનનું નામ લઈ એની એજ પંક્તિઓ ગવાય છે.

૬૨

એવા પોકાર કરતી કન્યાને ઉપાડી વેલડી વેગે ચડી. અને કન્યાના
પિતાએ ઘેરે જઈ ભેયું તો માંડવો નિસ્તેજ લાગ્યો:

વાળી વાળી દાદા પુછે વાત
 આજ માંડવ કેમ અણોહરો રે

દીવડો તે હતો બેની બાને હાથ
 મેલીને ચાલ્યાં સાસરે રે

૬૩

પિતાના પરનો દીવો-પરનું તેજ ચાલ્યું ગયું ! બહુ કાઠ પૂતારો
 પૂતી ગયો !

૬૪

એક આંચો'તો પરદેશી ચોપટો,
 બેની રમતાં'તાં માંડવ હેઠ પૂતારો પૂતી ગયો !
 બેની મેલ્યાં ઠીંગલ મેલ્યાં પોતીયાં,
 બેને મેલ્યો સૈયરીયોનો સાથ પૂતારો પૂતી ગયો !

૬૫

માતા અકસોસ કરી રહી છે કે મારી વંધા-બધા મેં અંતરના અમુલ
 પાથને ઉભરી, ને આજ તો એ પારકાને હાથે ચૂંટાઈ ગઈ:

૬૬

*મેં તો હરખે ચાંપલીયો રાપવીયો રે;
 મારો ઉભરતાં ભવ ભવ,
 કુલમાં વેળાએ માર્ગો ભઈ ગયા રે !

મેં તો હરખે ને લાડવઈ મોટાં કર્યાં રે;
 મારો ઉછેરતાં ભવ બાય,
 કામની વેળાએ જમાઈ લઈ ગયા રે !

મેં તો હરખે ને જીયાવર મોટા કર્યાં રે;
 મારો ઉછેરતાં ભવ બાય;
 કમાઈ વેળાએ વહુએ વશ કર્યાં રે !

---

*આ ગીત સુરતી 'લક્ષ્મ-ગીતાવળી'નું છે.

-୪-

∴ ଶ୍ରଦ୍ଧା ∴

૬૫

દસ્ય આખું બદલાઇ ગયું છે. સૂર્યાસ્ત પછીની લગાર જેટલી અધ-
કારમયતા સમી જૂદાઇની કચ્છતા રામી ગઇ. આજે સાસરવાસી જીવનની
રાત્રિ સહસ્ર સહસ્ર તારણે ટંકાઇને શી રૂડી મુંગી મધુરતામાં આ નવ-વધુને
લપેટી રહી છે ! વિદાયની પીડા વિસારે પડી. આંસુ લૂછાયાં. પુત્રી મદીને
પોતે પત્ની બની છે એવું ભાન હોયું. નવા ધરનેા દીવડો બનીને આવનારી
કન્યા આદરમાન પામી. નવી વહુના માથા પર સહુએ આશીર્વાદ વરસાવ્યા.
નાનાં દીયર નહુંદ એની ડોકે બાઝી પડયાં. અને જીવનમાં જે એક જ
વાર આવે છે-આત્મીને કાં સદાકાળ રહે ને કાં સદાને માટે ચાલી નય-
એવી એ મીઠાનની પહેલી રાત આવી પહોંચી. એનાં વહુનેા ન્હોાય.
એને શબ્દ-પ્રયોગો ન શોભે. એ દસ્ય દુનિયાને દેખાડવાનું ન્હોાય. એ
ગોપનતા અતિ પવિત્ર-અતિ મંગલ છે. પાંચ છ પંક્તિનું ધ્વનિકાવ્ય એને
માટે લોક-કવિએ ગનીમત માન્યું:

હાં હાં રે હમલી લીલી ડાંડીનેા ઝમરખ દીવડો
હાં હાં રે હમલી રમઝમ કરતાં ....વહુ આવ્યાં.
હાં હાં રે હમલી વગર તેડયાં ગોરી શીદ આવ્યાં !
હાં હાં રે હમલી આછી પછેડી ઓઠવા આવ્યાં !
હાં હાં રે હમલી પાતળિયા પગ ચાંપવા આવ્યાં !
હાં હાં રે હમલી મોતૈયા લાડુ જમવાને આવ્યાં !

૬૬

પ્રિયતમના પ્રેમની આછી પછેડીની સોડયમાં પોઠી ગયાં. અને એ સુખ-
વનિદ્રામાં એણે કેવાં મધુર, કેવાં ગહન સ્વપ્નાં દીઠાં !

હું તો સૂતી રે મારા રંગ રે મોલમાં
સૂતાં તે સપનાં લાગીયાં જ રે !

*ઉંડાં જળહળ રે મેં તો સપનામાં દીકાં
 માન સરોવર ભર્યાં દીકાં જ રે !
 આંગણે હસ્તી રે મેં તો સપનામાં દીકા
 કુંભ કળશ ત્યાં ભર્યાં દીકા જ રે !
 આંગણે આંબલો રે મેં તો સપનામાં દીકો
 બય બવંત્રી હુંગે હુંગે જ રે !
 મોતીના ચોક રે મેં તો સપનામાં દીકા
 લીલી હરિયાળી ત્યાં બહુ ફળી જ રે !
 મેડીયે દીવડો રે મેં તો સપનામાં દીકો
 કંકુ કેસર કેરાં છાંટણાં જ રે !
 સૂતા બગો રે મારી નણદીના વીરા
 સપનાના અરથ ઉકેલજો જ રે !
 ઉંડા જળહળ રે ગોરી મૈયર તમારૂં
 માન સરોવર તારૂં સાસરૂં જ રે !
 આંગણે હસ્તી રે ગોરી વીરા તમારો
 કુંભ કળશ તારાં ફૂળનાં જ રે !
 આંગણે આંબલો રે ગોરી સસરો તમારો
 બય બવંત્રી સાસુ નારી જ રે !

મોતીના ચોક રે ગોરી કંથ તમારો
લીલી હરિયાળી નણુંદ તમારી જ રે !

મેડીયે દીવડો રે ગોરી કુંવર તમારો
કંકુ કેસરીયાં વવારૂ તમારાં જ રે !

ઘણું જીવજો રે મારી નણુદીના વીરા
સપનાના અરથ ભલા કર્યા જ રે !

અન્ય પુસ્તકમાં એક સ્વપ્નું વધુ બોલાય છે :

મેં તો નણુડું રે ધર વચ્ચે ગહુળી શી પૂરી
લીલુડાં તોરણુ બધાઇ રહ્યાં રે

x x x

ધર વચ્ચે ગહુળી તે ગોરી દીકરી તમારી
લીલુડાં તોરણુ જમાઇ તારો રે

૬૭

જેવાં સુંદર સ્વપનાં, તેવાજ સુસંગત એના અર્થો : અભક્ષ્યા જીવન-સાથીએ કંઈક એવી મીઠાશ એ સહચરીના અંતઃકરણમાં મેલી દીધી, કે નિદ્રામાં આવાં રૂપાળાં સ્વપનાં મળ્યાં. અને સ્વામીએ એ સ્વપ્નસૃષ્ટિને જાને કુટુંબીનાં આત્મજનો વડે વસાવી દીધી. આંહીથીજ આરંભાયલી મમતા વળી પાછું નણું સ્વરૂપ ધારણુ કરે છે. અભક્ષ્યા સંસાર-વનમાં આવી પડેલી સ્ત્રી સ્વામીને કહે છે કે હું તો માર્ગ ભૂલી છું. મને માર્ગ

દેખાડો : તમે મારા ભોખીયા બનો । એમ કહેવાની સાથે તો આખી યે સાસરવેલ, એને સુંદર સુંદર, કવ્ય કવિઓને યોગ્ય દેખાઈ આવે છે:

ગોખે તે બેઠી રાણી રાજવણુ બોલે
મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !
હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે....ભાઈના દાદા,
બણે ભરી સભાના રાજ રાજ બંદલા !
મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !
હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે ....ભાઈના વીરા
બણે હાર માયલા હીરા રાજ બંદલા !
મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !
હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

*અલબેલડા રે મારે ....ભાઈની બેની
બણે મેહૂલિયાની હેલી રાજ બંદલા !
મને.....

અલબેલડા રે મારે ....ભાઈના મામા
બણે સરોવર પાળે આંખા રાજ બંદલા !

• પ્રવેશ-પાઠાન્તર :

અલબેલડા રે મારે ...ભાઈની બેન્યું
બણે ધમધમતી ને વેલ્યું રાજ બંદલા !

અલખેલડા રે મારે ....ભાઈના કાકા

+જાણે વીંટી માયલા આંકા રાજ બંદલા !

અલખેલડા રે મારે ....ભાઈની માડી

જાણે કુલડાં કેરી વાડી રાજ બંદલા !

+ પ્રશ્નોત્તર—ગીતમાં

“ જાણે કાચી કેળ આંકા ”

આ ગીતમાં ... ટપકાંવાળે સ્થળે વહુના દેવરતું નામ મૂકવું જોઈએ, કે જેથી પતિનાં તમામ સગાંને હિંદુશીને પત્ની ગાતી હોય તેવો અર્થ નીકળે. વાસ્તવિક એમ જ હોવું જોઈએ. પરંતુ અત્યારે ગાનારી સ્ત્રીઓ તો ત્યાં વરતું જ નામ લે છે. કમકે તેમને એ નામ બોલવાનો બાધ નથી હોતો.

સંપાદક.

૬૮

ન્યાં અતિ રનેહ, ત્યાં અનિષ્ટની શંકા પણ રહેજે પડી નય. કન્યાના કાનમાં બણકારા બોલ્યા કે તારા સ્વામી તો નવી વહુ પરણી લાવે છે : તું એને નથી ગમતી ! હાંસીને સાચી સમજ કન્યાએ બહાર જતા સ્વામીનેા છટા ગાલ્યા ! : સાચું કહો, ફરી પરણવું છે ? અરે એવું કાણે કહ્યું ? આંદે સૂરને કહ્યું, પવને કહ્યું, પણ કહો સાચું, હું શીદને ગમી ? મારામાં શી ઉણપ દીડી ?

સ્વામીએ મીઠી મનક કરી, મનાયેલા અણુગમાનાં ગમતલયાં બહાનું
કાઠયાં ! સ્નેહનો થોડો વિનોદ કરી લીધો :

સોના ઇંદોણી રૂપા બેડલું રે પાલવ છોડને !
પાણીડાં ગઈ'તી તળાવ
નવબદી ! નવ પાલવ છોડને !

* * * *

કોણે કીધું ને કોણે સાંભળ્યું રે પાલવ છોડને !
કોણે ઉડાડી છે વાત
નવબદી ! નવ પાલવ છોડને !

ચાંદે કીધું ને સૂરજ સાંભળ્યું રે પાલવ છોડને !
વાયે ઉડાડી છે વાત
નવબદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારું તે મૈયર ગોરી વેગળું રે પાલવ છોડને !
હુકડા સાસરીયાની ખાંત
નવબદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારો ને વીરો ગોરી એકલો રે પાલવ છોડને !
સાત સાળાની છે ખાંત
નવબદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારા તે પોંચા ગોરી શામળા રે પાલવ છોડને !
ગોરા પોંચાની છે ખાંત
નવબદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારાં છોડ્યાં ગોરી ગોખરાં રે પાલવ છોડ્યો !
 જોળે બેસાર્યાની ખાંત
 નવબદી ! નવ પાલવ છોડ્યો !

૬૯

વિનોદના પ્રસંગે આવી આવીને જતા રહ્યા, અને આખરે બહુ કે એક દિવસ કોઈ અપરાધનો અવસર ઉભો થયો : પ્રભાતે સાસુજીએ દાતાજી માગ્યું, પણ મોહની કાગાનીદરમાં ઘેરાયલી આંખોવાળી અન્યમનસ્ક વહુએ ક્યાન ન આપ્યું. બે વાર માગ્યું, તો યે વહુ બેદરકાર રહી : અને અંતે સ્વામીએ “મને મારગડો દેખાડો રાજ !” એ સૂચના અનુસાર, આ કર્તવ્યભૂલી મોહવશ શબ્દજીને સાચી દિશા દેખાડવા સખ સાંભળાવી :

૭

શ્રી પરભાતને પોર, *દેવકીજીએ દાતાજી માગીયાં
 માગ્યાં માગ્યાં વાર બે વાર
 *રૂખમણીએ શબ્દ ન સાંભળ્યો !

હરિના હાથમાં પાન પચાસ
 મેડીએથી *શ્રીકૃષ્ણ ઉતર્યા

મારા નાનેરા *બળભદ્ર વીર
 ગંગાને કાંઠે ઘર કરે

• • • •

* આ નામોને બદલે, કૌશલ્યા, સીતા, રામચંદ્ર લખમણ, એ નામે પણ ગવાય છે.

* સૂરતી લગ્ન-ગીતમાંની બે વધુ પંક્તિઓ :

મારાં ગંગાજી સરખાં રે માત, તમારાં મન તે કોણે દૂરમાં
 આપણા ઘરમાં રૂખમણી નાર, તેણે મારો શબ્દ ન સાંભળ્યો

ત્યાં કાંઈ રાખોને *રૂખમણી નાર.

માતા વચન કેમ લોપીયું !

સ્વામી શો રે અમારલો વાંક

શે રે માટે રે અમને દૂર કરો !

ગોરી તમે મારા હૈડાને હાર

માતા વચન કેમ લોપીયું ?

સ્વામી શીઆળાના માસ

મશરૂનાં ગોદડાં મોકલાવળે !

સ્વામી ઉનાળાના માસ

કુલના તે વીંજણા મોકલાવળે !

સ્વામી ચૈમાસાના માસ

ચુનાળ'ધ હુવેલી ચણાવળે

રાખીશ રાખીશ માસ છ માસ

છકું તે માસે તેડાં મોકલીશ !

તું મને જ્ઞાતી છે, પણ તે માતાનું વેણ હલચું, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત હું
મતાનું છે. છ મહિને તો હું તને તેડાવી લઉં. તું મુંઝાતી નહિ. આપણું
બંને સહુદૃષ્ટી બનીને આ સબ સહી સમજું !

કર્તવ્યના પાઠ શીખીને બંને જણાં સંસારી જીવનનો યજ્ઞ સંગ્રામે
મળી રોજે રોજ રચ્યા કરે છે. ઉચ્ચ કે નીચ, એવા કોઈ ભેદ શૂદ્ધકાર્યમાં

એ દેવતિએ નથી રાખ્યા. ગોપ-છવનમાં તે ચાહે તે જુદકાર્ય સદાય
સરખી રીતે ગૌરવવન્તુ છે :

- શ્રી રામ ! ઘોણું નગર ઘોણું ઘોણકું રે શોભા !
 શ્રી રામ ! ઘોળી ઘોળકીયાની વાવ રે શોભા !
 શ્રી રામ ! વાવે તણું રે ત્રાંબા તણ્યાં શોભા !
 શ્રી રામ ! મોતીડાવરણ્યાં જળ ભર્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! વાવે તે કચરો કંકુ તણો રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શીદારીયો તે શેવાળ રે શોભા !
 શ્રી રામ ! પગથીયે પગથીયે પૂતળી રે શોભા !
 શ્રી રામ ! રૂપા માછલડીની હાર રે શોભા !
 શ્રી રામ ! સાવ રે સોનાનો ખાનેડીયો શોભા !
 શ્રી રામ ! ત્યાં બેસો શ્રી કૃષ્ણ નાથ રે શોભા !
 શ્રી રામ ! નાહી ઘેઘેને ઉભા રીયા રે શોભા !
 શ્રી રામ ! ત્યાં આવ્યાં લક્ષ્મીજી નાર રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે ખીલા ખોડિયા રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ ખાંધી ગાય રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે વાહર વાંજિયા રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ દોઈ ગાય રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે ગોરસે મેળીયો રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ ભૂમ્યાં મેડી રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે માખણ ઉતાર્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ તાવ્યાં મીય રે શોભા !

શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે જવતલ હોમ્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! ધૂંવાડા ચડયા છે આકાશ રે શોભા !
 શ્રી રામ ! આં કૂળ કેણે અજવાળ્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! વસુદેવનો મોલી શ્રી કૃષ્ણ રે શોભા !
 શ્રી રામ ! આ કૂળ એણે અજવાળ્યાં રે શોભા !*

જ્યહી ફરી વાર આતાં દરેક સ્થળે પરજુનાર વર વહુનાં નામ મૂકાય છે.

૭૧

એવા સંસાર-તપોવનની શાંતિ પ્રાપ્ત કરીને આળે સહચરી પિયર તરફ પળે છે. ઉદરમાં સ્વામીનો અંશ સીંચાયો છે. જીવનનું પુનિત કૃત્ર સાંપડ્યું છે. દાદાજીની વાડીમાંથી થોડો સમય ઉડી ગયેલી કોયલ ફરી વાર દાદાના દેશનાં ઘોર ગંભીર આંબે ટૌકવા આવે છે. સહીઅરો એને આવતી નિહાળે છે. સખીની સામે સ્વાગતના સૂરો લલકારે છે :

કાળી શી કોયલ શબ્દે સોહામણી,
 આવે રે કોયલ આપણા દેશમાં !

કેમ કરી કોયલ ! એ વન વાસ્યાં,
 કેમ કરી સૂડો રાણો રીઝવ્યો ?

આંબા આંબલિયે એ વન વાસ્યાં,
 ટૌકલે સૂડો રાણો રીઝવ્યો.

કાળી શી કાચલ થબદે સોહામણી
આવે રે કાચલ આપણા દેશમાં

કેમ કરી ઝેનીબા એ ઘર વાસ્ત્યાં ?
કેમ કરી નાહોલિયો રીઝંચો ?

*દીકરા દીકરીએ એ ઘર વાસ્ત્યાં
નેણુલે તે નાહોલિયો રીઝંચો !

એ સોહામણી કાચલનો પ્રત્યુત્તર લોક-કલ્પું જીવન-સાક્ષ્ય પ્રગટ કરી બતાવે છે. સંતતિ-જનન અને નયનેની પ્રીતિ વડે પતિનું પ્રિય દર્શન: એ જે બહુ કે પરિણિત જીવનની સિદ્ધિએ મનાઇ હરો : બને ધર્મોનું પાલન કરીને ઝેનીબા પાછાં વળ્યાં છે. હે સુભગા ! તું શીખી તે સહુને શીખવજે ! તારી સુહાગણ્ય-ચુંદડી સદા એવી ને એવી ઝહેકમા કરને ! એની ભાત્યોના રંગ કદિ યે ઝાંખા ન પડને ! તારો કુળ-આગિ સદા ઝહોચાંજ કરને !

૭૨

ત્રાંબાકુંડી તે નગર સોહામણી
માહે ભરિયેલ ગવરીનાં ધીય
સાહેલી રે આંગો મારીયો !

• પાઠાન્તર :

ઓરડા ઓસરીએ એ ઘર વાસ્ત્યાં
છાડે નાહોલિયો રીઝંચો.

મારે ક્રિયા ભાઈનાં વાણંત્ર વાગિયાં
 પેલા વેવાઈનાં પડિયાં નિશાન-સાહેલી રે૦

મારે ક્રિયા ભાઈને આગણ્ય આંખલો
 મારે ક્રિયા ભાઈને આવે શીળી છાંય-સાહેલી રે૦

*

મારે ક્રિયા ભાઈની મેડીએ હીવા ખળે
 પેલા વેવાઈને અંધારાં ઘોર-સાહેલી રે૦

*

મારે કઈ વહુને ચીર ઉપર ચુંદડી
 કઈ વહુને રે મોતી જડયો મોડ-સાહેલી રે૦

*

મારે કઈ વહુને કાંળી ઉપર કડલાં
 મારે કઈ વહુને રે ધૂધરીએ ધમકાર-સાહેલી રે૦

*

• સંવેચિત સ્વજનોનાં નામ લઈને ફરીવાર એની એ પદિકાએ
 અવાય છે.

પૂરવણી

બાકી રહી ગયેલાં ગીતો આંહી બૂદાં આપેલાં છે.
આખી કથા વાંચી ગયા પછી આ ગીતોમાંના
પ્રત્યેકને કયા કયા પ્રસંગમાં બંધબેસવું કરવું
તે વાચક પોતાની મેળે સમજી શકશે.

૭૩

નીંદરડી

રાજ પેલડા ચોરની નીંદરડી,
નીંદર ભળે છે ....ભાઈની સેજ !

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

ગોરાં નાનાં વહુ જગાડે ભગે નહિ !

પોઠયા ભગે છે ....ભાઈના વીરા !

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

તમે કાં કંથ પીધા કસુંબલા

તમે આરોગી કાંઈ લીલૂડી ભાંગ !

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

અમે નથી પીધા જે કસુંબલા,

અમે આરોગી નથી લીલૂડી ભાંગ

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

અમે દરબારેથી મોડા આવીયા,

આપણે ઘેરે જે ....ભાઈના વીવા

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

૭૪

વીંઝણો

લીલૂડા વાંસ ઢળૂકડે ઢળિયો

ઇ જે વાંસલિયાનો વીંઝણો ધડિયો

હરતો ને ફરતો હીરલે જડિયો
 માણું મોતી ને પાલી પરવાળે જડિયો
 ઇ રે વીંઝણલો રાંદલના વરસું જડિયો
 ઉઠો રાંદલના વર સપનાં નિહાળો
 લ્યો રે લોટી ને સીંચો તુળસીનો ક્યારો
 જેમ જેમ તુળસી લેરડે બચ રે
 તેમ રે રાંદલના વર નીંદરે ઘેરાય રે
 જેમ જેમ તુળસી ફાલે ને કુલે
 તેમ રે રાંદલના વીરની નીંદરડી ઉડે
 -લીલુડા

*

[વર કન્યાનું નામ લઈ ફરી ગવાય છે.]

૭૫

અમૃત આંખો

કાંઈ જાંબુ વરણી કોયલ રે
 કાંઈ આંખા હાળે ખેડી રે
 કાંઈ અમરત આંખો મોર્યો
 આંખે ફૂલ ઘણું રે
 કાંઈ આજૂની રાતડિયે રે
 કાંઈ મેહૂલિયા નો વરસ્યા રે

કાંઈ વીજલડી નો ઝબકી રે
 કાંઈ વાહિલિયા નો વાયા રે
 કાંઈ આવડલાં ને આવડાં
 ચીકલ શેણે થયાં રે !

કાંઈ માડીના ને ....ભાઈ
 કાંઈ વરધ નાવણુ નાયા રે
 કાંઈ પેલી ને સુવાસણુ રે
 કાંઈ ....ભાઈની માડી રે
 કાંઈ ....વહુ સુવાસણુ
 ચીકલ કરી વળ્યાં રે

• • •

કાંઈ ચારે ને સુવાસણુ
 ચીકલ કરી વળ્યાં રે

૭૬

દીવડો

આઈ રે સાવ રે સોનાનો મારો દીવડો
 એને દીવડીયે રંગ રૂપાના મોર
 સોહન ઠાંડીના દીવડો

આઈ રે દીવડો મેલાવો મોઠે માંડવે રે
 ત્યાં ચડી બેસશે મારો હર ને જોઈ—સોહન૦

નણુદી મચકો કરીને ભાલિયાં રે
લાલી ! નો આંચો તારો લોલી વીર—સોહન૦
બાઈ રે કસું રે છુટી ને વેણું મોકળી
મારે હૈડે રે કાંઈ ઉતર્યો તંબાળ—સોહન૦

*

દેર વધામણી લાવે.....
લાલી ! આંચો રે તારો માડીનયો વીર—સોહન૦
બાઈ કસું રે બાંધી ને વેણું ઠાંસીયું
છ રે મારે હૈડે હરખ ન માય—સોહન૦

૭૭

આતૂરતા

મારી આંખડલી ભીંજય રે મારો નખ નમે રે
મારો ફરકે છે ડાબા પગનો લાંક રે
ઘેર કોણુ સાજનિયાં આવશે રે

મારે કીયા ભાઈ આંચા કીયા ભાઈ આવશે
હું તો ભેઈ રહી છું ....ભાઈની વાટરે રે
....ભાઈ આંચે રંગ રેશે રે

[બહેનો વગેરે સ્વજનોનાં નામ લઈ પુનઃસ્વર્તન થયા કરે છે.]

૭૮

વીરાની વાટ

વીરા ! ચાંદલિયો ઉઝ્યો ને હરણ્યું આથમી રે
વીરા ! ક્યાં લગણુ જોઉં તમારી વાટ રે
મામેરાં વેળા વહી ગઈ રે.

બેની ! પાટણુ ઝ્યો'તો પટોળાં વોરવા રે
બેની ! પાટણુમાં પડી'તી હડતાળ
અમદાવાદ ઝ્યો'તો વોરવા રે.

વીરા ! ચાંદલિયો ઉઝ્યો ને હરણ્યું આથમી રે
વીરા ! ક્યાં લગણુ જોઉં તમારી વાટ રે
મામેરાં વેળા વહી ગઈ રે.

બેની ! ચીતળ ઝ્યો'તો ચુ'દડી વોરવા રે
બેની ! ચીતળમાં પડી'તી હડતાળ
અમદાવાદ ઝ્યો'તો વોરવા રે.

* * *

૭૯

વણુઝારો-વણુઝારી

વણુઝારો આંચો ને વણુઝારી લાંચો
ભાઈ રે વણુઝારીનો અવળો અંબેડો

ભાઈ રે....ભાઈ મારે માંડવે પધારે
માંડવે પધારીને પોઠચું મુલવાવે

ભાઈ રે વણુઝારા તારી શી શી રે પોઠું
ભાઈ રે....ભાઈ અમારી નવલખી પોઠું

પેલી તે પોઠમાં મગ રે મંડાળિયા
મગ રે મંડાળિયાની પીઠી રે નીપજે

ખીજ તે પોઠમાં બર જગોતરી
બર રે જગોતરીની ઘેંસવડી નીપજે

ત્રીજ તે પોઠમાં ચોળા ડાલરિયા
ચોળા ડાલરિયાની વડી રે નીપજે

ચોથી તે પોઠમાં અડદ ઇંડારિયા
અડદ ઇંડારિયાના પાપડ નીપજે

પાંચમી તે પોઠમાં ચોખા કમોદિયા
ચોખા કમોદિયાનો ખેરો રે નીપજે

છઠ્ઠી તે પોઠમાં ઘઉં રે ગોરડિયા
ઘઉં રે ગોરડિયાનો પકવાન નીપજે

સાતમી તે પોઠમાં કન્યા પાનેતર
કન્યા પાનેતર મારે ....ખાને સોહિ

આઠમી તે પોઠમાં સૂતર ઘરચોળું
સૂતર ઘરચોળું મારે ....વહુને સોહિ

નવમી તે પોઠમાં વરરાજ મોળીયાં
વરરાજ મોળીયાં ....જમાઈને સોહિ

૮૦

તંબોળીડો

બૂનેગઢથી તંબોળીડો વાપર્યો
આવી ઉતર્યો અમારલે દેશ
ધનરા લાલ તંબોળીડો

ઓરડે ઉભાં *...વહુએ ઓળખ્યો
દાસી ધનરાને ઓરેરે તેડાવ્ય
ધનરા લાલ તંબોળીડો

દાસી લે રે ઘડો લે ઇંટાણુલી
મારી વાડીની વેલ્ય સીંચાવ
ધનરા લાલ તંબોળીડો

સીંચે સીંચે વાડી માયલો કેવડો
સીંચે સીંચે મલાલીનો છોડ
ધનરા લાલ તંબોળીડો

• ધનની પ્રત્યેક વહુનાં નામ લઇને એનું એ ગીત ફરી ફરી ગવાય છે.

૮૧

માલણુ

ગુજરાતથી માલણુ આવી રે
સવા લાખની વાડી રોપાવી રે
કેરે કરમલડી રોપાવો રે
વીણી ચૂંટીને છાખ ભરાવો રે

લાઠ્યે લાઠ્યે માલણ અમે લેશું રે
લાડકડાના પસ ભરી લેશું રે

એના પાહુલીયે રસીઆ વીરા રે
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના વીરા રે

દ્રવ્ય ખરચે ને ખરચાવે રે
રૂડા સાજનીયા મેળાવે રે

એને પાહુલીયે જડિયા આંકા રે
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના કાકા રે

એને પાહુલીયે જડિયા આંખા રે
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના મામા રે

કુ'વર ઘોડલે બેસીને વેલા આવે રે,
એની લોભધયું કુલડે વધાવે રે

એની માતાજી મોતીડે વધાવે રે,
પાણી સાથે દૂધલડે નવરાવે રે

૮૨

ગજરો

માલણ ગુંથી લાવ ગુણીયલ ગજરો
તારા ગજરાનો માનીશ મુજરો—માલણ૦

તારા ગજરાનું આપીશું મૂલ રે
માંડી ગુથજે ગુલાબનું કુલ રે
જે તું કહીશ તે કરશું કપૂલ—માલણ૦

જેવી હોય તારી ચતૂરાઈ રે
તેવી કરજે તેની સરસાઈ રે
કાંઈ બાકી ન રાખીશ બાઈ—માલણ૦

એવી કરજે કારીગરી એમાં રે
બૂકિત હોય જોવા જેવી એમાં રે
મોહ પામે મૂનિવર તેમાં—માલણ૦

વર લાડકડાને કાજે રે
એવો ગુથજે તું ગજરા આજે રે
જેવો છત્રપતિને છાજે —માલણ૦

ગજરા મૂલ પામે મૂલતાન રે
સારો સારો કહે સુલતાન રે
થાય ગુણીજન જોઈ ગુલતાન—માલણ૦

તને આપીશ હીશનો હાર રે
વળી સોળ સારા શણગાર રે
ઉપર હેમની મહોર હબર—માલણ૦

કવિતાની કિમત ઉર આણું રે
એમ ગજરાનું મૂલ પ્રમાણું રે
*દાખે દલપત ખીણું શું બણું
માલણુ ગુથી લાવ ગુણિયલ ગજરા.

* કવિ દલપતરામનાં બે ત્રણ લામ-ગીતો પ્રચલિત છે. સુદમ રસકથિની તપાસનારને આવાં કવિ-ગીત તથા શુદ્ધ લોકગીત વચ્ચેનો તફાવત સમજશે.

૮૩

છાના કાગળ

લાડડા ! લાડડી છાના કાગળ મોકલે
 વેવારીઆ ત્ર વેલો આવ્ય
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

લાડડી હું કેમ આવું એકલો
 મારા હાથીડા હોય રે હબર
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે

* * *

તારા હાથીડા બંધાવું સામી ડેલીએ
 તારા ઘોડલા બંધાવું રે ઘોડહાર
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

* * *

તારા સાથીડાને ઉતારા ઓરડા
 વરરાબને મેડીના મોલ
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

૮૪

કેવી ?

[પરભુવા જતા રજપૂત વરને સંજ્ઞા થાય છે કે “ હે ઠોલા જેવા
 અહાહર અને પ્રેમી ભાઈ ! તરવાર જેવી તેજસ્વી, નાગરવેશના પાન સરખી
 પાતળી, સોપારી જેવી બંકી, અને તજ જેવી તીખી-વઢવાળી કન્યા પર-

જુને હો ! તમે વિસરી ન જવો તે માટે એ નિરાનીઓ પશુ સાથે જ આપી છે." આ ક્ષત્રિય ગીત છે. લાંબા લાંબા ઓજસ્વંતા ઢાળમાં ગવાય છે.]

તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢાલા !
 તરવાર ભેટમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.
 એવી રે હોય તો પરણુને રે ઢાલા !
 નીકર ફરીને પરણુવું રે વાલીડા વીરને.
 યાન તે સરખી પાતળી રે ઢાલા !
 યાન મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.
 એવી રે હોય તો પરણુને રે ઢાલા !
 નીકર ફરીને પરણુવું રે વાલીડા વીરને.
 સોપારી સરખી વાંકડી રે ઢાલા !
 સોપારી મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.
 -એવી રે૦

તજ તે સરખી તીખલી રે ઢાલા !
 તજ તે મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને
 -એવી રે૦

૮૫

મોલ પધારો !

[પરણીને વળેલા વરને આદર અપાય છે.]

મોલ પધારો રાજ !
 તમે ....ભાઈના મોલી મોલ પધારો રાજ !

મોલ પધારો રાજા !
 તમે સોનાની શસ્ત્રામે મોલ પધારો રાજ !
 મોલ પધારો રાજ !
 તમે ....ભાઈના વીસ મોલ પધારો રાજ !

૮૬

નગારાં વાગે

વર તો બહુ રે હાંશીલો વર બહુ રે ખંતીલો,
 એની મૃગનેની બુવે વાટ રે
 નગારાં વાગે ઝીણાં ઝીણાં!

વર તો સોનીની શેરી વચ્ચે સાંચર્યો,
 વરને ઉતરીયું વસાવતાં લાગી વાર રે
 નગારાં વાગે ઝીણાં ઝીણાં!

વરને તો માળીડાની શેરી વચ્ચે સાંચર્યા,
 વરને કુલડાં વસાવતાં લાગી વાર રે
 નગારાં વાગે ઝીણાં ઝીણાં !

૮૭

ચુંદડી

મારા નખના પરવાળા જેવી ચુંદડી
 મારી ચુંદડને રંગ રાંતો હો લાડડી
 એઢાને સહિબબદી ચુંદડી !

હું તો કેમ કરી ઓઢું રે સાયબા ચુંદડી
મારો દાદોજી દેખે માતાજી દેખે
કેમ રે ઓઢું રે સોરંગ ચુંદડી !

તમારા દાદાના તેજ્યાં અમે આવશું
તમારી માતાનાં મન મો'શે હો લાડડી
ઓઢોને ઘાડકવાઈ ચુંદડી !

હું તો કેમ કરી ઓઢું સાયબા ચુંદડી
મારો વીરોજી દેખે ભાભીજી દેખે
કેમ રે ઓઢું રે સોરંગ ચુંદડી !

તમારા વીરાનાં તેજ્યાં અમે આવશું
તમારી ભાભીના ગુણ ગાશું હો લાડડી
ઓઢોને સાહિબબદી ચુંદડી !

૮૮

આનંદ ભર્યાં

આજ મારે ભરિયાં સરોવર છલિયાં
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે માડીના ....ભાઈ પરણ્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે પરણીને ....ભાઈ પધાર્યાં
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે લાખ ખરચીને લાડી લાગ્ય
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે લાખેણી લાડી જીત્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે ઇડરિયો ગઠ જીત્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે જાણ્યું .... ભાઈ જૂઠા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ ઇ તો ખેલી પરજાવીને ઉઠયા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે .... ભાઈને હસતા દીઠા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે .... વેવાઈને રોતા દીઠા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે ભરિયાં સરોવર છલિયાં
રે આનંદ ભર્યાં !

૮૯

વાંસળી

લીલુડા વાંસળી વાંસળી મારી જનમાં વાગતી જાય !

ગામને પટલીયે પૂછીયું આ ક્યાંનો રાજ જાય !
 નથી રાજ નથી રાજવીર, મારે ...ભાઈ પરણીને જાય
 —લીલુડાં

ગામની પાણીઆરીએ પૂછીયું, આ ક્યાંનો રાજ જાય !
 નથી રાજ નથી રાજવીર, મારે ....ભાઈ પરણીને જાય
 —લીલુડાં

ગામને ગોવાળીડે પૂછીયું, આ ક્યાંનો રાજ જાય !
 નથી રાજ નથી રાજવીર મારે ...ભાઈ પરણીને જાય
 —લીલુડાં

૬૦

જીત્યા!

વર લાડડા રે તારે કાને કારેલાં
 માથડે મુગટ મોતી જડયો રે વરલાડડા !
 વર લાડડા રે તારો દાદોજી પૂછે
 સાસરિયે જઈને મોણી શું જીત્યા રે વરલાડડા !
 જીત્યા જીત્યા રે મારા સાસરાની બેટી
 બીજું તે જીત્યા સાયર સાસરું રે વરલાડડા !

૬૧

રતન જડાવે !

સો સો રૂપૈયા લઈને હલ્લાર થેર ગ્યાંતા
 વીરા મોરા ! હલ્લારના હાથીડા લઈ આવે હો-રાજ !

હલ્લારના હાથીડાને લાલ અંબાડી
વીર મોરા ! અંબાડીએ રતન જડાવો હો રાજ !

સો સો રૂપૈયા લઈને ઘોઘા શે'ર ગ્યા'તા
વીર મોરા ! ઘોઘાનાં ઘોડલાં લઈ આવો હો રાજ !

ઘોઘાનાં ઘોડલાંને પીતળિયાં પલાણુ
વીર મોરા ! પલાણુ રતન જડાવો હો રાજ !

સો સો રૂપૈયા લઈને ચીતળ શે'ર ગ્યા'તા
વીર મોરા ! ચીતળની ચુંદડી લઈ આવો હો રાજ !

ચીતળની ચુંદડી ને *.....ની લાડડી
વીર મોરા ઘુંઘટડે રતન જડાવો હો રાજ !

• કન્યાના પિયર-ગામનું નામ

૯૨

ક્યાં રહી !

લાડડી ટોડલા જેવડી રે

લાડડી આવડલાં ને વરસ તું ક્યાં રહી રે ?

હું તો દિ'એ સૂતી રે રાતે ભગતી રે !

હું તો સસરાણ ....ભાઈ માગતી રે-લાડડી૦

હું તો દિ'એ સૂતી રે રાતે ભગતી રે !

હું તો સાસણ ....બાઈ માગતી રે-લાડડી૦

૯૩

વર-વહુનો વિનોદ

કીયા ભાઈની વાડીમાં અગર ચંદણનું આડ હો રાયા !
કીયે ને સૂતારે અગર ચંદણ વેરીયાં રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં શેરડીયું ચૂસાય હો રાયા !
કયી વહુને કોણીએ રેગાડા ઉતરે રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં રમક ઝમક થાય હો રાયા !
કયી વહુને પગે અંઝર ઝમઝમે રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં કુલેરૂં ચોળાય હો રાયા !
કયી વહુને મોઢે તે માળીયું બણબણે રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં ઢીંકા પાટુ થાય હોય રાયા !
કયી વહુને વાંસે સખોટા ઉઠીયા રે.

૯૪

મહારપરનો મોર

લાડડી તારા દેશમાં સોનીડે માંડયાં હાટ
લાડડો વસાવે ઝૂમણાં રે
એની લાડડીને પે'રવા ભોગ રે
આદ્યો મહારપરનો મોરલો રે
એને નીરબો નાગરવેલ !

અરધી તે નીરજો એળચી રે
એને અરધી નાગરવેલ !

લાડડી તારા, દેશમાં દોશીડે માંડયાં હાટ
લાડા વસાવે ચુંદડી રે
એની લાડડીને પે'રવા જોગ રે
આદ્યો મલારપરનો મોરલો રે
એને નીરજો નાગરવેલ !

અરધી તે નીરજો એળચી રે
એને અરધી નાગરવેલ !

*

૯૫

કયાં વસ્યા !

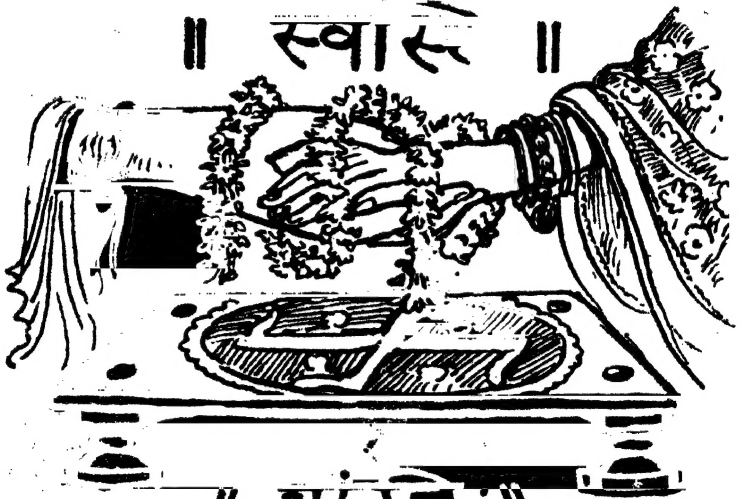
સાંકલડી શેરી રે દીવડીયા શા ખળે રે
દીવાને અજવાળે ઓરડા ચીતર્યા

હું તમને પૂછું રે છેલ છળીલા ....ભાઈ રે
આજનો વાસો રે વીરા કયાં રે વસિયા

આજનો વાસો રે એની દોશીડાને હાટે રે
ચુંદડીયું મુલવીરે લાડણ વહુ તણી રે-સાંકલડી-

સોનીડાને હાટે-હુમણાં }
ચુડીગરને હાટે-ચુડલી }
માળીડાને હાટે-મોડીયો }

॥ स्वास्ति ॥

॥ शांतिः ॥

